

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

HAZİRAN 2018 • CİLT 4 • SAYI 1

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN:2149-4878.

Mülakat

Esra Albayrak

Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışlar ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Yordayıcısı Olarak Algılanan Ebeveynlik Tarzları

Neslihan Arıcı Özcan, Eyüp Çelik

Türkiye'deki Kadınlar için Başörtüsü Takmak ve İş Hayatına Katılım

Zeynep B. Uğur

İslâm Hukukundaki Hidâne Müessesesinin Günümüz Uygulaması ile Mukayesesi

Canan Tatar

Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler

Hilal Yazıcı

Dijital Boşanmaya İlişkin Güncel Düzenlemeler: Farklı Ülke Uygulamaları

Seldağ Güneş Peschke

İslâmcı / Müslüman Eril Habitus Sorgulanıyor

Merve Topal

Kur'an'ın Kadını Özgürleştiren Çağdaş Yorumu - Gannuşi Örneği -

Gülnur Külünkoğlu

Bedene Gömülü Pratiklerde Tahakkümün İzini Sürmek

Fatma Ekinci

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

KADEM
Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi
KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 4 • Sayı 1 • Haziran 2018

ISSN: 2149-4878

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi/Owner
Doç. Dr. E. Sare Aydın Yılmaz

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager
Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrükçüoğlu

Baş Editör/Editor-in-Chief
Dr. Öğr. Ü. H. Şule Albayrak

Yönetici Editör/Managing Editor
Arş. Gör. Zehra Zeynep Sadıkoğlu

Kitap Değerlendirme Editörü/Book Review Editor
Büşra Bilgin

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor
Nejat Başar

Tashih/Redaction
Rabia Aydın

Dizgi/Typography
Ender Boztürk

Yayın Kurulu/International Editorial Board

Prof. Dr. Sevgi Kurtulmuş

Prof. Dr. Ayşen Gürcan

Prof. Dr. Ömer Çaha

Prof. Dr. Ali Köse

Prof. Dr. Lütfiye Müslümanoğlu

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut

Doç. Dr. E. Sare Aydın Yılmaz

Doç. Dr. Betül İpşirli Argit

Doç. Dr. Merve Kavakçı

Doç. Dr. İlker Kıymetli Şen

Doç. Dr. Hasan Basri Yalçın

Dr. Öğr. Ü. Azize Şahin

Dr. Öğr. Ü. İdil Tamer

Dr. Öğr. Ü. Belma Tokuroğlu

Dr. Öğr. Ü. Şule Çeviker Ay

Dr. Öğr. Ü. Nebi Miş

Dr. Öğr. Ü. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış

Dr. Öğr. Ü. Gamze Aksan

Dr. Esra Albayrak

Hakem Kurulu/Board of Reviewing Editors

Prof. Dr. Ümit Meriç, Prof. Dr. Sevgi Kurtulmuş, Prof. Dr. Ömer Çaha, Prof. Dr. Sami Şener, Prof. Dr. Mervat F. Hatem, Prof. Dr. Manal Abul Hassan, Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar, Prof. Dr. Sema Yıldırım Becerikli, Prof. Dr. Songül Sallan Gül, Prof. Dr. Ayşen Gürcan, Prof. Dr. Jyotika Saksena, Prof. Dr. Aşkın Asan, Prof. Dr. İlyas Gökhan, Prof. Dr. Naciye Kurtul, Prof. Dr. Nurgül Keser, Prof. Dr. Ali Köse, Prof. Dr. Ejder Okumuş, Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün, Prof. Dr. Hatice Arpaguş, Prof. Dr. Mustafa Tekin, Prof. Dr. Orhan Küçük, Prof. Dr. Sadık Ünay, Prof. Dr. Fahrettin Altun, Doç. Dr. Halil Aydınalp, Doç. Dr. Oya Dağlar, Doç. Dr. Merve Kavakçı, Doç. Dr. Huriye Martı Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar, Doç. Dr. Mustafa Koç, Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat, Dr. Öğr. Ü. Sevdegül Munğan, Dr. Öğr. Ü. Hilal Can, Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Arş. Gör. Aylin Çiçekli

Yayıncı/Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği

Sertifika No/Certificate Number

30716

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Dergi

Yayın Dili/Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce/Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır/Biannual (June&December)

Baskı ve Cilt/Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4 Sancaktepe/İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **Web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Temmuz 2018

KADEM
KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

İletişim/Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri

No: 8/1 Fatih, Edirnekapı İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.kadem.org.tr

Elektronik posta: kadinrastirmalari@kadem.org.tr

İçindekiler / *Table of Contents*

7 Editörden

9 Mülâkat / Dr. Esra Albayrak

.....

Makaleler / *Articles*

21 NESLİHAN ARICI ÖZCAN, EYÜP ÇELİK

Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışlar ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Yordayıcısı Olarak Algılanan Ebeveynlik Tarzları / *Perceived Parental Styles as Predictors of Risky Behavior and Emotional Dysregulation Disorder in University Students*

51 ZEYNEP B. UĞUR

The Wearing of the Headscarf & Labor Market Outcomes for Women in Turkey / *Türkiye'deki Kadınlar için Başörtüsü Takmak ve İş Hayatına Katılım*

77 CANAN TATAR

İslâm Hukukundaki Hidâne Müessesesinin Günümüz Uygulaması ile Mukayesesi / *A Comparison of the Hidanah Tradition in Islamic Law with Current Practice*

103 HİLAL YAZICI

Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler / *Mediation in the Process of Divorce for the Protection of Rights: Expectations, Concerns and Recommendations*

.....

121 SELDAĞ GÜNEŞ PESCHKE / TEBLİĞ

Dijital Boşanmaya İlişkin Güncel Düzenlemeler: Farklı Ülke Uygulamaları / *Current Regulations on Digital Divorce: Examples from Different Countries*

Kitap Değerlendirmeleri / *Book Reviews*

- 147 İslâmcı/Müslüman Eril Habitus Sorgulanıyor
Questioning Islamist/Muslim Masculine Habitus
Merve Topal
Birsen Banu Okutan, *Erillik ve Din*
- 158 Kur'an'ın Kadını Özgürleştiren Çağdaş Yorumu -Gannuşi Örneği-
Contemporary Quranic Interpretation Emancipating Women
- Ghannushi Example -
Gülnur Külünkoğlu
Raşid Gannuşi, *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın*
- 163 Bedene Gömülü Pratiklerde Tahakkümün İzini Sürmek
Tracing Masculine Domination in Embodied Practices
Fatma Ekinci
Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*

Editörden...

Kadın çalışmalarında açtığı yolda bu alana yeni bir soluk getiren Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi'nin son sayısı içerdiği röportaj, makaleler, kitap değerlendirmeleri ve bildiri metniyle yine dopdolu. Dergimizde ilk olarak İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) Kadın Danışma Konseyi Başkanı Dr. Esra Albayrak ile teşkilatın işlevleri ve kadın meselelerine dair yaptıkları faaliyet ve katkılar üzerine gerçekleştirdiğimiz mülâkatı okurlarımızın dikkatine sunuyoruz.

Dergimizde yer verdiğimiz makalelerden ilki Neslihan Arıcı Özcan ve Eyüp Çelik'e ait olan "Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışlar ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Yordayıcısı Olarak Algılanan Ebeveynlik Tarzları" başlıklı araştırmadır. Yazarlar, bu çalışmada üniversite öğrencilerinde algılanan ebeveynlik tarzları ile riskli davranışlar ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiyi uyguladıkları nicel araştırma ile incelemişlerdir.

Bu sayıda yer verdiğimiz ikinci makale Zeynep Uğur'a ait olan "Wearing Headscarf and Labor Market Outcomes for Women in Turkey" başlığını taşıyor. Yazar, bu makalede Türkiye'deki kadınların büyük çoğunluğunun başörtülü olmasına rağmen uzun yıllar uygulanan başörtüsü yasaklarının kadının işgücüne katılmasının önünde bir engel oluşturup oluşturmadığını inceliyor. 2007-2011 yıllarında yapılan anket çalışmalarından hareketle yaptığı analizlerde yazar, başörtüsü yasaklarının özellikle üniversite eğitimi alan kadınları etkilediği sonucuna varıyor.

Üçüncü olarak Canan Tatar'ın kaleme aldığı "İslâm Hukukundaki Hidâne Müessesesinin Günümüz Uygulaması ile Mukayesesi"

başlıklı makaleye yer veriyoruz. İslâm hukukundaki *hidâne* ve *velâyet* kavramlarını ve bu kavramların kapsam ve mahiyetlerini ele alan yazar, boşanma sürecinde çocuğun velâyetiyle ilgili durumları İslâm hukuku ve günümüz hukukunu karşılaştırarak ele alıyor ve bu çerçevede *hidâne* kavramını inceliyor.

Son olarak, dergimizin bu sayısında Hilal Yazıcı'ya ait olan "Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler" başlıklı makale bulunuyor. Uyuşmazlık çözümü için önemli olan arabuluculuk müessesesini aile hukuku kapsamında değerlendiren yazar, boşanma süreçlerinde avantaj ve dezavantajlarıyla arabuluculuk müessesesini ele alıyor ve hakların korunması açısından bu kurumun önemine işaret ediyor.

Dergimizin bu sayısında 8 Mart 2018'de IV. Toplumsal Cinsiyet Adaleti kongresinde Seldağ Güneş Peschke'in sunduğu "Dijital Boşanmaya İlişkin Güncel Düzenlemeler: Farklı Ülke Uygulamaları" başlıklı tebliğe de yer veriyoruz. Tebliğinde ülkemiz için yeni bir konu olan dijital boşanma konusunu Batı ülkeleriyle karşılaştırmalı şekilde inceleyen Peschke, anlaşmalı boşanmaya ilişkin düzenlemeleri dijital boşanma ile mukayese ederek ve farklı ülke uygulamalarını göz önünde tutarak inceliyor.

Kitap değerlendirmeleri bölümündeyse ilk olarak Birsen Banu Okutan tarafından kaleme alınan *Erillik ve Din* başlıklı kitaba Merve Topal tarafından yapılan değerlendirmeye yer veriyoruz. İkinci olarak Gülnur Külünkoğlu'nun kaleminden Raşid Gannuşi'nin *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın* adlı eserinin değerlendirmesini, son olarak da Pierre Bourdieu'ye ait olan *Eril Tahakküm* adlı çalışmanın Fatma Ekinci tarafından yapılan değerlendirmesini okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz.

Dergimize katkı sunan yazarlarımıza, hakemlerimize ve bu sayıda röportaj veren İİT Kadın Danışma Konseyi Başkanı Dr. Esra Albayrak'a teşekkürlerimizi sunuyor, iyi okumalar diliyoruz.

Dr. H. Şule Albayrak

Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi Baş Editörü

Mülâkat...

Dr. Esra Albayrak

İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) Kadın Danışma Konseyi Başkanı

1983 İstanbul doğumlu Dr. Esra Albayrak, 2000 senesinde Kadıköy İmam Hatip Lisesi'nde orta okul ve lise eğitimini, 2003 senesinde ise İndiana Üniversitesi, Bloomington'da sosyoloji ve tarih alanlarında lisans eğitimini tamamladı. 2014'te Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'de sosyoloji alanında doktora çalışmasını bitirdi. Halen din-devlet ilişkisi, demokrasi ve sivil toplum konuları ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi akademik yayın kurulu üyesi olan Albayrak, akademik çalışmalarının dışında Türkiye Yeşilay Cemiyeti ve TÜRGEV yönetim kurulu üyesi olarak da sivil toplum faaliyetlerine destek olmaktadır. Bunun yanı sıra 2016 yılından itibaren İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) Kadın Danışma Konseyi'ne başkanlık etmektedir.

2016 Kasım ayında gerçekleştirilen İİT üye ülkelerin kalkınmasında kadının rolü üzerine 6. Bakanlar Konferansı neticesinde ortaya konan İstanbul Deklarasyonu'ndan bahseder misiniz?

Aslında İstanbul Deklarasyonu 14-15 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşen 13. İslâm Konferansı Zirvesi

Fotoğraflayan: Mahinur Albayrak

sonrasında kabul edilmişti. Bu deklarasyon, özellikle İslâm İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında birlik ve bilhassa barışın ve adaletin tesisi için daha güçlü bir dayanışma vurgusunu barındırır. Malumunuz olduğu üzere İİT (İslâm İşbirliği Teşkilatı), BM Birleşmiş Milletlerden sonra mevcut en geniş devletlerarası yapıdır. 4 kitadan 57 üye ülke ile temsil edilmektedir. Bu yapı 1969'da Mescid-i Aksâ'ya yapılan saldırıyı müteakip kurulmuş ve müslümanların tamamını etkileyen konularda tek ses olmak iddiası içinde bugünlere gelmiştir.

İstanbul Deklarasyonu, hem İslâm aleminde yaşanan iç savaşlar, sosyo-ekonomik dengesizlikler, iç göç gibi sosyopolitik sebeplere dayalı mağduriyetlerin giderilmesi noktasında bir ortak dayanışma söylemi barındırıyor hem de bilhassa Batı ülkelerinde üretilen ve maalesef üzücü sonuçları ile de günbegün karşı karşıya kaldığımız İslâmafobi'ye ve ırkçı yaklaşımlara karşı ortak bir tavır sergiliyor. Ayrıca deklarasyon, terörün her türlüşünü lanetliyor. DEAŞ, PYD/YPG gibi varyasyonları ile birlikte PKK, Boko Haram ve Al Shabab gibi radikal örgütlerin İslâm dininin temel prensiplerine aykırı olduğunu ve İslâm ile terörün hiç bir şekilde ilişkilendirilemeyeceğini vurguluyor.

İstanbul Deklarasyonu'nun belki de en önemli vurgusu İsrail'in yayılmacı devlet politikasına karşı ortaya koyduğu itirazdır. Bu bildiri, öncelikle Filistin devletinin bütün ülkelere tanınması yönünde bir çağrıda bulunmuştur. Ayrıca Mescid-i Aksâ'nın müslüman karakterinin korunması ve Kudüs'ün dinler arası statüsünün muhafaza edilmesi için İİT'ye üye ülkelerin irade beyanında buldukları, ayrıca Filistinli kardeşlerinin onurlu mücadelelerinde maddî ve manevî olarak yanlarında olduklarını beyan ettikleri bir bildiridir.

Deklarasyonun kadınlar açısından önemine bakıldığında kabul edilen bir madde ile müslüman kadınların toplumsal hayata katılımının altının çizildiğini ve kadınların toplumsal katılımını arttırmının bilhassa kalkınma hedefleri açısından desteklenmesi gerektiğinin belirtildiğini ifade edebiliriz.

İİT Kadın Danışma Konseyi'nin kurulma süreci nasıl gelişti ve bu süreçte Türkiye nasıl bir rol yüklenmiştir?

Doğrusu bu uzunca bir süreç... Devletlerarası kuruluşlarda bazı organizasyonel kararların hayata geçirilmesi prosedürel zorunluluklar ve ülke bazlı dinamikler sebebiyle uzun sürebiliyor. İslâm İşbirliği Teşkilatı için de durum böyle... İslâm dünyasında kadının rolü ve önemi sayısız İslâm Zirvesi toplantılarında anılmış olmakla birlikte somut yapısal adımların atılması 2005 senesinde Mekke'de toplanan 3. Olağanüstü İslâm Zirvesi'ne kadar mümkün olmamıştı. Bu toplantıda İİT İslâm ülkelerinin küresel gelişmelere ayak uydurabilmesi için uygulaması gerekli görülen 10 yıllık bir kalkınma planı üzerinde mutabakat sağlandı. Bunun akabinde 2006'da Yemen'de gerçekleştirilen Olağanüstü İslâm Zirvesi toplantısında bilhassa Türkiye'nin isteği ile kadınların bu kalkınma hedeflerini gerçekleştirmedeki rolünü çalışmak üzere periyodik olarak toplanacak bir kadın konferansının oluşturulması kararı alındı. Ne mutlu ki, İİT Üyesi Ülkelerinin Kalkınmasında Kadınların Rolü Bakanlar Konferansı'na ilk kez, biz ev sahipliği yaptık. Üye ülkelerin kadın konuları ile ilgilenen bakanları düzeyinde temsilin gerçekleştiği bu toplantılarda müslüman ülkelerdeki kadınların karşılaştıkları zorlukların tespiti, durumlarının iyileştirilmesi için muhtemel çözüm önerileri, kadınların sürdürülebilir kalkınma için toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlere katılımını arttıracak öneriler üzerinde tartışmalar yapıldı.

2008 yılında Mısır'da düzenlenen bir toplantı sonucunda (İslâm İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Kalkınmasında Kadınların Rolü Bakanlar Konferansı) İİT Kadının İlerlemesi Teşkilatı kurulması tavsiye edildi. Ardından 2009 yılında Şam'da düzenlenen Dışişleri Bakanları Konseyi 36. Toplantısı'nda alınan kararlar İİT Kadının İlerlemesi Teşkilatı kurulmasına karar verildi.

İİT çerçevesinde faaliyet gösterecek ve özellikle üye ülkelerde kadınların ilerlemesi konusunda çalışmalar yürütecek olan teşkilatın merkezi Kahire'de olacaktır. Söz konusu teşkilatın görev alanına baktığımızda, İİT üye devletlerine toplumlarındaki kadınların refahı

ve güçlendirilmesi için politika önerilerinde bulunması, yönlendirmeler yapması ve alınan kararların uygulanması için gerekli plan, program ve projeleri geliştirme görevlerini üstlenmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca teşkilatın, üye devletlerin toplumlarında kadınların rolünün geliştirilmesini ve tüm haklarının sağlanmasını amaçlayan etkinlikler düzenlemesi beklenmektedir. Ancak söz konusu teşkilatın faaliyete geçebilmesi için teşkilat tüzüğü'nün 15 üye ülke tarafından onaylanmasına ihtiyaç vardır. Bugüne kadar teşkilat tüzüğü'nü onaylayan ülke sayısı 8'dir. Ülkemiz ise 4 Şubat 2013 tarihinde Kahire'de düzenlenen 12. İİT Zirvesi sırasında İT Kadının İlerlemesi Teşkilatı Tüzüğü'nü imzalamıştır.

Bu başlı başına önemli bir adımdır. Ancak kendine ait bütçesi ve yaptırım gücü olan bu yeni icraî kurulun aktif hale gelmesi için halen 7 ülkenin daha onayı gerekiyor. Kurulma kararından bu yana neredeyse 8 sene geçmiş durumda... Müslüman ülkelerde kadınların, çoğu zaman mağdur olarak karşımıza çıkması ve yoksulluk, göç, çatışma, sosyoekonomik eşitsizlik, karar alma mekanizmalarında temsilde adaletsizlik gibi konular, kadınlarla ilgili iyileştirici politikaların artık ertelenemeyecek noktaya geldiğinin kanıtı olarak önümüzde durmakta. İşte tam da bu sebeple, Nisan 2016'da İstanbul'da gerçekleşen 13. İslâm Zirvesi toplantısında sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan kadınların İslâm dünyasında daha etkin rol alabilmelerine katkı sağlayacak ve Batılı ülkelerde müslüman kadınlara karşı yükselen stereotipik algıların düzeltilmesine hizmet edecek bir kadın danışma konseyinin kurulmasını teklif etti. 1-3 Kasım 2016 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen İİT Üyesi Ülkelerin Kalkınmasında Kadınların Rolü 6. Bakanlar Konferansı (bundan sonra konferans olarak bahsedeyim) sonucunda kabul edilen "4/6-W Sayılı Karar" ile İİT Üyesi Ülkelerin Kalkınmasında Kadının Rolü Bakanlar Konferansı'na bağlı olacak Kadın Danışma Konseyi'nin kurulmasına karar verildi.

İİT Kadın Danışma Konseyi'nin yapısı ve amaçlarından bahsedebilir misiniz?

Konsey 9 üyeden oluşmaktadır. Her üye ülke, İİT Genel Sekreterliği'nin çağrısı üzerine aday belirleme hakkına sahiptir. Ardından İİT Bölgesel Grupları tarafından Arap, Asya ve Afrika gruplarını temsilen üçer üye 2 yıl süreyle seçilir. Konferans dönem başkanı ülkenin belirlediği aday, konseye başkanlık eder ve bir sonraki konferans dönem başkanı ülke temsilcisi başkanlık görevini devralıncaya kadar devam eder.

Hâlihazırda mevcut konsey yönetimi dünyanın dört bir yanından gelen ve kişisel başarıları kadar, topluma katkıları, siyasi tecrübeleri ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarındaki temsilcileri ile öncü diyebileceğim 9 değerli kadından oluşuyor. Afganistan'dan meclis üyesi Fawzia Koofi, Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Zaleha Kamaruddin, Uganda'dan tecrübeli bir siyasetçi Bbumba Syda Namirembe, Ürdün'den halk sağlığı alanında Prof. Raeda Qutob, Mısır'dan diplomat ve şu anda CEDAW üyesi de olan Naela Gabr, Burkina Faso'dan halk sağlığı, kadın ve çocuk hakları alanında aktif bir sivil toplum gönüllüsü ve bürokrat olan Aina Ouedrago, Gambiya'dan yine üst düzey bir bürokrat Binta Jammeh Sidibe ve Suudi Arabistan'dan meslektaş olduğumuz sosyolog Hala Bint Tuwajjiri...

Konseyimizin temel görevi, kadınların güçlendirilmesine ilişkin konferansa tavsiyeler sunmaktır. Bu amaçla, İİT üye devletlerinde kadınların statülerinin yükseltilmesi için uygulanan politika ve programların geliştirilmesine katkı sunmak, savunuculuk ve danışma faaliyetleri yürütmek de görevler arasındadır.

Ayrıca Konsey, İİT üye devletlerinde kadınların karşılaştığı zorlukları ele alarak bunların

Fotoğraflayan: Mahinur Albayrak

uluslararası arenada duyurulması ve farkındalık yaratılması için çaba gösterdiği gibi çözüme yönelik tavsiyeler de oluşturur.

Bu amaçla biz de ilk konsey toplantımızda bütün üyelerimizle suya sabuna dokunan bir yaklaşım içinde olmamız gerektiği konusunda ittifak ettik. Dolayısı ile üye ülkelere yasal önerilerimiz kadar operasyonel önerilerimiz de olmaktadır. Bu minvalde eğitim, sağlık, istihdam, kadına yönelik şiddet, karar alma mekanizmalarına katılım, medya ve sürdürülebilir kalkınma konuları dahil olmak üzere bir çok alanda çalışmalar gerçekleştirmekteyiz.

Kısa vadede konseyimizin tanınırlığını arttırmayı önemsiyoruz. Bu noktada bütün konsey üyelerimizin uluslararası forumlar ve toplantılara katılarak, müslüman kadınların çağdaş toplum ve çalışma hayatındaki konum ve rollerini savunmalarını önemsiyoruz. En son NY'ta gerçekleşen 62. Kadının Statüsü Komisyonu (CSW) toplantıları çerçevesinde sayın Aile ve Sosyal Politikalar Bakanımız Fatma Betül Sayan Kaya'nın da teşrif ettiği bir yan etkinliğimiz oldu. Teması "göç ve mülteci krizi bağlamında kadın" olan etkinliğimize katılım memnuniyet verici şekilde yüksek oldu. İnşallah bu tür organizasyonlarda müslüman kadını daha üst seviyede temsil etmeye devam edeceğiz.

Yine hedeflerimiz arasında müslüman kadının küresel anlamda medya imajını geliştirici strateji önerileri de bulunuyor. Zira algının gerçekliği yönettiği bir "post-truth" dönemini yaşıyoruz. Algının gücü çoğu zaman gerçekliğin ötesine geçiyor. Takipçisi olduğumuz bir diğer konu, konferansa ülkemiz tarafından önerilen her yıl düzenlenecek bir İİT kadın ödülleri töreninin ihdası. Zira kadın meseleleri gündeme geldiğinde çoğunlukla problem odaklı bir yaklaşım içine giriyoruz. Oysa kadının sürdürülebilir kalkınma için ifade ettiği değer, zorluklara rağmen başarma azmi, başta aile kurumunun korunması olmak üzere toplumların devamlılığı açısından değeri takdire ve konuşulmaya değer konulardır. Bu tür törenler sembolik görünse de hem marifete iltifat olmaları yönüyle hem de rol modelleri kamuoyuna tanıtmaları yönüyle oldukça kıymetli... Kadını pozitif gündemlerin bir parçası haline getirmek de önemli bir algı çalışmasıdır diye düşünüyorum.

İslâm coğrafyasında kadınların karşılaştığı ve mücadele ettiği sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik İİT Kadın Danışma Konseyi'nin çalışmaları nelerdir?

İslâm coğrafyası deyince bir ucu Uzak Doğu'da olan diğer ucu Afrika'nın Akdeniz'e bakan sahillerine uzanan çok geniş bir sahadan söz ediyoruz. Dolayısı ile kadınlar arasında okuma yazma oranının neredeyse yüzde yüz seviyesinde olduğu Türki Cumhuriyetlerde yaşayan bir müslüman kadın ile bunun yüzde 11'lerde olduğu Nijerli bir müslüman kadının karşılaştığı problemler takdir edersiniz ki birbirinden oldukça farklıdır. Yine kadının işgücüne katılımının yüzde 85 düzeyinde olduğu Mozambik ile bu oranın yüzde 16 seviyelerinde seyreden Irak'ta yaşayan müslüman kadınların elbette çok farklı zorluklarla karşılaşılıyor olmaları doğaldır. İç savaş ve terör sarmalında çalkalanan Ortadoğu coğrafyasında yaşayan bir müslüman kadın için ailesi ile hayatta kalmak, güvenli sığınma, neslini korumak ve temel ihtiyaçlarını gidermek öncelikli meseleler iken gelir seviyesi oldukça yüksek olan Körfez ülkelerinde ya da Suudi Arabistan'da refah içinde yaşayan müslüman kadınlar için ataerkil zihin kodları ile mücadele etmek ve toplumsal hayata etkili katılım öncelikli meseleler haline gelebilmektedir.

Biz elbette bütün bu farklılıkları kuşatacak bir yaklaşım içinde olmak durumundayız. Konsey üyelerimizin bu geniş müslüman coğrafyayı temsil edecek biçimde seçilmiş olmaları büyük bir avantaj... Onlarla gerçekleştirdiğimiz ilk toplantıda bazı konuları öncelikle miz gerektiğinde mutabık kaldık. Bunlardan birincisi çatışma, göç ve mülteci sorunu... Bu soruna yönelik bir proje hazırlığımız oldu ve yine bir İİT kuruluşu olan SESRIC ile işbirliği içinde bir mülteci rehabilitasyon merkezi modeli geliştirme önerisinde bulunduk. Bakanlar Konferansı'nda onaylanması durumunda 3 farklı bölgede örnek birer tesis inşa edilmesi için üye ülkelerden ve İslâm Kalkınma Bankası'ndan destek arayışına gireceğiz. Bir başka önerimiz de İİT himayesindeki üniversitelerde başta olmak üzere bütün üye ülkelerde liderlik ve çatışma yönetimi bölümleri açılması ve kadınlar için özel burs bütçesi oluşturulması için oldu. Kadınların başarılı

olduğu bilinen arabuluculuk, çatışma yönetimi gibi alanlarda daha çok rol almaları, inanıyorum ki, uluslararası siyasete de farklı bir kalite kazandıracaktır.

Bir yıllık başkanlığım sürecinde çok ilginç buluşmalar da yaşadık. Örneğin Vatikan'da kiliseye bağlı olarak kurulan Kadın Danışma Konseyi üyeleri ve başkanı meslektaşım Dr. Consuelo Corradi ile bir toplantı gerçekleştirdik. Oldukça verimli geçen müzakerelerimizde beni bilhassa heyecanlandıran konu Suriyeli mülteciler için ortak çalışmalar yapma hususunda karşılıklı bir mutabakatın oluşması oldu. Doğrusu bu tür bir işbirliğinin pek çok ezberi bozacağına da inanıyorum.

Öncelikli meselelerimiz arasında gördüğümüz bir diğer konu, müslüman kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsilinin güçlendirilmesi hususu yer alıyor. Bu hususta konseyimizin tavsiyesi ile Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB)'mızın başlattığı genç kadın liderlik eğitimi programı ALLY for FUTURE'un ilk toplantısı İstanbul'da gerçekleşti. Üye ülkelerden 50 kadar başarılı genç kadının ciddi bir elemenden sonra katıldıkları bir dizi çalıştay, seminer, film gösterimi ve geziden oluşan program katılımcı gençlerin liderlik becerilerini geliştirmeyi hedeflemişti ve başarılı bir şekilde sonuçlandı. Katılımcıların kişisel gelişimlerini desteklemek, ufuklarını genişletip uluslararası perspektif kazandırmak için bir fırsat oluşturan ALLY for FUTURE'un hemen akabinde üzerinde çalışmaya başladığımız bir diğer somut çalışma da İİT kapsamında genç kadınlara yönelik mentörlük programlarının planlanması çerçevesinde olmuştur. Bu alanda çalış-

Fotoğraflayan: Mahinur Albayrak

malarımız devam ediyor. Öte yandan önem verdiğimiz bir diğer konu, toplumun temelini oluşturan aile kurumunun güçlendirilmesi ve korunmasıdır. Bu alanda çalışacak bağımsız bir düşünce kuruluşunun İİT çatısı altında kurulmasını konsey olarak önemsiyor ve destekliyoruz.

Özellikle İİT'nin Suriye ve Filistin'de müslüman kadınlara destek olmak ve yaşadıkları problemleri çözümlemek adına yaptığı çalışmalar veya belirlediği hedefler nelerdir?

Burada Kadın Danışma Konseyi özelinde konuşmam daha yerinde olur. Daha önce bilhassa Suriyeli mülteciler ve tabii özelde de kadınlar için yaptığımız ve yapacağımız bazı çalışmalardan söz ettim. Gerçekten inanılmaz bir insanlık dramı ile karşı karşıyayız ve maalesef insanlık bu sınavda sınıfta kaldı. Bu noktada Türkiye açık kapı politikası ile ve insanî yardıma ayırdığı bütçe ile hem Batı'ya hem de pek çok İİT üye ülkelerine ders veriyor.

Filistin ve Filistin'in kadınlarına gelince... Başlangıçta da söylediğim gibi aslında Filistin meselesi İİT'nin kurulma gerekçesidir. Dolaşısıyla varoluşsal bir ehemmiyeti ifade ediyor. İİT bu konuda gerek üye ülkeler bazında gerekse BM nezdinde bir mücadele veriyor. Daha etkili sonuçlar alabilmek için İslâm ülkeleri arasında daha güçlü siyasî ekonomik ve toplumsal dayanışmanın olması gerekiyor.

Kadın Konseyi olarak kurulduğumuz ilk günden bu yana Filistin'deki gelişmeleri çok yakından takip ettik. Filistin'de İsrail devleti tarafından sistematik bir şekilde sürdürülen ırkçı, ayrımcı politikaların ve elbette şiddetin en büyük mağduru yine kadınlar ve çocuklar. Özellikle de Amerikan başkanı Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyacağını ilan ettiği süreçte konsey olarak bu kararı kınayan bir bildiri yayımladık. Filistin'deki gelişmeler ve Filistin'in kadınları 2. Kadın Konseyi toplantımızın öncelikli gündem maddelerinden biri idi. Bu tartışmalar ve çıkan tavsiye kararları içinde bir tanesini özellikle anlamlı buluyorum: Filistin için yüksek teknolojik donanımı olan mobil bir müze. Bu müzenin hedefi İsrail'in bütün silme çabalarına rağmen Filistin'in tarihini, kültürünü, mimarisini sonraki nesillere aktarmak, sosyo-kültürel hafızayı korumak olacak... Bu müzenin bir kısmının da kadınların anlatılarına ayrılmasını planlıyoruz. Çünkü Filistin'de bilhassa kadınlar toplumsal hafızanın korunması için de çok önemli kaynaklar...

İİT Kadının Güçlendirilmesi Eylem Planından bahsedermisiniz? Bu plan neyi hedeflemektedir, uygulama mekanizmaları nelerdir? Bu çerçevede yapılan çalışmaların sonuçları ne oldu?

2006'da İstanbul'da gerçekleşen ilk konferans toplantısında böyle bir eylem planının hazırlanması teklifi kabul edildi. 2008'de de oluşturulan taslak plan onaylandı.

Temel olarak İİT Kadının Güçlendirilmesi Eylem Planı (OPAAW) üye ülkelerde kadının statüsünün iyileştirilmesi için uyulması gereken ortak prensipleri, hedefleri, politika önerilerini içeren bir çerçeve belgesidir. Burada tanımlanan haklar uluslararası sözleşmeler ve İslâm dünyasının değerleriyle çerçeveselmiştir. İİT bu aksiyon belgesi ile üye ülkelerde kadına karşı her tür ayrımcılığa karşı çıkararak, kadın ve erkek arasındaki adaletsizliği azaltarak genel olarak toplumsal adaleti gerçekleştirmeyi hedefliyor. Bu amaçla İİT kadının statüsünün iyileştirilmesi için kadın erkek arasında işbirliğinin artırılmasını ve sivil toplum kuruluşları, medya, özel sektör, sendikalar gibi ilgili bütün toplumsal paydaşların bu çabaya katılımını önemsiyor.

Bu aksiyon planında 9 ana hedef belirlenmiştir... Bunlar; karar alma mekanizmalarında kadının temsilinin artırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, işgücüne katılımda fırsat eşitliği, kadının güvenliğinin sağlanması, kadının şiddetten korunması ve kadının kriz durumlarında -doğal afet, iç savaş vs- korunması şeklinde sıralanabilir. Plan bu hedefleri alt maddelerle detaylandırıyor ve üye ülkelerde hangi paydaşlar tarafından takip edileceğini tanımlıyor. Adeta ödevler veriyor...

Bu hedeflere rağmen 2008-2016 yılları arasında yapılan değerlendirmeler planda belirlenen hedefleri yakalama konusunda çok mesafe almadığını göstermiştir. Şu sıralar İİT bu planın üye ülkelere daha etkin şekilde uygulanabilmesi için ortak bir yöntem geliştirmeye çalışıyor. Bu şekilde üye ülkeler standart bir şekilde OPAAW hedefleri doğrultusunda performanslarını ölçebilecekler ve İİT'ye

raporlayabilecekler. Elbette İİT de bu raporlamalar üzerinden daha etkili geri bildirimlerde bulunabilecek.

Bu bağlamda yakın planda yapmak istediğimiz işlerden biri de OPAAW'ın üye ülkelerde bilinirliğini yükseltmek... Bunun için metnin İİT ülkelerinde kullanılan bütün dillere çevrilmesi gerekiyor. Bu da konferansa tavsiyelerimizden bir tanesi...

Son olarak belirtmek isterim ki Kadın Danışma Konseyi olarak İİT'nin kendi iç işleyişlerinde de kadının statüsünü korumak ve örnek bir uygulayıcı olarak öne çıkmasını sağlamak için çalışmalar yürütüyoruz. Bunun için bir İİT Toplumsal Cinsiyet Politikası geliştirilmesini önerdik. Bu yönde taslak çalışmalarımız sürmektedir.

İlginiz için çok teşekkür ediyorum.

Ben teşekkür ederim. Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi'nin kadın çalışmalarına özgün bir katkı sunduğunu görüyorum ve çalışmalarınızı takdir ve heyecanla takip ediyorum. Başarılarınızın artarak devamını dilerim.

Üniversite Öğrencilerinde Riskli Davranışlar ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Yordayıcısı Olarak Algılanan Ebeveynlik Tarzları

Perceived Parental Styles as Predictors of Risky Behavior and Emotional Dysregulation Disorder in University Students

Neslihan Arıcı Özcan*

Eyüp Çelik**

Öz • Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde algılanan ebeveynlik tarzları ile riskli davranışlar ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada veri toplama araçları olarak Young Ebeveynlik Ölçeği (YEÖ), Riskli Davranışlar Ölçeği (RDÖ) ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği (DDGÖ) kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 548 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Verilerin analizinde korelasyon ve regresyon analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda algılanan anne ebeveynlik tarzlarından küçümseyici/kusur bulucu, koşullu/başarı odaklı ve aşırı izin verici/sınırsız ebeveynlik tarzlarının üniversite öğrencilerinde riskli davranışları yordadığı; algılanan baba ebeveynlik tarzlarından ise sömürücü/istismar edici ve kötümser/endişeli ebeveynlik tarzlarının üniversite öğrencilerinde riskli davranışları yordadığı bulunmuştur. Ayrıca anne ebeveynlik tarzlarından küçümseyici/kusur bulucu ve sömürücü/istismar edici ebeveynlik tarzının duygu düzenleme güçlüğü'nü yordadığı; baba ebeveynlik tarzlarından ise sadece duygusal bakımdan yoksun

.....

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü. neslihan.ozcan@medeniyet.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-6169-1445.

** Sakarya Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü. eyupcelik@sakarya.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-7714-9263.

■ **Başvuru:** 15 Şubat 2018

■ **Kabul:** 27 Mayıs 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018441981

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 21 - 49

birakıcı ebeveynlik tarzının üniversite öğrencilerinde duygu düzenleme gücünü yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular eğitsel sonuçlar açısından tartışılmış ve ilgililere önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik Tarzları, Riskli Davranışlar, Duygu Düzenleme Güçlüğü.

Abstract • This study examines the relationship among parenting styles, risk behaviors and emotional dysregulation perceived by university students. The Young Parenting Scale, Risk Behaviors Scale and Emotion Dysregulation Scale were used as data collection tools. The study group of the research consisted of 548 university students. Correlation and regression analysis methods were used to analyze the data. The study demonstrates that perception of mother-parenting styles of belittling/criticizing, of conditional/achievement focused, and of permissive/boundless has a predictive role in producing risk behaviors according to university students. And the perception of father-parenting styles of exploitative/abusive, of pessimistic/worried has a predictive role in risk behaviors according to the same sample of students. Also, the perception of mother-parenting styles of belittling/criticizing, exploitative/abusive has a predictive role in the emotional dysregulation of university students. Lastly, the perception of father-parenting styles of emotional deprivation has a predictive role in emotional dysregulation of university students. The findings were discussed in terms of educational outcomes and suggestions were made.

Keywords: Parenting Styles, Risk Behaviors, Emotional Dysregulation.

Giriş

İnsanların hem ruhsal hem de bedensel açıdan sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesinde öznel ve çevresel yaşam koşulları etki etmektedir. Bu bağlamda bir bireyin sağlıklı gelişiminin ve doğumundan sonra hayatta kalabilmesinin ebeveyni ya da bakım vereni ile ilişkisinin niteliğine bağlı olduğu söylenebilir. Bunu destekler nitelikte, alan yazında da ebeveynlik konusunda yapılan araştırmalarda, ebeveyn-çocuk etkileşiminin bireyin yetişkinlikteki ruh sağlığını önemli ölçüde etkilediğinin savunulduğu göze çarpmaktadır (Aquilino ve Supple, 2001; Sheffield, Waller, Emanuelli, Murray ve Meye, 2005). Bununla birlikte ebeveyn-çocuk etkileşiminin

bağlanma kuramı (Bowlby, 1969), ebeveyn-çocuk etkileşim kuramı (Eyberg ve Boggs, 1998; Hembree-Kigin ve McNeil, 1995), sosyal etkileşim kuramı (Fisher, Ellis ve Chamberlain, 1999) ve sistemik aile terapisi kuramı (Luster ve Okagaki, 2005; Parke ve Buriel, 2006) gibi çeşitli kavramsal çerçevelerde farklı odak noktaları ile ele alındığı görülmektedir. Ebeveyn-çocuk etkileşimini detaylı bir şekilde ele alan güncel kuramlardan biri de Young (1990, 1999) tarafından geliştirilen şema terapisisidir.

Young (1990, 1999)'ın şema terapisine göre erken dönemde bireyin ebeveynleri ile olan yaşantı ve etkileşimleri kendini, dünyayı ve gelecek yaşantısını algılamasında temel oluşturmakta, yaşamını ve ilişkilerini diğer sosyal çevresiyle (*okul, arkadaş vb.*) olan etkileşiminden daha fazla etkilemektedir. Bu nedenle bireyin ileriki yaşamında psikolojik olarak sağlıklı olması için erken dönemde ebeveynleri ile kurduğu etkileşimde duygusal bazı ihtiyaçlarının (*güvenli bağlanma, özerklik, yetkinlik ve kimlik algısı, duyguların ve ihtiyaçların ifade edilmesi, kendiliğinden olma ve oyun*) ideal düzeyde karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda bireyde hayat boyu süren, öz yıkıcı uyumsuz şemalar ve beraberinde sorunlar oluşmaktadır. Bu bağlamda ebeveyn-çocuk etkileşiminde şema terapisinin öne sürdüğü *Kuralcı/Kalıplıyıcı, Küçümseyici/Kusur Bulucu, Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı, Sömürücü/İstismar Edici, Aşırı Koruyucu/Evhamlı, Koşullu/Başarı Odaklı, Aşırı İzin Verici/Sınırsız, Kötümser/Endişeli, Cezalandırıcı ve Değişime Kapatılı/Duygularını Bastıran Ebeveynlik* davranışları bireyde uyumsuz şema oluşmasına yol açmaktadır (Young, 1990, 1999).

Bireyin gelişimi sırasında uyumsuz şemalar herhangi bir olayla tetiklendiğinde birey çocukluğunda ebeveynleriyle yaşadığı bir sahnenin benzerini yaşayabilmekte, negatif ruh haline bürünebilmekte ve bu negatif ruh hali ile baş etmek için çeşitli başa çıkma biçimlerine (şema teslimi, şema kaçınması ve şema aşırı telafisi) başvurabilmektedir (Young, 1999; Young ve diğerleri, 2003). Bu başa çıkma biçimlerini kullanan bireyler sıkıntılı yaşam ortamlarına uyum sağlayabilmek için riskli davranışlara yönelebilmekte ve bu durumda ruh ve beden sağlıkları olumsuz etkilenmektedir. Sağlıksız ebeveyn davranış biçimlerinden etkilenen uyumsuz şemalar

ile yetişkinlikteki psikolojik sorunlar arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar da bu görüşü destekler niteliktedir (Carr ve Francis, 2010; Çakır, 2007; Hill ve Safran 1994; Kömürücü, 2014; Soygüt ve Çakır, 2009; Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır, 2009; Soygüt ve Savaşır, 2001; Soygüt ve Türkçapar, 2001).

Özellikle 18-25 yaş arası genç yetişkinlik dönemi, bireyin birçok gelişimsel görevi başarmasını (*kişisel değerler, problem ve karar verme becerileri, aileden bağımsızlaşma*) ve beraberinde gelen zorluklarla başa çıkmasını içermektedir (Arnett, 2000, 2001, 2007; Jekielek ve Brown, 2005). Birey bu gelişimsel görevler ve zorluklarla başa çıkamadığında oluşan stres riskli davranışlara neden olabilmektedir (Arnett, 2005; Kwan, Cairney, Faulkner ve Pullenayegum, 2012; Steinberg, 2004). Riskli davranışlar birey tarafından kısa vadede olumlu olarak algılanan ancak uzun vadede bireyin sosyal, duygusal, kişisel gelişimini olumsuz yönde etkileyen ve yaşamını tehlikeye atan davranışlardır (Gullone ve Moore, 2000; Jessor, 1998). Lindberg, Boggess ve Williams (2000)'a göre riskli davranışlar bireyin yetişkin olma sorumluluğunu almasını ve psikolojik olarak sağlıklı olmasını engellemektedir. Riskli davranışlar içerisinde madde kullanımı, intihar eğilimi, okul terki ve antisosyal davranışlar yer almaktadır (Eaton ve diğerleri, 2009; Gençtarım-Kuru, 2010; Gençtarım-Kuru ve Ergene, 2017; Jessor ve diğerleri, 2003). Ayrıca birçok çalışmada (Aquilino ve Supple, 2001; Çamur, Üner, Çilingiroğlu ve Özcebe, 2007; Gençtarım-Kuru ve Ergene, 2017; Haase ve Silbereisen, 2011; Kazemi, Wagenfeld, Van Horn, Levine ve Dmochowski, 2011; Keller, Maddock, Hannover, Thyrian ve Basler, 2008; Özcebe, Doğan, İnal, Haznedaroğlu ve Bertan, 2013; Steinberg, 2004; Tanrıkulu, Çarman, Palancı, Çetin ve Karaca, 2009; Telef, 2014) genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin riskli davranışlara yönelme olasılığının yüksek olduğu vurgulanmaktadır.

Ancak genç yetişkinlik dönemindeki bütün bireyler riskli davranışlara yönelmemektedir (Caspi ve diğerleri, 1997; Grunbaum ve diğerleri, 2004). Birçok çalışmada (Brown, Hadley ve diğerleri, 2010; Erel ve Gölge, 2015; Peterson ve Hann, 1999) çocukluk döneminde, ebeveynler ile kurulan olumsuz yaşantılarla yetişkinlik döneminde ortaya çıkan riskli davranışlar arasında ilişki bulunmuştur.

Alanyazında ihmalkâr ve izin verici ebeveynlik biçimi ile genç yetişkinlikteki alkol, sigara ve madde kullanma riski arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur (Montgomery, Fisk ve Craig, 2007; Patock-Peckham, Cheong, Balhorn ve Nagoshi, 2001; Patock-Peckham ve Morgan-Lopez, 2006; Stephenson, Quick, Atkinson ve Tschida, 2005). Buna paralel olarak, ebeveynlerini izin verici olarak algılayan genç yetişkinlerin daha çok riskli davranışta buldukları da çeşitli çalışmalarda (Borawski, Ievers-Landis, Lovegreen ve Trapl, 2003; Yu ve diğerleri, 2006) belirtilmektedir. Otoriter ebeveynlik biçimi ile genç yetişkinlikteki alkol, sigara ve madde kullanma riski arasında da düşük düzeyde ilişki tespit edilmiştir (Chassin vd., 2005; Patock-Peckham ve Morgan-Lopez, 2006). Alanyazında şema terapisinin öne sürdüğü olumsuz şemalar ile intihar davranışı riski (Dale, Power, Kane, Stewart ve Murray, 2010) ve riskli cinsel davranışlar arasında (Roemmele ve Messman-Moore, 2011) ilişki olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak genç yetişkinlerin yaşamdaki işlevlerini olumsuz açıdan etkileyen önemli değişkenlerden birinin riskli davranışlar olduğu söylenebilir.

Erikson'a (1964) göre 18-25 yaşları içeren genç yetişkinlik dönemi bireyin yakın ilişki kurma dönemidir. Sosyal ilişkilerin ve yakın ilişkilerin kaynağında ise duygular önemli bir yer tutmaktadır (John ve Gross, 2004; Levenson, Haase, Bloch, Holley ve Seider, 2013). Hem sosyal ilişkileri hem de yakın ilişkileri yürütebilmek için bireyin duygularını düzenleyebilmesi gerekmektedir (Gross, Richards ve John, 2006; Haase, 2014). Birçok araştırmada (English, John, Srivastava ve Gross, 2012; Mikulincer ve Shaver, 2007; Sroufe, Coffino ve Carlson, 2010) bireyin duygularını düzenlemesi ile erken dönemde ebeveyni ile kurduğu etkileşim ve ebeveynin çocuğa gösterdiği davranış biçimi arasında ilişki olduğu belirtilmektedir. Sağlıksız erken dönem ebeveyn-çocuk arasındaki etkileşim ve davranış biçimlerinin bireyin ileriki yaşantısında duygularını düzenlemesinde güçlükler yaşamasına (*aşırı uyarılma veya yetersiz uyarılma*) yol açtığı üzerinde durulmaktadır (Beebe, Rustin, Sorter ve Knoblauch, 2003; Mikulincer, Shaver ve Pereg, 2003; Shaver ve Mikulincer, 2002). Bu güçlükler bireyin yetişkinlikte sağlıklı yakın ilişki kurmasını ve ruh sağlığını korumasını olumsuz yönde etkilemektedir (Beebe ve diğerleri, 2003; Mikulincer ve diğerleri, 2003).

Duygu düzenleme kavramı birçok araştırmacı ve kuramcı tarafından farklı tanımlanmasına rağmen, bütün tanımlarda bireyin hedeflerine ulaşmak için duygularını toplumsal olarak uygun yollarla düzenlemesine vurgu yapılmaktadır (Campos, Walle, Dahl ve Main, 2011; Eisenberg, Champion ve Ma, 2004; Eisenberg ve Spinrad, 2004; Larsen ve English, 2014; Manzeske ve Stright, 2009). Gratz ve Roemer (2004) de bu tanımları kapsayacak şekilde duygu düzenlemeyi kavramsal olarak (a) duyguları fark etme ve anlama, (b) duyguları kabul etme, (c) olumsuz duyguları yaşarken dürtüsel davranışları kontrol edebilme ve istenilen amaca uygun davranabilme, (d) bireysel hedefleri ve durum taleplerini karşılamak için duygu düzenleme stratejilerini duygusal tepkilerine karşı esnek bir şekilde kullanma becerisi olarak tanımlamaktadır. Bu becerilerden herhangi birinin veya hepsinin olmaması durumunda birey duygu düzenleme gücü yaşamaktadır. Cezalandırıcı ebeveyn davranış biçimlerine maruz kalan çocukların yetişkinlikte duygularını aşırı kontrol ederek olumsuz duygularını bastırdıkları ve duygu düzenlemede güçlükler yaşadıkları belirtilmektedir (Fonagy, Gergely, Jurist ve Target, 2002; Main, 2000a). Tutarsız, öngörülemez veya iç içe geçmiş ebeveyn davranış biçimleri ise bireyin endişe duygusunun artmasına ve duygularını başkaları üzerinden düzenlemeye çalışmasına yol açtığı dille getirilmektedir (Hesse ve Main, 2000; Main, 2000b). Bütün bu davranış biçimlerinin şema terapisinin öne sürdüğü davranış biçimlerinin özelliklerini içerdiği söylenebilir.

Bu çalışmada üzerinde durulan araştırma sonuçları, genç yetişkinlerin psikolojik iyi oluşlarının korunmasında riskli davranışların ve duygu düzenleme gücünü yordayan davranış özelliklerinin önemli role sahip olduğunu göstermektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde, riskli davranışlar ve duygu düzenleme gücünün çeşitli değişkenler ile ilişkilerinin incelendiği ancak şema terapisi çerçevesinde ele alınan ebeveynlik biçimleri ile birlikte çalışılmadığı görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmada, bireylerin gelişimini büyük ölçüde etkileyen şema terapisinin öne sürdüğü ebeveynlik biçimlerinin riskli davranışları ve duygu düzenleme gücünü yordayıp yordamadığı incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılan betimsel nitelikte bir çalışmadır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmada veri toplarken araştırmacı tarafından uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın verileri, İstanbul'da 2016-2017 eğitim öğretim yılının güz döneminde özel üniversitelerde okuyan 355 (%64.8)'i erkek 193 (%35.2)'ü kadın olmak üzere 548 öğrenciden toplanmıştır. Katılımcıların yaşları 18-40 (\bar{x} = 20.49) aralığında değişmektedir. Çalışma grubunda insan ve toplum bilimleri (N= 67), eğitim (N= 150), sağlık bilimleri (N= 97), iktisadi ve idari bilimler (N= 49), fen edebiyat (N= 36), mühendislik (N= 28), meslek yüksekokulu (N= 44), siyasal bilimler (N= 7), hukuk (N= 22), ilahiyat (N= 5), açık öğretim (N= 2), tıp (N= 12), diş hekimliği (N=3), güzel sanatlar (N= 9), iletişim (N= 3), beden eğitimi ve spor yüksekokulu (N=3), mimarlık (N= 3) ve eczacılık (N= 6) fakültelerinde okuyan öğrenciler yer almaktadır. 2 öğrenci ise hangi fakültede okuduğunu belirtmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Young Ebeveynlik Ölçeği (YEBÖ). Young (1994) tarafından geliştirilen ve Soygüt, Çakır ve Karaosmanoğlu (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan bireylerin anne-babalarının sağlıklı davranış biçimlerini ölçen 7'li Likert tipli [(1 (tamamıyla yanlış) ile 6 (ona tamamı ile uyuyor)] 72 maddelik bir öz-bildirim ölçeğidir. Orijinal formun anne ve baba formları için 17 alt boyut bulunurken Türkçe versiyonunda anne ve baba formları için 10 alt boyut tespit edilmiştir. Bu alt boyutlar; Kuralcı/Kalıplayıcı, Küçümseyici/Kusur Bulucu, Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı, Sömürücü/İstismar Edici, Aşırı Koruyucu/Evhamlı, Koşullu/Başarı Odaklı, Aşırı İzin Verici/

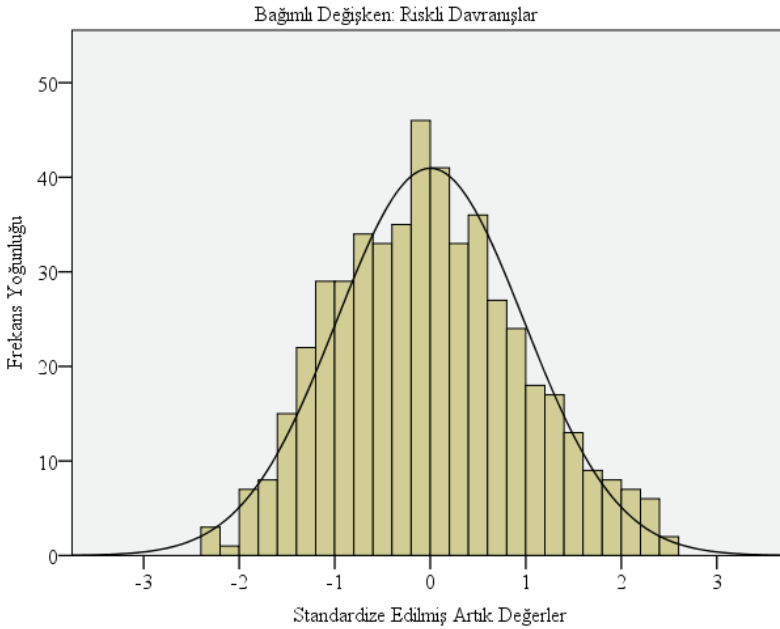
Sınırsız, Kötümser/Endişeli, Cezalandırıcı ve Değişime Kapalı/Duyularını Bastıran Ebeveynlik'tir. Türkçe formunda oluşan faktörler anne formunda (YEBÖ-A) varyansın % 47.69'unu, baba formunda (YEBÖ-B) ise %51.61'ini açıklamaktadır. Türkçe formunun güvenilirlik çalışmasında test-tekrar test ve iç tutarlılık katsayıları incelenmiştir. İç tutarlılık katsayılarının YEBÖ-A formunda $\alpha = .53 - .86$, YEBÖ-B formunda ise $\alpha = .61 - .88$ arasında değiştiği görülmüştür. Test tekrar test sonuçları YEBÖ-A formu için 38 ile .83 ($p < .01$) arasında değişirken, YEBÖ-B formu için ise .56 ile .85 ($p < .01$) arasında değişmektedir.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği. Gratz ve Roemer tarafından geliştirilen (2004) ve Rugancı (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek, 36 maddelik 5'li Likert tipli bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçek 6 alt boyutludur (farkındalık, açıklık, kabul etmeme, stratejiler ve dürtü). Orijinal formun Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .93'tür. Orijinal formun alt boyutlarının iç tutarlık katsayıları .88 - .89, test-tekrar test güvenilirliği .88 olarak bulunmuştur (Gratz ve Roemer, 2004). Türkçe formun Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .94'tür. Türkçe formun alt boyutlarının iç tutarlık katsayıları ise .90 ile .75 arasında değişmektedir. Test-tekrar test güvenilirliği .83'tür (Rugancı, 2008).

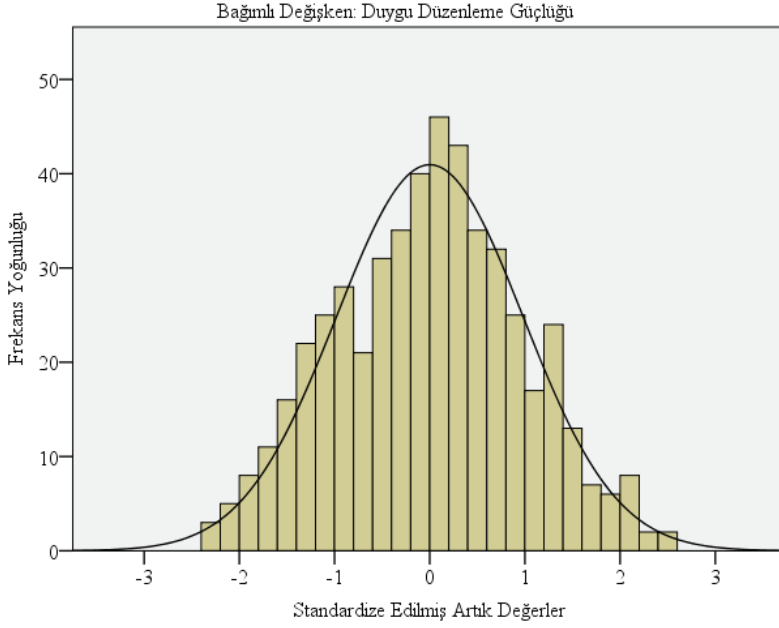
Riskli Davranışlar Ölçeği: Gençtarım (2014) tarafından geliştirilen, genç yetişkinlik döneminde olan bireylerin yaşamlarını tehlikeye sokacak riskli davranışları ölçen 60 maddelik 5'li likert tipli bir öz-bildirim ölçeğidir. Ölçek 7 alt boyutludur (antisosyal davranışlar, sigara kullanımı, alkol kullanımı, madde kullanımı, intihar eğilimi, beslenme alışkanlıkları ile okul terki). Açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre, faktörler toplam varyansın % 52'sini açıklamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre ise ölçekte yer alan maddelerin faktör yükleri .37 ile .91 arasında değişmekte ve bulgular iyi uyum (RMSEA .076; NNFI .91; CFI .91; IFI .91; RMR .06.) göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları (Cronbach alfa) .64 ile .92 arasında değişmektedir. Test tekrar-test güvenilirliği ise .74 ile .98 arasında değişmektedir.

Veri Analizi

Araştırmada verilerin analizinde korelasyon ve regresyon analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Regresyon analizi yapılmadan önce veri seti regresyon sayıltıları açısından incelenmiştir. Bu bağlamda çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı korelasyon analizi ile incelenmiş (Tablo 1 ve Tablo 2) ve değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı görülmüştür. Ayrıca regresyon analizinin diğer bir sayıltısı olan normallik ve doğrusallığın sağlanması için de Mahalanobis uzaklık değerleri saptanarak veri setinde çok değişkenli uç değerler belirlenerek veri setinden silinmiştir. Bu kapsamda veri setinden 45 veri silinmiştir ve regresyon analizlerine geri kalan 503 veri üzerinden devam edilmiştir. Doğrusallık ve normal dağılıma ilişkin bulgular Şekil 1 ve Şekil 2’de; değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını gösteren VIF değerleri de regresyon analizine ilişkin bulguların gösterildiği Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Şekil 1. Standardize Edilmiş Bağımlı Değişken Riskli Davranışlar İçin Oluşturulan Normal Dağılım Grafiği

Şekil 2. Standardize Edilmiş Bağımlı Değişken Duygu Düzenleme Güçlüğü Normal Dağılım Grafiğ 

Bulgular

Korelasyon Analizleri

Araştırmada riskli davranışlar ve duygu düzenleme güçlüğü ile ebeveynlik tarzları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiş ve bulgular Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1.
Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular (Anne)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Riskli Davranışlar	1											
Duygu Düzenleme Güçlüğü	.44**	1										
Kuralcı /Kalıplayıcı	.35**	.27**	1									
Küçümseyici/Kusur Bulucu	.42**	.29**	.57**	1								
Duygusal Yoksun Bırakıcı	.17**	.18**	.23**	.52**	1							
Sömürücü/İstismar Edici	.30**	.07	.22**	.52**	.24**	1						
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	.23**	.16**	.45**	.21**	-.11*	.10*	1					
Koşullu/Başarı Odaklı	.34**	.22**	.59**	.26**	-.01	.06	.34**	1				
Aşırı İzin Verici/Sınırsız	.35**	.24**	.30**	.50**	.31**	.35**	.15**	.16**	1			
Kötümser/Endişeli	.32**	.18**	.53**	.40**	.24**	.19**	.25**	.40**	.36**	1		
Cezalandırıcı	.26**	.18**	.41**	.49**	.31**	.30**	.17**	.27**	.40**	.43**	1	
Değişime Kapalı	.23**	.20**	.43**	.31**	.23**	.11*	.18**	.31**	.23**	.39**	.36**	1
\bar{x}	111.92	86.98	29.77	12.29	15.68	7.46	21.55	16.23	9.09	6.36	8.17	7.90
SS	22.38	18.97	11.49	5.53	6.86	2.12	6.64	5.95	3.88	3.58	2.92	3.31

**= $p < 0.01$, *= $p < 0.05$

Tablo 1 incelendiğinde bütün anne ebeveynlik tarzlarının riskli davranışlar ile istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca korelasyon analizi sonuçları duygu düzenleme güçlüğü'nün sadece sömürücü/istismar edici anne ebeveynlik tarzı ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığını ($r = .07$) ama diğer ebeveynlik tarzlarının hepsi ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.
Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular (Baba)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Riskli Davranışlar	1											
Duygu Düzenleme Güçlüğü	.44**	1										
Kuralcı /Kalıplıyıcı	.26**	.28**	1									
Küçümseyici/Kusur Bulucu	.37**	.27**	.41**	1								
Duygusal Yoksun Bırakıcı	.19**	.22**	.19**	.30**	1							
Sömürücü/İstismar Edici	.35**	.08	.16**	.34**	.11*	1						
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	.19**	.19**	.41**	.26**	-.07	.10*	1					
Koşullu/Başarı Odaklı	.25**	.23**	.38**	.14**	-.04	.04	.30**	1				
Aşırı İzin Verici/Sınırsız	.34**	.21**	.30**	.41**	.25**	.29**	.15**	.17**	1			
Kötümser/Endişeli	.33**	.26**	.35**	.33**	.13**	.19**	.24**	.32**	.33**	1		
Cezalandırıcı	.25**	.17**	.33**	.31**	.21**	.19**	.14**	.22**	.32**	.31**	1	
Değişime Kapalı	.17**	.18**	.37**	.19**	.06	.07	.29**	.32**	.15**	.33**	.21**	1
\bar{x}	111.92	86.98	31.12	12.86	19.07	8.00	19.53	16.25	9.18	6.39	8.35	8.78
SS	22.38	18.97	12.34	5.99	8.25	2.84	5.85	5.91	4.08	3.55	3.00	3.82

**= $p < 0.01$, *= $p < 0.05$

Tablo 2 incelendiğinde anne ebeveynlik tarzlarında olduğu gibi (Tablo 1) bütün baba ebeveynlik tarzlarının riskli davranışlar ile istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 1’de yer alan korelasyon analizi sonuçları duygu düzenleme güçlüğü’nün sadece sömürücü/istismar edici baba ebeveynlik tarzı ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığını ($r = .08$) ama diğer ebeveynlik tarzlarının hepsi ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Regresyon Analizleri

Riskli Davranışlara İlişkin Regresyon Analizi Sonucu

Araştırmada ebeveynlik tarzlarının riskli davranışları yordama gücünü belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Algılanan Ebeveynlik Tarzlarının Riskli Davranışları Yordama Gücü

Bağımlı Değişken	Yordayıcı Değişkenler (Ebeveynlik Tarzları)	B	SS	β	T	P	VIF	R ²	
Riskli Davranışlar	(Sabit)	62,671	5,281		11,868	,000			
	Anne	Kuralcı /Kalıplayıcı	-,012	,142	-,006	-,087	,931	3,806	
		Küçümseyici/Kusur Bulucu	,730	,321	,181	2,272	,024	4,510	
		Duygusal Yoksun Bırakıcı	,077	,182	,024	,421	,674	2,229	
		Sömürücü/İstismar Edici	,117	,555	,011	,210	,834	1,973	
		Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,377	,207	,112	1,823	,069	2,690	
		Koşullu/Başarı Odaklı	,912	,277	,243	3,294	,001	3,872	
		Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,842	,396	,146	2,124	,034	3,382	
		Kötümser/Endişeli	-,080	,352	-,013	-,227	,821	2,272	
		Cezalandırıcı	-,672	,437	-,088	-1,538	,125	2,334	
	Değişime Kapalı	,255	,326	,038	,783	,434	1,659	.30	
	Baba	Kuralcı /Kalıplayıcı	-,108	,125	-,060	-,865	,388	3,386	
		Küçümseyici/Kusur Bulucu	,124	,268	,033	,462	,644	3,694	
		Duygusal Yoksun Bırakıcı	-,107	,158	-,039	-,678	,498	2,418	
		Sömürücü/İstismar Edici	1,650	,433	,210	3,809	,000	2,167	
		Aşırı Koruyucu/Evhamlı	-,203	,240	-,053	-,843	,400	2,821	
		Koşullu/Başarı Odaklı	-,013	,277	-,004	-,049	,961	3,828	
		Aşırı İzin Verici/Sınırsız	-,126	,389	-,023	-,323	,746	3,590	
		Kötümser/Endişeli	,904	,340	,144	2,654	,008	2,091	
Cezalandırıcı		,442	,409	,059	1,079	,281	2,160		
Değişime Kapalı	-,180	,280	-,031	-,643	,521	1,627			

Tablo 3 incelendiğinde, anne ebeveynlik tarzlarından küçümseyici/kusur bulucu ($\beta=.18$), koşullu/başarı odaklı ($\beta=.24$), aşırı izin verici/sınırsız ($\beta=.15$); baba ebeveynlik tarzlarından ise sömürücü/istismar edici ($\beta=.21$) ve kötümser/endişeli ($\beta=.14$) boyutların üniversite öğrencilerinde riskli davranışları anlamlı olarak yordadığı

görülmektedir. Regresyon modeli genel olarak değerlendirildiğinde riskli davranışların %30'unun ebeveynlik tarzları tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Duygu Düzenleme Güçlüğüne İlişkin Regresyon Analizi Sonucu

Araştırmada ebeveynlik tarzlarının duygu düzenleme güçlüğüne yordama gücünü belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Algılanan Ebeveynlik Tarzlarının Duygu Düzenleme Güçlüğüne Yordama Gücü

Bağımlı Değişken	Yordayıcı Değişkenler (Ebeveynlik Tarzları)	B	SS	β	t	p	VIF	R ²	
Duygu Düzenleme Güçlüğü	(Sabit)	60,993	4,930		12,372	,000			
	Anne	Kuralcı /Kalıplayıcı	,028	,133	,017	,213	,832	3,806	
		Küçümseyici/Kusur Bulucu	,797	,300	,233	2,657	,008	4,510	
		Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,008	,170	-,003	-,048	,962	2,229	
		Sömürücü/İstismar Edici	-1,050	,518	-,117	-2,028	,043	1,973	
		Aşırı Koruyucu/Evhamlı	-,028	,193	-,010	-,143	,886	2,690	
		Koşullu/Başarı Odaklı	-,017	,258	-,005	-,065	,948	3,872	
		Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,439	,370	,090	1,186	,236	3,382	
		Kötümser/Endişeli	-,544	,329	-,103	-1,655	,099	2,272	
		Cezalandırıcı	-,102	,408	-,016	-,249	,803	2,334	
		Değişime Kapalı/Duyularını Bastıran	,388	,304	,068	1,274	,203	1,659	.15
	Baba	Kuralcı /Kalıplayıcı	,113	,117	,074	,973	,331	3,386	
		Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,219	,251	-,069	-,873	,383	3,694	
		Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	,390	,147	,170	2,648	,008	2,418	
		Sömürücü/İstismar Edici	,020	,404	,003	,049	,961	2,167	
		Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,214	,224	,066	,956	,340	2,821	
		Koşullu/Başarı Odaklı	,390	,259	,122	1,509	,132	3,828	
		Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,036	,363	,008	,100	,920	3,590	
		Kötümser/Endişeli	,614	,318	,115	1,930	,054	2,091	
Cezalandırıcı		-,183	,382	-,029	-,479	,632	2,160		
Değişime Kapalı/Duyularını Bastıran	-,018	,261	-,004	-,068	,946	1,627			

Tablo 4 incelendiğinde, anne ebeveynlik tarzlarından küçümseyici/kusur bulucu ($\beta = .23$), sömürücü/istismar edici ($\beta = -.12$) boyutların; baba ebeveynlik tarzlarından ise sadece duygusal bakımdan yoksun bırakıcı ($\beta = .17$) boyutun duygu düzenleme güçlüğüne yordadığı görülmektedir. Regresyon modeli genel olarak değerlendirildiğinde duygu düzenleme güçlüğüne %15'inin ebeveynlik tarzları tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma sonucunda genç yetişkinlerin kuralcı/kalıplı, küçümseyici/kusur bulucu, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı, sömürücü/istismar edici, aşırı koruyucu/evhamlı, koşullu/başarı odaklı, aşırı izin verici/sınırsız, kötümser/endişeli, cezalandırıcı ve değişime kapalı/duygularını bastıran olarak algıladıkları ebeveynlik tarzları ile riskli davranışlar arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ebeveynlik biçimleri Lamborn ve arkadaşlarının (1991) ebeveynlik biçimlerini ele aldığı duyarlılık ve talepkârlık kriterleri ile değerlendirildiğinde, Baumrind'in (1966) öne sürdüğü ebeveynlik biçimlerinden otoriter (*Kuralcı/Kalıplı, Küçümseyici/Kusur Bulucu, Koşullu/Başarı Odaklı*), izin verici (*Aşırı İzin Verici/Sınırsız, Aşırı Koruyucu/Evhamlı, Kötümser/Endişeli*) ve ihmalkâr (*Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı, Sömürücü/İstismar Edici, Cezalandırıcı ve Değişime Kapalı/Duyguları*) ebeveynlik tarzları içinde yer aldığı görülmektedir. Araştırmanın bu bulguları, alanyazında ihmalkâr ve izin verici ebeveynlik biçimi ile erken yetişkinlikteki alkol, sigara ve madde kullanma riski arasında yüksek düzeyde ilişki olduğunu gösteren çalışmaların (Boyer, 2006; Montgomery ve diğerleri, 2007; Patock-Peckham ve diğerleri, 2001; Patock-Peckham ve Morgan-Lopez, 2006; Stephenson ve diğerleri, 2005) sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Çalışmada küçümseyici/kusur bulucu, koşullu/başarı odaklı algılanan anne ebeveynlik tarzlarının genç yetişkinlikte riskli davranışları yordadığı bulunmuştur. Kusur bulucu ve koşullu ebeveynlik tarzına sahip anneler çocuklarının yaptıklarını daha çok psikolojik olarak kontrol etme eğilimindedirler. Psikolojik kontrolü kullanan ebeveynlerin koşullu sevgi, kendi kurallarını çocuğuna dayatma,

kurallarına uymadığında çocuğa suçluluk yükleme, baskı uygulama, hükmetme ve müdahale etme gibi davranışlara sahip oldukları belirtilmektedir (Barber ve Harmon, 2002; Pomerantz ve Wang, 2009). Dwairy ve Achoui (2010) de ebeveyninin yüksek düzeydeki psikolojik kontrol davranışlarının bireye çaresizlik hissettirdiği ve bireyin çeşitli psikolojik sıkıntılar yaşamasına yol açtığını belirtmektedir. Özellikle annenin kullandığı psikolojik kontrolün babanın kullandığı psikolojik kontrolden daha çok davranışsal problemlere yol açtığını belirten çalışmalar (Loukas, Paulos ve Robinson; 2005; Nelson ve Crick, 2002) da alanyazında yer almaktadır. Birçok çalışmada (Beyers, Bates, Pettit ve Dodhe, 2003; DiClemente ve diğerleri, 2001; Pellerone, Tolini ve Polopoli, 2016) bireyin kendi bağımsız kimliğini oluşturmaya çalıştığı ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde yüksek düzeyde ebeveyn psikolojik kontrolünün ergenlerin riskli davranışlar göstermesine yol açtığının vurgulanması, bu çalışmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir.

Ayrıca çalışmada aşırı izin verici/sınırsız olarak algılanan anne ebeveynlik tarzının genç yetişkinlikte riskli davranışları yordadığı da bulunmuştur. Araştırmanın bu bulgusu, izin verici ebeveynlik tarzının ergenlik döneminde riskli davranışlara yol açtığını ifade eden birçok çalışma (Braza ve diğerleri, 2015; Feldstein ve Miller, 2006; Hovee, Dubas, Gerris, van der Laan, S Smeenk, 2011) ile paralellik göstermektedir. İzin verici ebeveynlikte ebeveyn çocuğun duygularını ve davranışlarını kontrol etmediğinden, çocuk kendi başına hareket etmekte ve böylece çocukta aşırı özgüven oluşmakta, bu aşırı özgüven de çocuğun ergenlikte ve genç yetişkinlikte riskli davranışlara yönelmesine yol açabilmektedir (Braza ve diğerleri, 2013). Alan yazınında duyguları izlemede ve yatıştırılmada annenin daha etken olduğu da vurgulanmaktadır (Keenan, 2000; Morris, Silk, Steinberg, Myers ve Robinson, 2007). Kısacası annenin çocuk üzerinde duygusal yakınlığı babadan fazla olmasından dolayı anne izin verici ebeveyn olduğunda çocuğunun daha fazla kendi başına hareket etmesine yol açabilir. Bu durum da izin verici annesi olan genç yetişkinin duygularını ve davranışlarını kontrol etmede daha fazla zorluk yaşayıp riskli davranışlara yönelme olasılığını artırabilir.

Araştırmada baba ebeveynlik tarzlarından sömürücü/istismar edici, kötümser/endişeli ebeveynlik tarzlarının gençlerde riskli davranışları yordadığı diğer ebeveynlik tarzlarının yordamadığı bulunmuştur. Coley, Votruba-Drzal, Schindler (2009) ve Rodgers (1999) babanın otoriter veya sömürücü ebeveynlik tarzının ergenlerde riskli davranışları yordadığını ortaya koyan çalışmaları bu bulguyu destekler niteliktedir. Ayrıca, Williams ve Kelly (2005)'in babanın ebeveynlik tarzı ve çocuğunu kabulünün, genç yetişkinlikteki risk davranışlarını ergenlikteki risk davranışlarından daha fazla etkilediğini belirtmesi, çalışmanın bu bulgusunun önemini göstermektedir (Schwartz vd., 2009).

Çalışmada şema terapinin öne sürdüğü kuralcı/kalıplayıcı, küçümseyici/kusur bulucu, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı, sömürücü/istismar edici, aşırı koruyucu/evhamlı, koşullu/başarı odaklı, aşırı izin verici/sınırsız, kötümser/endişeli, cezalandırıcı ve değişime kapalı/duygularını bastıran ebeveynlik tarzları ile duygu düzenleme arasında ilişki bulunmuştur. Çalışmanın bu bulgusu alanyazınında sağlıklı ebeveyn tutumları ile ergenlikteki ve yetişkinlikteki duygu düzenleme güçlüğü arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ifade eden çalışmalarla (Gratz, Bornovalova, Delany-Brumse, Nick, ve Lejue, 2007; Manzeske ve Stright, 2009, Oshri, Sutton, Clay-Warne ve Millee, 2015) paralellik göstermektedir.

Ancak anne ebeveynlik tarzlarından küçümseyici/kusur bulucu, sömürücü/istismar edici olarak algılanan boyutunun duygu düzenleme güçlüğüne yordadığı; baba ebeveynlik tarzlarından ise sadece duygusal bakımdan yoksun bırakıcı olarak algılanan boyutun genç yetişkinlerde duygu düzenleme güçlüğüne yordadığı bulunmuştur. Algılanan her iki anne ebeveynlik biçiminde aktif bir eylem olduğu söylenebilir. Kusur bulucu anneler çocuklarının yaptıklarında kusur arama ve davranışı düzeltme çabasında olduklarından daha çok psikolojik kontrol kullanıyor olabilirler. Bu durum da çocukların kendi duygularını düzenlemesinde güçlük yaşamasına yol açabilmektedir. Manzeske ve Stright (2009) genç yetişkinlikte duygu düzenleme güçlüğü yaşayan bireylerin annelerinin yüksek düzeyde psikolojik kontrol kullandıklarını belirtmesi çalışmanın kusur bulucu olarak algılanan ebeveynlik tarzının duygu düzenlemeyi

yordadığı bulgusunu destekler niteliktedir. İstismar edici ebeveynlikte ise, anne çocuklarına her açıdan kötü davrandığından çocuk her yaşta olumsuz duygu ve öfke kontrol zorluğu yaşayabilir. Shipman ve arkadaşlarının (2007) yaptıkları çalışmada, özellikle annenin istismar edici davranışının çocuğun her yaşta duygu düzenleme güçlüğü yaşamasında önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmesi, çalışmanın bu bulgusu ile paralellik göstermektedir. Ayrıca, anne kadar babanın da çocuğun kendi duygu kontrolünü sağlamada etkin rol oynadığını söyleyen çalışmalar (Moris vd., 2007; Volling McElwain, Notaro ve Herrera, 2002) bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda (Flouri, 2010; McEwen ve Flouri, 2009) babanın sağlıklı ebeveynlik tarzının ergenin duygularını düzenlemede zorluklar yaşamasına ve hatta bireyin kendine zarar verici tutumlar sergilemesine etki edebileceğinin belirtilmesi, çalışmanın bu bulgusunu destekler niteliktedir.

Genç yetişkinlerin ebeveynlik biçimlerine ilişkin algıları ile riskli davranışlar ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkilerin şema terapisinin önerdiği bağlamda ele alındığı bu araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, ulaşılan sonuçlar alan yazındaki araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Bununla birlikte genç yetişkinlerin ebeveynlik biçimleri ile ilgili algıları, riskli davranışlar ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiler başka kuramların önerileri doğrultusunda ele alınıp incelenebilir. Elde edilen bulgular ışığında, ileriki çalışmalarda genç yetişkinliklerde riskli davranışları ve duygu düzenleme güçlüklerini azaltmak amacı ile genç yetişkinlere şema terapisi odaklı ebeveyn ilişkilerini düzenleme programları/eğitimi geliştirilebilir ve bu programlar/eğitimler gençlere uygulanıp test edilebilir.

Perceived Parental Styles as Predictors of Risky Behavior and Emotional Dysregulation Disorder in University Students

Academic literature shows parent-child interaction significantly affects adult mental health (Aquilino & Supple, 2001; Sheffield, et al., 2005). Over the years, academics have tried to model this interaction through attachment theory (Bowlby, 1969), parent-child interaction theory (Fisher, et al., 1999) and systematic family theory (Luster & Okagaki, 2005; Parke & Buriel, 2006). One method of evaluating this relationship is schema theory (Young, 1990, 1999), which argues that the early interactions between parents and the child form the basis of the individual's perception of self, world and the future. It also affects the individual's future life and relationships. The emotional needs of psychologically healthy individuals are partially satiated by their early interactions with their parents. If, however, these needs are not met, the individual is pushed towards a life-long self-destructive spiral of maladaptive schemas and problems. Schema therapies suggest overprotective/anxious, belittling/criticizing, pessimistic/worried, normative, restricted/emotionally inhibited, punitive, conditional/achievement focused, over permissive/boundless, and exploitative/abusive parental behaviors as triggers for emotional deprivation that lead to maladaptive schema formation in the individual (Young, 1990, 1999).

Individual faces many developmental tasks and try to cope with the difficulties during his/her young adulthood (Arnett 2007). Failure to cope with these tasks will result in stress and may set off risk behaviors (Arnett, 2005; Kwan et al., 2012; Steinberg, 2004). These risk behaviors include substance abuse, suicidal tendencies, school abandonment and antisocial behavior (Eaton et al., 2009; Gençtarım-Kuru, 2010; Gençtarım-Kuru & Ergene, 2017; Jessor et al., 2003). Many studies suggest that engaging in risky behavior usually takes place during young adulthood (Gençtarım-Kuru & Ergene, 2017;

Haase & Silbereisen, 2011; Kazemi et al., 2011; Keller et al., 2008; Özcebe et al., 2013; Steinberg, 2004; Telef, 2014). There is a significant relationship between negligent/permissive parenting and risky behavior among young adults (Montgomery et al., 2007; Patock-Peckham et al., 2001; Patock-Peckham & Morgan-Lopez, 2006; Stephenson et al., 2005).

Also during young adulthood, individuals develop close relationships and regulate their emotions to better maintain them (Gross et al., 2006; Haase, 2014). Regulation of emotions is directly linked to the individual's interaction with parents in the early stages of life (English et.al, 2012; Mikulincer & Shaver, 2007; Sroufe et al., 2010). Unhealthy parent-child interactions in early life can lead to difficulties in regulating emotions and mental health problems in life later on (Beebe et.al, 2003; Mikulincer et al., 2003; Shaver & Mikulincer, 2002). This research aims to examine the perceptions of university students about parenting styles, risk behaviors and the difficulty in regulating emotions.

Young Parenting Scale, Emotion Dysregulation Scale and Risk Behavior Scales were used to collect data in the study. The study group consisted of 548 university students. Correlation and regression analysis methods were used to analyze the data. The study shows that the perception of mother-parenting styles of belittling/criticizing ($\beta = .18$), of conditional /achievement focused ($\beta = .24$), and of permissive / boundless ($\beta = .15$) have predictive role in risk behaviors. Mothers who engage in belittling/criticizing and conditional /achievement parenting styles tend to psychologically control what their children do. Dwairy and Achoui (2010) also point out that a high level of behavioral control by parents usually lead to the individual feeling helpless and experiencing various psychological issues. Many studies indicate that psychological control by parents during childhood leads to risky behavior among young adults (Beyers et al., 2003; Pellerone et al., 2016). Also, it is demonstrated that the psychological control applied by the mother causes greater behavioral problems than control

applied by the father (Loukas et al., 2005; Nelson & Crick, 2002).

Likewise, many studies show a significant link between permissive/boundless parenting styles and risk behaviors among young adulthood (Braza, et al., 2015; Feldstein & Miller, 2006; Hovee et al., 2011). The parent's failure to control the child's actions and feelings will result in the child to become excessively self-confident, which, in turn, will cause risky behavior in young adulthood (Braza et al., 2013).

Moreover, the perception of the father's parenting style as exploitative/abusive ($\beta = .21$), and of pessimistic/worried ($\beta = .14$) has a predictive role in risk behaviors. This finding is in line with many research findings (Braza et al., 2015; Feldstein & Miller, 2006; Hovee et al., 2011). Williams and Kelly (2005) also point out the importance of the father's parenting style in the young adult's risky behaviors (Schwartz et al., 2009).

The perception of the mother's parenting style as belittling/criticizing ($\beta = .23$), exploitative / abusive ($\beta = -.12$) have a predictive role in emotion dysregulation. And lastly, the perception of the father's parenting styles of emotionally as depriving ($\beta = .17$) have predictive role in emotional dysregulation. Naturally, many studies also indicate a significant relationship between unhealthy parenting styles and emotional dysregulation among young adults.

These findings open new avenues for possible future studies. One is to examine the relationship between the perceptions of university students about parenting styles, risk behaviors and the difficulties experienced in regulating emotions in light of other theories. Another is to formulate a schema therapy based program for parents and young adults to minimize risky behaviors and address difficulties in emotional regulation experienced among young adults.

Kaynakça/ References

- Aquilino, W. S., & Supple, A. J. (2001). Long-term effects of parenting practices during adolescence on well-being outcomes in young adulthood. *Journal of Family Issues, 22*, 289-308.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*, 469-480.
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence to midlife. *Journal of Adult Development, 8*, 133-143.
- Arnett, J. J. (2005). The developmental context of substance use in emerging adulthood. *Journal of Drug Issues, 35*, 235-253.
- Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for. *Society for Research Child Development, 1*(2), 68-73.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development, 37*, 887-907.
- Barber, B. K., & Harmon, E. L. (2002). Violating the self: parental psychological control of children and adolescents. In Barber, B. K. (Eds). *Intrusive parenting: how psychological control affects children and adolescents*. Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Beebe, B., Rustin, J., Sorter, D., & Knoblauch, S. (2003). An expanded view of intersubjectivity in infancy and its application to Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogue: A Journal of Relational Perspectives, 13*(6), 803-841.
- Beyers, J. M., Bates, J. E., Pettit, G. S., & Dodhe, K. A. (2003). Neighborhood structure parenting processes, and the development of youths' externalizing behaviors: Multilevel analysis. *American Journal of Community Psychology, 31*(1-2), 35-53.
- Braza, P., Carreras, R., Munoz, J. M., Braza, F., Azurmendi, A., Pascual Sagastizábal, E., & Sanchez-Martín, R. (2015). Negative maternal and paternal parenting styles as predictors of children's behavioral problems: Moderating effects of the child's sex. *Journal of Child and Family Studies, 24*, 847-856.
- Borawski, E. A., Ievers-Landis, C. E., Lovegreen, L. D., & Trapl, E. S. (2003). Parental monitoring, negotiated unsupervised time, and parental trust: The role of perceived parenting practices in adolescent health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health, 33*, 60-70.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*, Vol.1 Attachment. New York: Basic Books.
- Boyer, T. W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review, 26*, 291-345.

- Brown, L. K., Hadley., Stewart, A., Lescano, C., Whiteley, L., & Donenberg, G. (2010). Psychiatric disorders and sexual risk among adolescents in mental health treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 78*, 590-597.
- Campos, J. J., Walle, E. A., Dahl, A., & Main, A. (2011). Reconceptualizing emotion regulation. *Emotion Review, 3*, 26–35.
- Carr, S. N., & Francis, A. J. P. (2010). Early maladaptive schemas and personality disorder symptoms: An examination in a non-clinical sample. A preliminary investigation in a non-clinical sample. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 83*, 333-349.
- Caspi, A., Begg, D., Dickson, N., Harrington, H., Langley, J., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1997). Personality differences predict health-risk behaviors in young adulthood: Evidence from a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 1052-1063.
- Chassin, L., Presson, C. C., Rose, J., Sherman, S. J., Davis, M. J., & Gonzalez, J. L. (2005). Parenting style and smoking-specific parenting practices as predictors of adolescent smoking onset. *Journal of Pediatric Psychology, 30*(4), 333-344.
- Coley, R. L, Votruba-Drzal E., & Schindler, H. S. (2009). Fathers' and mothers' parenting predicting and responding to adolescent sexual risk behaviors. *Child Development, 80*(3), 808–827.
- Çakır, Z. (2007). *Antisosyal kişilik bozukluğunda erken dönem uyumsuz şemalar, algılanan ebeveynlik stilleri ve şema sürdürücü başa çıkma davranışları arasındaki ilişkiler: Şema terapi modeli çerçevesinde bir inceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çamur, D., Üner, S., Çilingiroğlu, N., & Özcebe, H. (2007). Bir üniversitenin bazı fakülte ve yüksekokullarında okuyan gençlerde bazı risk alma davranışları. *Toplum Hekimliği Bülteni, 26*(3), 32-38.
- Dale, R., Power, K., Kane, S., Stewart, A. M., & Murray, L. (2010). The role of parental bonding and early maladaptive schemas in the risk of suicidal behavior repetition. *Archives of Suicide Research, 14*(4), 311-328.
- DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R., Sionean, C., Cobb, B. K., Harrington, K., ... Oh, M. K. (2001). Parental monitoring: Association with adolescent risk behaviors. *Pediatrics, 107*, 1363–1368.
- Dwairy, M., & Achoui, M. (2009). Parental control: A second cross-cultural research on parenting and psychological adjustment of children. *Journal of Child and Family Studies, 19*(1), 16-22.
- Eaton, D. K., Kann, L., Kinchen, S., Ross, J., Hawkins, J., Harris, W. A., ... Wechsler, H. (2009). *Youth risk behavior surveillance, United States, 2009*. Atlanta, Georgia: Centers for Disease Control and Prevention.

- Eisenberg, N., Champion, C., & Ma, Y. (2004). Emotion-related regulation: An young construct. *Merrill-Palmer Quarterly*, *50*, 236–259.
- Eisenberg, N., & Spinrad, T. L. (2004). Emotion-related regulation: Sharpening the definition. *Child Development*, *75*, 334–339.
- English, T., John, O. P., Srivastava, S., & Gross, J. J. (2012). Emotion regulation and peer-rated social functioning: A 4-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, *46*, 780–784.
- Erel, Ö., & Gölge, Z. B. (2015). Üniversite öğrencilerinde riskli davranışlar ile çocukluk çağı istismar, dürtüsellik ve riskli davranışlar arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *16*, 189-197.
- Erikson, E. H. (1964). *Childhood and society* (2nd ed.). Oxford: W. W. Norton.
- Eyberg, S. M., & Boggs, S. R. (1998). Parent-child interaction therapy for oppositional preschoolers. In C. E. Schaefer, & J. M. Briesmeister (Eds.), *Handbook of parent training: Parents as co-therapists for children's behavior problems (2nd Ed., pp. 61- 97)*. New York: Wiley.
- Feldstein. S. W., & Miller, W. R. (2006). Substance use and risk-taking among adolescents. *Journal of Mental Health*, *15*(6), 633–643.
- Fisher, P. A., Ellis, B. H., & Chamberlain, P. (2010). Early intervention foster care: A model for preventing risk in young children who have been maltreated. *Children's Services: Social Policy, Research, and Practice*, *2*(3), 159-182.
- Flouri, E. (2010). Fathers' behaviors and children's psychopathology. *Clinical Psychology Review*, *30*, 363–369.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization and development of the self*. Other Press, NY.
- Gençtarım-Kuru, D. (2010). *Ergenlerde riskli davranışların yordanması (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gençtarım-Kuru, D., & Ergene, T. (2017). Prediction of risk behaviours among Turkish adolescents. *Education and Science*, *42*(189), 137-152.
- Gratz, K. L., Bornovalova, M. A., Delany-Brumse, A., Nick, B., & Lejue, C. W. (2007). A laboratory-based study of the relationship between childhood abuse and experiential avoidance among inner-city substance users: The role of emotional nonacceptance. *Behavior Therapy*, *38*, 256–268.
- Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *26*(1), 41-47.
- Gross, J. J., Richards, J. M., & John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. In D. A. Snyder, J. A. Simpson, & J. N. Hughes (Eds.),

- Emotion regulation in families: Pathways to dysfunction and health* (pp. 13–35). Washington, DC: American Psychologist Association.
- Grunbaum, J. A., Kann, L., Kinchen, S., Ross, J., Hawkins, J., Lowry, R. & Collins J. (2004). Youth risk behavior surveillance—United States, 2003. *MMWR Surveill Summ.* 53, 1-29.
- Gullone, E., & Moore, S. (2000). Adolescent risk-taking and the five-factor model of Personality. *Journal of Adolescence*, 23(4), 393–407.
- Haase, C. M. (2014). Emotion regulation in intimate relationships. *Society for the Study of Behavioral Development*, 1(65) 17-21.
- Haase, C. M., & Silbereisen, R. K. (2011). Effects of positive affect on risk perceptions in adolescence and young adulthood. *Journal of Adolescence*, 34, 29-37.
- Hembree-Kigin, T. L., & McNeil, C. B. (1995). *Parent-child interaction therapy*. New York: Plenum.
- Hesse, E., & Main, M. (2000). Disorganized infant, child, and adult attachment: Collapse in behavioral and attentional strategies. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48, 1097–1127.
- Hill, C., & Safran, J. (1994). Assessing interpersonal schemas: Anticipated responses of significant others. *Journal of Social Clinical Psychology*, 13, 366-379.
- Hoeve, M., Dubas, J. S., Gerris, J. R. M., van der Laan, P. H., & Smeenk, W. (2011). Maternal and paternal parenting styles: Unique and combined links to adolescent and early adult delinquency. *Journal of Adolescence*, 34, 813–827.
- Jekielek, S., & Brown, B. (2005). *The transition to adulthood: Characteristics of young adults ages 18- 24 in America*. Baltimore, MD: Kids Count/PRB/Child T.
- Jessor, R. (Ed). (1998). *New perspectives on adolescence risk behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M., Dong, Q., Zhang, H., & Wang, C. (2003). Adolescent problem behavior in China and United States: A cross-national study of psychosocial protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 13(3), 329–342.
- John, O. P., & Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72, 1301–1333.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kazemi, D. M., Wagenfeld, M., Van Horn, K. R., Levine, M. J., & Dmochowski, J. (2011). Binge drinking among underage college students: Role of impulsivity and the transtheoretical model. *Journal of Addictions Nursing*, 22(4), 193-199.

- Keenan, K. (2000). Emotion dysregulation as a risk factor for child psychopathology. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 7, 418 – 434.
- Keller, S., Maddock, J. E., Hannöver, W., Thyrian, J. R., & Basler, H. D. (2008). Multiple health risk behaviors in German first-year university students. *Preventive Medicine*, 46(3), 189–195.
- Kömürcü, B. (2014). *Erken dönem uyumsuz şemalar, ebeveynlik biçimleri ve psikolojik belirtiler ile psikolojik dışlanmanın tehdit ettiği ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kwan, M., Cairney, J., Faulkner, G. E., & Pullenayegum, E. E. (2012). Physical activity and other health-risk behaviors during the transition into early adulthood: A longitudinal cohort study. *American Journal of Preventive Medicine*, 42, 14–20.
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L., & Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, neglectful families. *Child Development*, 62, 1049–1076.
- Larsen, J. K., & English, T. (2014). The importance of authentic emotion regulation. *Society for the Study of Behavioral Development*, 1(65) 2-5.
- Levenson, R. W., Haase, C. M., Bloch, L., Holley, S., & Seider, B. J. (2013). Emotion regulation in couples. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (2nd ed.). New York, NY: The Guilford Press.
- Lindberg, L. D., Boggess, S., & Williams, S. (2000). *Multiple threats: The co-occurrence of teen health risk behaviors*. Washington, DC: Urban Institute.
- Loukas, A., Paulos, S. K., & Robinson, S. (2005). Early adolescent social and overt aggression: Examining the roles of social anxiety and maternal psychological control. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(4), 335–345.
- Luster, T., & Okagaki, L. (2005). *Parenting: An ecological perspectives*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association.
- Main, M. (2000a) Special Issue - Psychoanalysis, development, and the life cycle: The organized categories of infant, child, and adult attachment: flexible vs. inflexible attention under attachment-related stress. *The Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48(4), 1055-1095.
- Main, M. (2000b). Special Issue - Psychoanalysis, development, and the life cycle: Disorganized infant, child, and adult attachment: Collapse in behavioral and attentional strategies. *The Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48(4), 1096-1127.
- Manzeske, D. P., & Stright, A. D. (2009). Parenting styles and emotion regulation: The role of behavioral and psychological control during young adulthood. *Journal of Adult Development*, 16, 223–229.

- McEwen, C., & Flouri, E. (2009). Fathers' parenting, adverse life events, and adolescents' emotional and eating disorder symptoms: The role of emotion regulation. *European Child & Adolescent Psychiatry, 18*, 206–216.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York, NY: Guilford Press.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: The dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion, 27*(2), 77-102.
- Montgomery, C., Fisk, J. E., & Craig, L., (2008). The effects of perceived parenting style on the propensity for illicit drug use: the importance of parental warmth and control. *Drug Alcohol Review, 27*, 640–664.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development, 16*, 361–388.
- Nelson, D. A., & Crick, N. R. (2002). Parental psychological control: Implications for childhood physical and relational aggression. In Barber, B. K. (ed.), *Intrusive parenting: how psychological control affects children and adolescents*. American Psychological Association, Washington, DC, pp. 15–52.
- Oshri, A., Sutton, T., Clay-Warner, H., & Miller, J. (2015). Child maltreatment types and risk behaviors: Associations with attachment style and emotion regulation dimensions. *Personality and Individual Differences, 73*, 127–133.
- Özcebe, H., Doğan, B. G., İnal, E., Haznedaroğlu, D., & Bertan, M. (2013). Üniversite öğrencilerinin sigara içme davranışları ve ilişkili sosyodemografik özellikleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin, 13*(1), 19-28.
- Parke, R. D., & Buriel, R. (2006). Socialization in the family: Ethnic and ecological perspectives. W. Damon, R. M. Lerner & N. Eisenberg (Eds.), *The handbook of child psychology. Social, emotional, and personality development* (6. basım. s. 429-504). New York, NY: Wiley.
- Patock-Peckham, J. A., Cheong, J., Balhorn, M. E., & Nagoshi, C. T. (2001). A social learning perspective: A model of parenting styles, self-regulation, perceived drinking control, and alcohol use and problems. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research, 25*(9), 1284-1292.
- Patock-Peckham, J. A., & Morgan-Lopez, A. A. (2006). College drinking behaviors: Mediational links between parenting styles, impulse control, and alcohol-related outcomes. *Psychology of Addictive Behavior, 20*(2), 117-125.
- Pellerone, M., Tolini, G., & Polopoli C. (2016). Parenting, identity development, internalizing symptoms and alcohol use. A cross-sectional study

- in a group of Italian adolescents. *Neuropsychiatric Disorder Treatment*, 12, 1769–1778.
- Peterson, G. W., & Hann, D. (1999). *Socializing children and parents in families*. New York: Plenum Press.
- Pomerantz, E. M., & Wang, Q. (2009). The role of parental control in children's development in Western and East Asian countries. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 285-289.
- Rodgers, K. B. (1999). Parenting processes related to sexual risk-taking behaviors of adolescent males and females. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 99-109.
- Roemmele, M., & Messman-Moore, T. L. (2011). Child abuse, early maladaptive schemas, and risky sexual behavior in college women. *Journal of Child Sexual Abuse*, 20(3), 264-283.
- Rugancı, R. N. (2008). *The relationship among attachment style, affect regulation, psychological distress and mental construction of the relational world* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ortaoğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Ravert, R. D., Kim, S. Y., Weisskirch, R. S., Williams, M. K., . . . Finley, G. E. (2009). Perceived parental relationships and health risk behaviors in college-attending emerging adults. *Journal of Marriage and Family*, 71, 727–74.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment and Human Development*, 4, 133-161.
- Sheffield A., Waller, G., Emanuelli, F., Murray, J., & Meyer, C. (2005). Links between parenting and core beliefs: Preliminary psychometric validation of the Young parenting inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 787-802.
- Shipman, K. L., Schneider, R., Fitzgerald, M. M., Sims, C., Swisher, L., & Edwards, A. (2007). Maternal emotion socialization in maltreating and non-maltreating families: Implications for children's emotion regulation. *Social Development*, 16(2), 268-285.
- Soygüt, G., & Çakır, Z. (2009). Ebeveynlik biçimleri ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkilerde kişilerarası şemaların aracı rolü: Şema odaklı bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 144-152.
- Soygüt, G., & Savaşır, I. (2001). The relationship between interpersonal schemas and depressive symptomatology. *Journal of Counseling Clinical Psychology*, 48(3), 359-364.
- Soygüt, G., & Türkçapar, H., (2001). Antisosyal kişilik bozukluğunda kişilerarası şema örüntüleri: Bilişsel kişilerarası bir bakış. *Türk Psikoloji Dergisi*, 16(47), 55-69.
- Soygüt, G., Karasmanoğlu, A., & Çakır, Z., (2009). Assessment of early maladaptive schemas: A psychometric study of the Turkish Young

- Schema Questionnaire—Short Form-3. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *XX*, 1–10.
- Sroufe, L. A., Coffino, B., & Carlson, E. A. (2010). Conceptualizing the role of early experience: Lessons from the Minnesota longitudinal study. *Developmental Review*, *30*, 36–51.
- Steinberg, L. (2004). Risk-taking in adolescence: What changes, and why? *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1021*, 51–58.
- Stephenson, M. T., Quick, B. L., Atkinson, J., & Tschida, D. A. (2005). Authoritative parenting and drug-prevention practices: Implications for antidrug ads for parents. *Health Communication*, *17*(3), 301-21.
- Tanrıku, A. Ç., Çamran, K. B., Palancı, Y., Çetin, D., & Karaca, M. (2009). Kars il merkezinde çeşitli üniversite öğrencileri arasında sigara kullanım sıklığı ve risk faktörleri. *Türk Toraks Dergisi*, *10*, 101-106.
- Telef, B. M. (2014). Ergenlerde olumlu ve olumsuz duygular ile riskli davranışlar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *22*(2), 591-604.
- Volling, B. L., McElwain, N. L., Notaro, P. C., & Herrera, C. (2002). Parents' emotional availability and infant emotional competence: Predictors of parent-infant attachment and emerging self-regulation. *Journal of Family Psychology*, *16*, 447–465.
- Williams, S. K., & Kelly, F. D. (2005). Relationships among involvement, attachment, and behavioral problems in adolescence: Examining father's influence. *Journal of Early Adolescence*, *25*, 168–196.
- Young, J. E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders*. Sarasota, FL: Professional Resource Press.
- Young J. E. (1994) Young Parenting Inventory. *Basılmamış Rapor*.
- Young, J. E. (1999). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema focused approach* (3rd ed.). Sarasota, FL: Professional Resource Exchange
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: The Guilford Press.
- Yu, S. L., Clemens, R., Yang, H. M., Li, X. M., Stanton, B., Deveaux, L., ... Harris, C. (2006). Youth and parental perceptions of parental monitoring and parentadolescent communication, youth depression, and youth risk behaviors. *Social Behavior and Personality*, *34*, 1297–1310.

The Wearing of the Headscarf & Labor Market Outcomes for Women in Turkey

Türkiye'deki Kadınlar için Başörtüsü Takmak ve İş Hayatına Katılım

Zeynep B. Uğur*

Abstract • Historically, female labor force participation (FLFP) rate has been very low in Turkey. As the majority of women in Turkey wear headscarves, this study examines if the ban on the religious garb contributed to the low FLFP rate. The study links the wearing of headscarves to labor market outcomes for women using the individual level data from 2 rounds of the National Demographic and Health Surveys (NDHS) conducted in 2003 and 2008, and 2 surveys conducted by the Konda Research Company in 2007 and 2011. After controlling other religious behaviors and values, it is demonstrated that urban women who wear headscarves are 3.6% to 8.5% less likely to be employed while the rate increases to between 17% to 28.2% among women with a university degree. This suggests that the impact of the headscarf ban was more damaging among women with degrees.

Keywords: Headscarf, Female Labor Force Participation, Turkey.

Öz • Türkiye'de tarihsel olarak kadınların iş hayatına katılım oranları çok düşüktür. Bu çalışmada Türkiye'deki kadınların çoğunun başörtüsü

.....

* Department of Economics AZ07, Hükümet Meydanı No:3, 06530 Ankara Social Sciences University of Ankara/ Turkey, zeynep.ugur@asbu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5141-2529

■ **Başvuru:** 20 Şubat 2018

■ **Kabul:** 1 Haziran 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018141982

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 51 - 75

kullanmasına rağmen uygulanan başörtüsü yasağının kadınların iş hayatına katılımının düşük olmasında rolü olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla, 2003 ve 2008 yıllarında yapılan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)'nın bireysel düzeydeki verileri ve Konda Araştırma Şirketi tarafından 2007 ve 2011 yıllarında yapılan 2 anket kullanılarak kadınların başörtüsü takma durumu iş hayatı çıktıları ile ilişkilendirilmiştir. Diğer dini hayat ile ilgili davranışlar ve değerler kontrol edildikten sonra, kentte yaşayan kadınlar arasında başörtüsü kullananların çalışıyor olma ihtimali %3.6 - %8.5 oranında daha düşüktür. Bu oran üniversite mezunu başörtülü kadınlar için %17 ila %28.2'ye kadar daha düşüktür. Bu bulgular, başörtüsü yasağının özellikle üniversite eğitimi almış kadınları daha çok etkilediği sonucuna götürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü, Kadının İş hayatına Katılımı, Türkiye.

1. Introduction

Historically, the female labor force participation (FLFP) rate has been very low in Turkey. For the 1990-2016 period, on average 30.7% of females participated in the labor market whereas the rate among men were 77.8% (See Figure A.1). Turkey's FLFP rate is the lowest among OECD countries, which has an average 60% FLFP rate for the same period.¹ Although Turkey shares some of the characteristics of the Middle East and North Africa region, Turkey's FLFP rate, interestingly, has been lower than even some Islamic countries. Indeed, according to Global Gender Gap report (2007) by World Economic Forum, Turkey is ranked 108th among 115 countries in this regard, behind Bangladesh, Tunisia, Syria, Algeria and Qatar. Intervening years have not created any progress in terms of gender equality. As the 2016 edition of the Global Gender Gap report shows, Turkey ranks 130th country among 144 countries, again behind Bangladesh, Tunisia, Algeria and Qatar. In the Global Gender Gap 2016's country analysis, lower FLFP was cited as a weakness preventing Turkey achieving gender equality.

There are various reasons for the low FLFP in Turkey. One reason is the migration from rural to urban areas starting in 1980s

.....

1 The 2nd lowest FLFP rate belongs to Mexico among OECD countries which has 42.6% FLFP rate for 1990-2016 period.

(Dayioğlu & Kırdar, 2010). Women who previously were unpaid family workers did not (could not) find jobs when they migrated to urban areas, as they lacked the necessary skill sets urban jobs. Başlevent and Onaran (2004) found a mild positive effect of export-oriented growth strategy on the FLFP. However, the main finding of Başlevent and Onaran (2004) is that female labor force responds more strongly to long term economic growth rather than temporary changes brought by business cycles. Tansel (2002)'s findings suggest a U-shaped relationship between FLFP rate and the level of economic development in Turkey, a conclusion that is also supported by the findings of Cagatay and Ozler (1995), who used data from 165 countries. Using cross-sectional data, Dayioğlu (2000) found that the level of education, marital status and number of children are important determinants of labor market status.

There are many findings that show the importance of social norms on FLFP rates in other countries (Fernandez, Fogli, & Olivetti, 2004). Indeed, social norms in Turkey are not conducive to female employment.² Dedeoğlu (2010) discusses how women's roles as mothers and wives prevent them from engaging in paid work. İlkaracan (2012) also finds similar evidence based on micro level data. She discusses the sociological reasons for the lower FLFP rate and argues that a gender-based division of labor and value judgments prevent women from market-based economic activity.

Lately, there has been arguments alleging conservatism as a social discourse is perpetuating the already low FLFP. İlkaracan (2012), together with Göksel (2013) and Atasoy (2016), argue that religiosity and culturally conservative attitudes are the reason behind lower FLFP. As Goksel (2013) rightfully acknowledges, both men and women in Turkey are very devout (See Table 1). However, one crucial aspect Turkey's social dynamics is ignored when conservatism is seen as the main impediment to increasing the FLFP rate in Turkey. Although the ruling elite of Turkey before 2000 passed several very progressive regulations to empower women,³ there remained a

.....

2 Around 60% of participants' to World Values Survey 2001 in Turkey are of the opinion that when jobs are scarce, men should be given priority over women.

3 Turkey became a member of the United Nations' *Committee on the Elimination*

gap between the religiosity of citizens and the ruling elite's desire to modernize and secularize.⁴ This gap itself produced a very strict headscarf ban, even though the majority of women in Turkey wears a headscarf.

Carkoglu and Toprak (2006) reports that 63.5% of women in Turkey wear some sort of headscarf. Konda 2007 survey found that 69.6% of women in Turkey wear headscarves (GYDLTA, 2007). Similarly, the A&G's surveys found that the percentage of households in which women did not wear headscarves was 21.5 and 16.6 in 2003 and 2007, respectively (TA, 2003-2007). Also, Carkoglu & Toprak (2006) reports that 25% of the respondents said they would disapprove if their daughters took off their headscarves just to continue their education. Konda 2007 also reports that 26% of the respondents would prefer their daughters to forgo their university education rather than uncover their heads. As many people are of the opinion that the headscarf cannot be discarded in order to attain legitimate objectives, such as education, one can deduce that, many women and men would consider wearing of the headscarf as an essential element for women's labor market participation.

Yet, in 1997, a very strict ban was imposed against wearing of the headscarf, which remained active in practice until 2009. The ban was officially lifted only in 2013. The ban on the religious symbol⁵ covered all public spaces, including universities and other public institutions, as it was thought it should have no place in the public life of a secular Turkey.⁶ However, the majority of the public

of Discrimination against Women (CEDAW) in 1985 (Directorate General on the Status of Women, 2011). A Turkish directorate general was established under the Prime Ministry in 1990 for improving the status of women in society. Moreover, a new labor law was enacted in 2003 to strengthen the legal measures against gender discrimination in the labor market (Directorate General on the Status of Women, 2008).

- 4 How such a gap can happen in democratically ruled country like Turkey is an interesting question, but this is beyond the scope of this paper.
- 5 According to some, headscarf was not only a religious symbol but also a political symbol (See Hürriyet, 2003).
- 6 The ban was enacted as a result of a National Security Council meeting later named as '28th February Postmodern coup'. For detailed information on the historical events related to the headscarf ban, one can consult Ugur (2017).

actually opposed the headscarf ban. According to Konda (2007) survey, 78% of the respondents said they are against the headscarf ban in universities.

As a result of this ban, women at universities were forced to drop out, while civil servants quit their jobs if they continued to wear the headscarf. According to AK-DER (2010), 5,000 women who wore a headscarf were sacked between 1998 and 2002 and another 10,000 were forced to quit, because going to work wearing a headscarf was considered insubordination. From 2000 onwards, women who applied to become civil servants were forced to enter entrance tests “with uncovered heads.” Moreover, apart from the ban’s impact on women’s labor market prospects by restricting educational opportunities and preventing employment in the public sector, there were also limitations imposed on private sector opportunities. In professions requiring practitioners to be registered to professional organizations, such as doctors, pharmacists, dentists, lawyers, and notaries, the professional Chambers and Unions issued circulars outlawing the headscarf. Cindoglu (2010) also argues that the ban had a spill-over effect in the private sector. According to Cindoglu (2010)’s interviews with headscarved women, private companies did not prefer to hire them because they could not do anything that included visiting a public office. Those women had to be invisible in offices. Due to the inherent nature of white-collar jobs, a journalist, an engineer, or a banker would have to deal with many different institutions, some of which may have the ban on the headscarf in place. Encounters with such institutions could result in poor performances, which could in turn make the woman with the headscarf a liability for the company. Cindoglu (2010) suggests that even if there were no discriminatory motivations or intentions by the company, the existence of the headscarf ban created a hostile environment for professional women who want to wear it.

In this study, we examine how the wearing of headscarf is related to labor market outcomes for women. Cindoglu (2010) studied the headscarf ban through in-depth interviews with 79 women. But, the group was not representative and the number of observations was few due to the nature of that study.

The ban did harm the labor market prospects of women who wore the headscarf. However, the effect depended on how attached a woman was to her job before the imposition of the ban and her bond with the headscarf. Carvalho (2013) suggests women who continue to wear the headscarf despite everything the society throws at them display a cultural resistance based on devoutness. Ugur (2017) shows that 72% of headscarved women in Konda 2007 dataset reported that they wore the scarf due to their own religious devotion.⁷ Ugur (2017) also shows that the ban did not cause a sudden drop in the portion of women wearing the headscarf.

There are studies casting doubt on religious women's willingness to work. Clark, Ramsbey, and Adler (1991) finds lower FLFP in Muslim and Latin American countries. Assad (2005) blames conservatism prevalent in the Egyptian society for the low FLFP rate. However, there is also a supply side effect in which employers expect candidates for the top positions not to wear the headscarf as it is associated with backwardness (Carvalho, 2013). On the other hand, headscarved women argue that the religious garb affords them advantages like safety and authenticity while entering public spaces, which is traditionally thought to be the men's domain (Read & Bartkowski, 2000).

Individual level data from four surveys are used to study the impact of the headscarf ban. Ideally, the data would reflect the headscarf use and labor market conditions before and after the ban. However, we only have individual level data for headscarf use after the ban. Therefore, no evidence can be provided on how the ban affected the use of the headscarf. However, there is evidence on how wearing the headscarf is linked to the labor market outcomes controlling for a large set of other religious behaviors.

To the researcher's knowledge, this study is the first of its kind that demonstrates the effect of the headscarf ban on female labor market outcomes on a representative scale. This issue is clearly important, as in many countries the headscarves of Muslim women is

.....

7 7% wear it due to their family member's request, 16% wear it due to customs/traditions, 4.66% wear it to be in accord with their environment (Ugur, 2017).

an issue of considerable importance and in recent years many politicians have publicly supported the banning of the headscarf. (See Chick (2010); Dunbar (2009); Human Rights Watch (2009); Mardell (2006); Saharso (2007); Vakulenko (2007))

2. Background of the Headscarf Ban in Turkey

The headscarf ban was first enforced in all public institutions (all universities and public buildings) across Turkey in the 1960s. In this paper, we focus on regulations involving the labor market. When the Republic was first founded in 1923, nothing limiting women's garbs was introduced. (Jenkins, 2008). Yet, implicitly, until recently, the secularist elite running the country was uneasy about the headscarf (Hoodfar, 1991). Until the 1970s, there were no women with headscarves working at public institutions. And afterwards, except certain rare cases,⁸ there were only a small number of professional women, such as among teachers and professors at universities, wearing headscarves at public institutions. In the 1980s, when the headscarf became more visible with the increase in the number of women working at public institutions and going to university, the ruling elite of the country felt more uncomfortable.

At the time, there were no laws explicitly preventing women from wearing the headscarf. The ban would be enforced through regulations. The first set of regulations about the proper dress code for women working at public institutions that contains articles on women's head/hair was enacted in 1982 (The Official Gazette, 1982). This allowed some institutions to strictly prohibit the use of the headscarf, while others simply ignored the rules. Different institutions had differing attitudes toward the limitation. However, for academic research, the period lacks any workable data, because what the local executive thought about it usually decided the matter. Anecdotal evidence suggests that it was loosely applied in rural areas, whereas in big cities like Ankara and Istanbul, civil servants were under tighter scrutiny in order to prevent the wearing of the headscarf.

.....

8 Lawyer Emine Aykenar was expelled from the Chamber of Lawyers which essentially mentions that she can not work as a lawyer on the grounds of her headscarf by the then president Yekta Güngör Özden (Aksoy, 2005).

The National Security Council meeting on 28 February 1997 introduced an entirely new reality for women wearing the headscarf. In that longer than usual meeting, several decisions were taken to prevent any breach of the principle of secularism⁹ in the Constitution (National Security Council, 1997). Although the headscarf was not explicitly mentioned in any of the decisions, the 13th resolution of the council mentioned the so-called modern way of dressing. The headscarf was interpreted as being opposed to secularism and the modern way of dressing and its use was strictly prohibited at universities and other public institutions. It was the narrowest and the harshest interpretation of the nationwide ban. The ban was still enforced as late as 2008. That year, an initiative took place to lift the ban. The Constitutional Court decided to preserve the ban on the grounds that headscarves violated the principle of secularism in the Constitution (The Official Gazette, 2008).

The Union of Turkish Bar Associations (1971) regulations say lawyers can only enter the courtroom without the headscarf. Although some doctors were able to work with the headscarf before 1997,¹⁰ Benli (2011) reports several cases, especially at the Istanbul University's Cerrahpaşa Hospital, where doctors were prevented from doing their jobs because of their headscarf.

3. Methodology

The regression analysis used explains women's employment status as a function of control variables and the use of headscarves. As female labor market outcomes are found to be less favorable in Muslim countries, we control for the individual's own reported degree of devoutness, the frequency of daily prayers, fasting and the reading of Quran to account for the potentially lower demand for employment among religious people. Attitudes towards women's contribution to the family budget are also included. The place of birth and the current address of residency are used to analyze the possible effects

.....

9 Secularism in Turkey is more of French type laicite rather than Anglo-Saxon secularism (Kuru, 2009).

10 Hümeýra Öktem was reported to work in Tuberculosis dispensary in 1955 and thereafter other public hospitals (Benli, 2011).

of upbringing and social norms in different regions. The analysis includes the largest possible control variables to isolate the impact of the headscarf ban from the supply side conservative attitudes and other factors that might reduce a person's prospects of employment. To identify the effect of the ban, the study assumes women who wear and do not wear the headscarf are similar in all other ways. Women who were younger than 17 at the time the ban was imposed were ignored, as they are considered child labor. Women from rural areas were likewise ignored as their employment is usually involves unpaid agricultural work on family plot and does not conform to the normal labor supply analysis.

4. Data

We use 2 rounds of the National Demographic and Health Survey (NDHS) conducted in 2003 and 2008 obtained from the Ankara Hacettepe University Institute of Population Studies and 2 surveys conducted in 2007 and 2011 by the Konda Research Company for this study (NDHS, 2003-2008; GYDLTA, 2007; BK, 2011).

4.1. NDHS Datasets

The NDHS are conducted by the Hacettepe University's Institute of Population Studies every 5 years. It is based on a representative sample of married women between the ages of 15 and 49. In the 2003 and 2008 surveys, women were asked whether they wore the headscarf or not.¹¹ Those who regularly wear the headscarf when going out are categorized as headscarved in our study. The 2003 survey was conducted among 8,075 women; the 2008 survey was conducted among 7,405 women. The women came from all across the country. With the sample restrictions (no younger than 17 years old at the time of survey, urban), the sample shrinks to 11,363 women (5,962 and 5,420 in 2003, 2008, respectively). The descriptive statistics are shown in Table 1. 70% of the sample reportedly wore headscarves.

.....

11 The wording of the headscarf question in NDHS-2003 is the as follows: "Do you wear a head scarf when you go outside the street?" The answers are categorized as; Yes and No in 2003. In 2008, for the same question, the answers are categorized as; 'Yes, regularly', 'yes, irregularly' and 'No'.

Women with and without the headscarf differed in significant ways. Headscarved women were less likely to be employed, especially in the public sector as expected. Only 18% of the headscarved women are employed, 8% of those employed are in the public sector and 92% are in the private sector. However, 34% of women without the headscarf are employed. Among the employed women who do not wear the headscarf, 34% are employed in the public sector and 66% are employed in the private sector. There is also a big education gap between women with and without the headscarf. Only 3% of women with the headscarf have bachelor degrees, whereas 21% of women without the headscarf have a university diploma. Moreover, the parents of headscarved women are more likely to be less educated, speak Kurdish as their mother tongue, have received a religious education, live in Central or Eastern Anatolia, pray and fast more often. Women who do not wear a headscarf are more likely to be wealthier, have more educated parents, speak Turkish as their mother tongue, wear make-up and live in Western and Southern parts of Turkey.

	Entire Sample	Headscarved	Non-Headscarved
Wears headscarf	0.70 [0.46]		
Employed	0.23 [0.42]	0.18 [0.38]	0.34 [0.47]***
Works in Public sector	0.20 [0.40]	0.08 [0.28]	0.34 [0.48]***
Works in Private Sector	0.80 [0.40]	0.92 [0.28]	0.66 [0.48]***
Education Level	2.29 [1.40]	1.87 [1.23]	3.29 [1.27]***
Less than primary school	0.20 [0.40]	0.26 [0.44]	0.04 [0.20]***
Between primary to high school	0.72 [0.45]	0.71 [0.45]	0.75 [0.44]***
Some university or higher	0.08 [0.27]	0.03 [0.16]	0.21 [0.41]***
Age	34.00[8.28]	34.09[8.39]	33.78[8.02]
Wealth index score	3.39 [1.28]	3.12 [1.25]	4.04 [1.12]***
Mother's education level	0.75 [1.05]	0.52 [0.86]	1.29 [1.25]***
Father's education level	1.61 [1.28]	1.37 [1.19]	2.16 [1.32]***
Mother tongue: Turkish	0.81 [0.39]	0.77 [0.42]	0.93 [0.26]***

Mother tongue: Kurdish	0.16 [0.36]	0.21 [0.41]	0.04 [0.19]***
Mother tongue: Other	0.03 [0.16]	0.02 [0.16]	0.03 [0.18]*
Residence Region: West	0.31 [0.46]	0.26 [0.44]	0.43 [0.50]***
Residence Region: South	0.13 [0.34]	0.12 [0.33]	0.17 [0.37]***
Residence Region: Central	0.19 [0.39]	0.20 [0.40]	0.16 [0.37]***
Residence Region: North	0.11 [0.32]	0.11 [0.31]	0.11 [0.32]
Residence Region: East	0.26 [0.44]	0.31 [0.46]	0.13 [0.33]***
# of living children	2.35 [1.64]	2.65 [1.75]	1.64 [1.05]***
Wears make-up ^a	0.44 [0.50]	0.28 [0.45]	0.80 [0.40]***
Had religious education ^a	0.41 [0.49]	0.45 [0.50]	0.31 [0.46]***
Prays compulsory prayers ^b	1.29 [0.79]	1.53 [0.68]	0.69 [0.73]***
Fasts ^b	1.82 [0.52]	1.95 [0.28]	1.50 [0.79]***
<i>N</i>	11,363	7,993	3,370

Table 1. Descriptive Statistics (NDHS Sample)

Notes: Table shows the mean coefficients and standard deviations in brackets, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

^a: asked only in 2003, ^b: only in 2008. The other questions are administered in both waves.

4.2. Konda Datasets

The study also uses the two surveys conducted by the Konda Research Company. The first survey was conducted in 2007 with 5,291 respondents; the second one was conducted in 2011 with 6,481 respondents. The Konda Research Company specializes in providing information on socio-economic issues. These surveys collect a wide range of data related to religious practices and social values of women. The data was collected through face to face interviews across Turkey. Respondents are eighteen and older, and the sample is representative of Turkey's non-institutionalized adult population. For the purpose of this study, the two datasets were pooled together. Men, female students and rural women were discarded, with the remaining 4,642 women the basis of the study. All women who say

that they wear headscarves are categorized as headscarved.¹² 63.62% of women said they wore a headscarf in the 2007 survey, whereas the percentage was 69.35% in 2011.

Table 2 provides descriptive information from the Konda surveys on the use of the headscarf. There are sharp and statistically significant differences in all job types and overall employment status between women wearing headscarves and those who don't. Only 11% of women who wore headscarves are employed while the rate is 34% among those who didn't. A look into the categories of employment shows that women wearing headscarves are less likely to be employed in the public sector and the private sector, and are also less likely to be self-employed. The gap in the public sector is no surprise. However, the sharp difference in the private sector is in line with the arguments of Cindoglu (2010). The data shows that headscarved women are more likely to be less educated, live in larger households, be older, married, less well to do, born and living in the Black Sea region, Northeast, Southeast, or Central Anatolia. Moreover, headscarved women describe themselves as being more devout and follow other religious indicators (daily prayers, fasting, regular reading of the Quran, voluntary prayer) more frequently compared to women without the headscarves. Women wearing a headscarf are less supportive of women contributing to the family budget. A question in the Konda survey in 2007 asked the respondents to choose the two most important aspects of their lives. Possible answers are respect/reputation in social life, being connected to customs and traditions, material affluence, having a modern family life, career/success in work. Based on their answers to this question, the value structure of headscarved and non-headscarved are very different. Headscarved women are more likely to value being attached to customs and traditions, whereas women who do not wear a headscarf are more likely to value respect and reputation in society, material affluence, having a modern family life and career. In the Konda 2011 survey, respondents are asked about their ideas on whether

.....

12 The wording of the headscarf question is as follows: "Is there anyone at this household who covers her head when she goes out for shopping, city center, walking etc. If so, who? The answer categories are the following: Yes, I do; Yes, my daughter; Yes, my mother; Yes, my grandmother; Yes, others; Nobody.

new technologies are beneficial for them. Headscarved women are more likely to be skeptical about new technologies. There is a wide gap between employment status of women with tertiary education depending on their use of the headscarf. According to the Konda surveys, among women with a tertiary education, 47.2% of those wearing a headscarf are employed, while 69.4% of women without the scarf are employed.

	Entire Sample	Headscarved	Non-Headscarved
Wears headscarf	0.67 [0.47]		
Employed	0.18 [0.39]	0.11 [0.31]	0.34 [0.47]***
Public Sector employee	0.03 [0.16]	0.01 [0.08]	0.07 [0.25]***
Private Sector employee	0.08 [0.27]	0.04 [0.20]	0.16 [0.36]***
Self-employed	0.08 [0.26]	0.06 [0.23]	0.11 [0.31]***
House-maker	0.71 [0.45]	0.82 [0.39]	0.49 [0.50]***
Retired	0.04 [0.21]	0.03 [0.17]	0.07 [0.26]***
Unemployed	0.03 [0.18]	0.02 [0.12]	0.07 [0.25]***
Unable to work	0.03 [0.17]	0.03 [0.16]	0.03 [0.17]
Educ:Primary School or less	0.62 [0.49]	0.77 [0.42]	0.30 [0.46]***
Educ:Secondary/ High School graduate	0.31 [0.46]	0.21 [0.41]	0.51 [0.50]***
Educ:University or more education	0.07 [0.26]	0.01 [0.11]	0.19 [0.40]***
% younger than 28 years old	0.28 [0.45]	0.22 [0.42]	0.39 [0.49]***
% household size less than 5 people	0.80 [0.40]	0.75 [0.43]	0.92 [0.28]***
% family income less than 1200 TL	0.79 [0.41]	0.87 [0.34]	0.63 [0.48]***
Single/Engaged	0.14 [0.35]	0.07 [0.26]	0.27 [0.45]***
Married	0.78 [0.41]	0.84 [0.36]	0.66 [0.47]***
Widowed/Divorced	0.08 [0.27]	0.09 [0.28]	0.07 [0.25]***
Region of Residence: Istanbul	0.19 [0.40]	0.16 [0.37]	0.26 [0.44]***
Region of Residence:West Marmara	0.05 [0.21]	0.04 [0.20]	0.05 [0.22]
Region of Residence:Aegean Region	0.14 [0.35]	0.11 [0.31]	0.20 [0.40]***
Region of Residence:Eastern Marmara	0.09 [0.29]	0.10 [0.30]	0.07 [0.25]***

Region of Residence:Western Anatolia	0.12 [0.32]	0.12 [0.33]	0.12 [0.32]
Region of Residence: Mediterranean	0.13 [0.33]	0.12 [0.33]	0.13 [0.34]
Region of Residence:Central Anatolia	0.05 [0.22]	0.06 [0.24]	0.03 [0.17]***
Region of Residence: Western Black Sea	0.06 [0.24]	0.07 [0.26]	0.03 [0.18]***
Region of Residence: Eastern Black Sea	0.03 [0.18]	0.04 [0.19]	0.02 [0.14]**
Region of Residence:North-East Anatolia	0.02 [0.13]	0.02 [0.15]	0.01 [0.08]***
Region of Residence: East Anatolia	0.03 [0.18]	0.04 [0.18]	0.03 [0.16]
Region of Residence: South East Anatolia	0.07 [0.26]	0.09 [0.29]	0.03 [0.18]***
Region of Birth: Istanbul	0.07 [0.26]	0.04 [0.19]	0.14 [0.34]***
Region of Birth: West Marmara	0.05 [0.22]	0.04 [0.21]	0.06 [0.24]*
Region of Birth: Aegean Region	0.12 [0.32]	0.09 [0.29]	0.17 [0.37]***
Region of Birth: Eastern Marmara	0.07 [0.26]	0.08 [0.27]	0.06 [0.24]**
Region of Birth: Western Anatolia	0.10 [0.30]	0.10 [0.30]	0.08 [0.28]*
Region of Birth: Mediterranean	0.13 [0.34]	0.12 [0.33]	0.14 [0.35]
Region of Birth: Central Anatolia	0.08 [0.27]	0.09 [0.29]	0.06 [0.23]***
Region of Birth: Western Black Sea	0.10 [0.30]	0.11 [0.31]	0.09 [0.28]**
Region of Birth: Eastern Black Sea	0.07 [0.26]	0.08 [0.27]	0.06 [0.23]*
Region of Birth: North-Eastern Anatolia	0.05 [0.22]	0.06 [0.23]	0.04 [0.19]**
Region of Birth: Eastern Anatolia	0.05 [0.22]	0.05 [0.22]	0.05 [0.21]
Region of Birth: South East Anatolia	0.09 [0.29]	0.12 [0.32]	0.05 [0.21]***
Region of Birth: Abroad	0.01 [0.12]	0.01 [0.10]	0.02 [0.15]***
Self-Reported Religiosity	3.79 [0.68]	4.00 [0.58]	3.37 [0.67]***
Fasting	2.66 [0.59]	2.80 [0.45]	2.36 [0.73]***
Daily compulsory prayers	2.25 [0.71]	2.49 [0.60]	1.77 [0.65]***
Reading the Quran ^a	2.02 [0.83]	2.19 [0.83]	1.71 [0.74]***
Voluntary Prayer ^a	2.78 [0.46]	2.88 [0.32]	2.59 [0.60]***
Women should work ^a	0.73 [0.45]	0.64 [0.48]	0.88 [0.33]***
Respect/Reputation ^a	0.47 [0.50]	0.43 [0.50]	0.54 [0.50]***
Attached to Customs/Traditions ^a	0.56 [0.50]	0.61 [0.49]	0.48 [0.50]***

Material Affluence ^a	0.05 [0.22]	0.04 [0.19]	0.07 [0.26]***
Having a Modern Family ^a	0.18 [0.38]	0.07 [0.25]	0.37 [0.48]***
Career/Success in Work ^a	0.18 [0.38]	0.13 [0.33]	0.27 [0.44]***
New technologies are beneficial ^b	3.73 [0.83]	3.67 [0.85]	3.87 [0.78]***
<i>N</i>	4,565	3,066	1,499

Table 2. Descriptive Statistics (Konda Sample)

Notes: mean coefficients; sd in brackets, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$, a: only in 2007;b: only in 2011

When we compare the NDHS and the Konda datasets, the former records a higher percentage of women with headscarves, mainly because the NDHS was conducted solely among married women while the Konda survey was conducted among all.

5. Results

The regression results in Table 3 show the relationship between the headscarf and labor market outcomes using all 4 datasets. In all datasets, the largest possible set of control variables, such as the respondent's level of education, age, place of birth and current place of residence, number of children etc, are used. It can be argued that there might be less demand for employment among religious women. To control for that, the respondent's desire for make-up when going out and whether she underwent a religious education are added to model (1). In model (2), respondents' frequency of performing the 5 daily prayers and fasting are added to the control variables. In model (3), respondent's own reported degree of devoutness, individual frequency of praying, fasting, reading of the Quran and the frequency of voluntary prayer are added as additional controls. To address the value structure differential, the attitudes towards women's contribution to the family budget, the respondent's regard for a career, material affluence and a modern family life are included in model 3. In model 4, the respondent's own description of her devoutness, frequency of prayer, fasting and attitude toward new technologies are added as extra control variables. Full regression results are available in Appendix Table A-1 and A-2.

	NDHS-2003	NDHS-2008	Konda-2007	Konda-2011
	(1)	(2)	(3)	(4)
Headscarf	-0.085*** (0.01)	-0.047*** (0.02)	-0.061*** (0.02)	-0.036** (0.02)
Education Level	0.052*** (0.01)	0.044*** (0.01)	0.063*** (0.01)	0.057*** (0.01)
Baseline Controls	+ ^a	+ ^a	+ ^b	+ ^b
Other Religious Behaviors	+ ^c	+ ^d	+ ^e	+ ^f
Values about Life	-	-	+ ^g	+ ^h
N	5,472	5,084	1,574	2,680
Pseudo R-sqr	0.066	0.089	0.171	0.167

Table 3. Probit Estimates of Employment Status (Marginal Effects)

^a: the respondent's age, mother's and father's education level, region in which the respondent was living (5 categories), mother tongue, wealth index and number of children; ^b: age (3 categories), marital status, household size, household income, current region of residence (12 dummy variables), and region of birth (13 dummy variables). ^c: make-up and had religious education; ^d: frequency of praying and fasting; ^e: self-reported religiosity, praying, fasting, reading the Quran, voluntary prayer; ^f: self-reported religiosity, praying, fasting; ^g: values material wealth, modern family life and career; ^h: attitudes toward new technologies

From model (1), it was found that women who wore a headscarf are 8.5% less likely to be employed. The model (2) and (3) also show that women wearing a headscarf are 4.7% and 6.1% less likely to be employed, respectively. Model (4) also suggests that women with a headscarf are 3.6% less likely to be employed after accounting for an extensive set of controls.

As Dayıoğlu and Kırdar (2010) and İkkaracan (2012) demonstrated before, a university education is the single most important determinant of labor force participation. In Table 4, the sample is restricted to university educated women to see the impact on this specific group. The result is that the headscarf reduces the probability of being employed from 28.2% to 17%, which shows a deeper problem for highly educated women than those with fewer qualifications. However, the result makes sense in that occupations that

necessitate a bachelor's degree usually require the employee to be more visible, which cannot easily go hand in hand with the headscarf ban. The Konda 2007 survey failed to provide a statistically significant result, probably due to the small sample size. There were only 113 women with bachelor degrees, only 15 of whom were headscarved.

	NDHS-2003	NDHS-2008	Konda-2007	Konda-2011
	(1)	(2)	(3)	(4)
Headscarf	-0.187*** (0.06)	-0.170*** (0.06)	-0.152 (0.15)	-0.282** (0.12)
Baseline Controls	+ ^a	+ ^a	+ ^b	+ ^b
Other Religious Behaviors	+ ^c	+ ^d	+ ^e	+ ^f
Values about Life	-	-	+ ^g	+ ^h
N	466	450	113	176
Pseudo R-sqr	0.043	0.082	0.315	0.204

Table 4. Probit Estimates of Employment Status (Marginal Effects)

^a: the respondent's age, mother's and father's education level, region in which the respondent was living (5 categories), mother tongue, wealth index and number of children; ^b: age (3 categories), marital status, household size, household income, current region of residence (12 dummy variables), and region of birth (13 dummy variables); ^c: make-up and had religious education; ^d: frequency of praying and fasting; ^e: self-reported religiosity, praying, fasting, reading the Quran, voluntary prayer; ^f: self-reported religiosity, praying, fasting; ^g: values material wealth, modern family life and career; ^h: attitudes toward new technologies. Full regression results are available upon request.

Having said that, women who wear the headscarf were aware that they might be narrowing their employment prospects. Therefore, we cannot ignore the possibility that women who do not want to work were more likely to wear a headscarf. Yet, according to the results of this study, women who wear headscarves still have significantly lower employment prospects even after controlling for a wide range of religious practices and social values. Thus, this study infers that due to the ban, the labor market conditions were not favorable to the employment of women wearing headscarves.

6. Discussion

The descriptive statistics in Table 2 shows that only 2% of women with headscarves were unemployed whereas 7% of the non-headscarved women were unemployed. It can be argued that the ban disenfranchised the women with headscarves and consequently made it harder for them to find jobs, making us expect a higher percentage of unemployed. However, the data can also indicate that most of these women were not seeking work in the first place. In economics literature, there are many studies (See Kottis (1990); Tansel (2001)) showing the importance of so-called “discouraged worker effect,” especially among women. According to the discouraged worker effect, the status unemployed may hide the real portion of unemployed women, as many women refrain from entering the job search process under the expectation that the time and energy spent in searching for a job will not be compensated by the salary earned, which is in anyway unequal. Most of those who are not looking for work, and consequently are not included among the unemployed, would join the labor force if the labor market conditions are favorable. Karaoglan and Okten (2012) finds a substantial discouraged worker effect among women between 2000-2010. Therefore, the lower proportion of the unemployed among headscarved women can be explained through this effect.

Secondly, it is worth clarifying that this study does not claim that conservative attitudes did not play any role in lowering women’s labor market outcomes. However, it argues that when the headscarf was banned, it did not leave any room for women coming from conservative families to pursue avenues of self-development. Their access to higher education institutions were cut off. Nor could they find well-paying jobs. One argument for the enforcement of the headscarf ban was that the ban could emancipate these women from the oppression of their male family member. But, that supposition is far too simplistic. When the women wearing a headscarf is faced with a choice of ‘working at a job without a headscarf’ or ‘staying home’, most just could not work because this was no choice at all. Indeed, for women who wear the headscarf willingly, the choice of removing the

headscarf could be out of question as that would produce cognitive dissonance. For those who wear the headscarf as per their family's request may find it hard to remove it even if they wanted to do so, as Ugur (2017, p. 21) demonstrates that men with headscarved wives are the most likely to disapprove its removal for the sake of continuing of the woman's education. Indeed, even legally, married women needed to get their husbands' approval, as until 2003 the Turkish legal code made it mandatory for married women to get their husbands' permission to join the labor market. However, if there were a third option of working with the headscarf, it could give women a lot more bargaining power over participating in the labor market in a socially accepted way. Actually, Mahmud (2005; p.6) explains that upholding social norms, such as modesty, humility, are necessary conditions for women's enhanced public role in socially conservative societies. As wearing a headscarf is mostly associated with modesty (Ugur, 2017, p. 22), naturally wearing it can bring autonomy to women in a socially accepted way, in line with suggestions of Mule & Barthel (1992).

7. Conclusion

The interplay between secularism and the use of headscarves was a very controversial issue for Turkey at the end of 1997. Even today, many European countries are struggling to find the right approach to integrate headscarves in a secular setting, without restricting women's religious freedom.

In Turkey, the majority of the public was against the headscarf ban. However, the ban was implemented very strictly between 1998 and 2008. As many studies show, more than 60% of women in Turkey wear headscarves and it is expected that ban led to lower labor market prospects for women wearing them. Therefore, in this study, the repercussions of the ban on women's labor market outcomes was examined using two rounds of NDHS conducted in 2003 and 2008, and another two surveys conducted by the Konda Research Company in 2007 and 2011.

Descriptive statistics from both datasets show that women wearing headscarves generally come from disadvantaged

backgrounds (have parents with less education, more likely to speak Kurdish as their mother tongue, being born and living in Black Sea region, Central and South-East parts of Turkey). Moreover, there is a wide gap in their social values, as women without the headscarf are more likely to value material affluence and be more career-oriented. Even after accounting for the effect of religiosity, other religious behaviors, such as praying 5 times a day, reading the Quran etc, and social values, urban women wearing the headscarf are 3.6% to 8.5% less likely to be employed. In conclusion, the headscarf ban, which was in effect when our surveys were conducted (between 2003 to 2011), was not conducive to the employment of women who wore a headscarf.

References

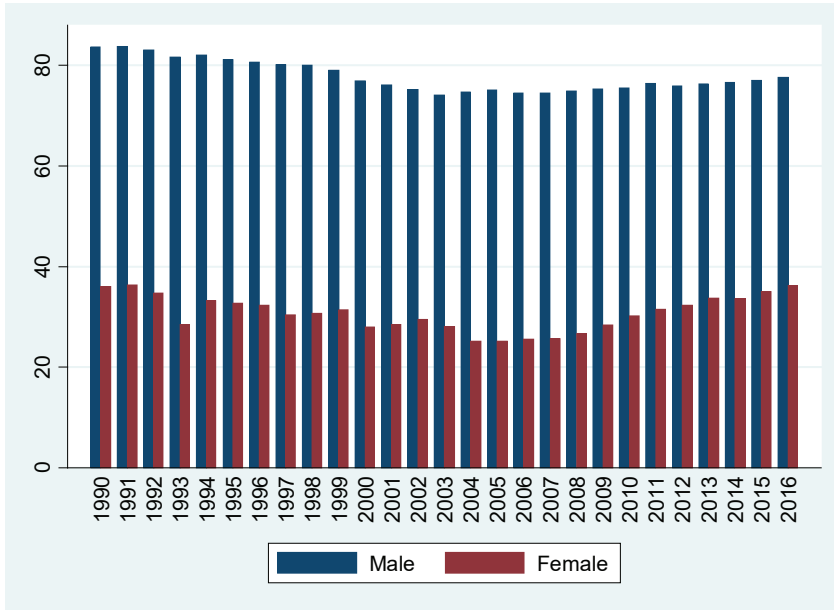
- AK-DER. (2010). *Toplumsal Cinsiyet, Eşitlik & Başörtüsü Yasakları*. Retrieved from http://www.akder.org/grafik/manager/Dokumanlar/istatistik%20raporu%202010_t%C3%BCrk%C3%A7e.pdf
- Aksoy, M. (2005). *Başörtüsü-türban: batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Assad, R. (2005). Informalization and Defeminization: Explaining the Unusual Pattern in Egypt. In N. Kudva & L. Beneri 'a (Eds.), *Rethinking Informalization: Poverty, Precarious Jobs and Social Protection* (pp. 86–102): Cornell University Open Access Repository.
- Atasoy, B. S. (2016). Female Labour Force Participation in Turkey: The Role of Traditionalism. *The European Journal of Development Research*, 29, 675-707.
- Başlevent, C., & Onaran, Ö. (2004). The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey. *World Development*, 32(8), 1375-1393.
- Benli, F. (2011). *1964-2011 Türkiye'de ve Dünya'da Başörtüsü Yasağı Kronolojisi*. Retrieved from İstanbul: BK (Biz Kimiz) 2011: Individual Level Data-İstanbul: Konda Research Company.
- Cagatay, N., & Ozler, S. (1995). Feminization of the labor force: The effects of long-term development and structural adjustment. *World Development*, 23(11), 1883–1894.
- Carkoglu, A., & Toprak, B. (2006). *Religion, Society and Politics in Changing Turkey (Değişen Türkiye'de Din, Toplum Siyaset)*. İstanbul: TESEV.
- Carvalho, J. (2013). Veiling. *Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 337–370.

- Chick, K. (2010). Veil ban: Why Syria joins Europe in barring the niqab. Retrieved from <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2010/0720/Veil-ban-Why-Syria-joins-Europe-in-barring-the-niqab>
- Cindoglu, D. (2010). *Headscarved Women In Professional Jobs: Revisiting Discrimination*. Istanbul: TESEV.
- Clark, R., Ramsbey, T. W., & Adler, E. S. (1991). Culture, gender, and labour force participation: A crossnational study. *Gender and Society*, 5(1), 47–66.
- Dayioglu, M. (2000). Labor market participation of women in Turkey. In F. Acar & A. Gunes-Ayata (Eds.), *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey*. Leiden: Brill.
- Dayioğlu, M., & Kırdar, M. G. (2010). *Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey*. Retrieved from Ankara:
- Dedeoğlu, S. (2010). Visible Hands – Invisible Women: Garment Production in Turkey. *Feminist Economics*, 16(4), 1-32.
- Dunbar, H. (2009). *Tunisian Women's Current Liberties and Future Plans for Advancement*. Illinois.
- Fernandez, R., Fogli, A., & Olivetti, C. (2004). Mothers and sons: Preference formation and female labour force dynamics. *Quarterly Journal of Economics*, 119, 1249–1299.
- Forum, W. E. (2007). *The Global Gender Gap*. Retrieved from Geneva: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2007/>.
- Forum, W. E. (2016). *The Global Gender Gap* Retrieved from Geneva: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/>
- Göksel, İ. (2013). Female labor force participation in Turkey: The role of conservatism. *Women's Studies International Forum*, 45-54.
- GYDLTA (Gündelik Yaşamda Din Laiklik ve Türban Araştırması) 2007: Individual Level Data-İstanbul: Konda Research Company.
- Hoodfar, V. (1991). Return to the veil *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology* (pp. 104-124). New York: Routledge.
- Human Rights Watch. (2009). *Discrimination in the Name of Neutrality: Headscarf Bans for Teachers and Civil Servants in Germany*. Retrieved from http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/germany0209_web.pdf
- Hürriyet, 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/annem-de-basortulu-ama-turban-siyasi-simge-38511898>
- İlkkaracan, I. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1-37.
- Jenkins, G. (2008). *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?* New York: Palgrave Macmillan.

- Karaoglan, D., & Okten, C. (2012). Labor force participation of married women in Turkey: Is there an added or a discouraged worker effect? *IZA Discussion Paper*.
- Kottis, A. P. (1990). Shifts Over Time and Regional Variation in Women's Labor Force Participation Rates in a Developing Economy. *Journal of Development Economics*, 33, 117-132.
- Kuru, A. (2009) Secularism and State Policies toward Religion The United States, France, and Turkey. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahmud, S. (2005) Politics of Piety. New Jersey: Princeton University Press.
- Mardell, M. (2006). *Dutch MPs to decide on burqa ban*. Retrieved from BBC News: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4616664.stm>
- Mule, P., & Barthel, D. (1992). The Return to the Veil: Individual Autonomy vs. Social Esteem. *Sociological Forum*, 323-332.
- National Security Council. (1997, February 28). Decision No: 406 Appendix A.
- NDHS (National Demographic Health Survey) 2003-2008: Individual Level Data-Ankara: Hacettepe Institute of Population Studies.
- Read, J. G., & Bartkowski, J. (2000). To veil or not to veil? A case study of identity negotiation among Muslim Women in Austin, Texas. *Gender and Society*, 395-417.
- Saharso, S. (2007). Headscarves: A Comparison of Public Thought and Public Policy in Germany and the Netherlands. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 513-530.
- TA (Türban Araştırması) 2003-2007: Individual Level Data: İstanbul: Adil Gür Research Company.
- Tansel, A. (2001). Economic Development And Female Labor Force Participation In Turkey: Time-Series Evidence And Cross-Province Estimates *ERC Working Papers*.
- The Official Newspaper. (1982). Sayı: 25/10/1982 - 17849. 2.
- The Official Newspaper. (2008). ANAYASA MAHKEMESİ KARARI.
- Ugur, Z. B. (2017). Unveiling the Veil: The impact of Headscarf Ban on Educational Attainment of Women in Turkey. *Working Paper*.
- Union of Turkish Bar Associations, Meslek Kuralları 20. Madde, (1971).
- Vakulenko, A. (2007). Islamic Headscarves and the European Convention on Human Rights. *Social Legal Studies*, 183-199.

Appendix

Figure A-1. Labor Force Participation Rate by Gender

Source: OECD, Labor Statistics

	NDHS-2003	NDHS-2008
Headscarf	-0.007 (-0.85)	-0.008 (-0.89)
Educ	0.052*** (0.01)	0.044*** (0.01)
Age	0.004*** (0.00)	0.006*** (0.00)
Mother's education level	0.005 (0.01)	0.029*** (0.01)
Father's education level	0.013** (0.01)	-0.004 (0.01)
Mother tongue: Turkish (base: other language)	0.082** (0.03)	-0.019 (0.04)
Mother tongue: Kurdish	0.109*** (0.04)	0.006 (0.04)
West (base: Eastern Turkey)	0.047*** (0.02)	0.086*** (0.02)
South	0.002 (0.02)	0.023 (0.02)
Central	-0.009 (0.02)	-0.012 (0.02)
North	0.046** (0.02)	0.209*** (0.02)
Wealth Index	-0.024*** (0.01)	-0.021*** (0.01)
N of Children	-0.002 (0.00)	-0.010** (0.00)
Wears make-up	-0.011 (0.01)	
Had religious education	0.001 (0.01)	
Prays		-0.011 (0.01)
Fasts		-0.026** (0.01)
N	5,472	5,084
Pseudo R-sqr	0.066	0.089

**Table A-1. Probit Estimates of Emploment Status (Marginal Effects)
-NDHS**

Notes: standard errors are in (), *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

	2007	2011
Headscarf	-0.061*** (0.02)	-0.036** (0.02)
Education	0.063*** (0.01)	0.057*** (0.01)
Age	-0.020 (0.01)	0.004 (0.01)
Household size	-0.018 (0.02)	0.003 (0.01)
Family income	0.030*** (0.01)	0.045*** (0.01)
Single/Engaged	0.074* (0.04)	0.070** (0.03)
Married	-0.015 (0.04)	-0.031 (0.03)
Self-reported Religiosity	0.044*** (0.02)	-0.006 (0.01)
Frequency of 5 daily prayers	-0.024 (0.02)	-0.011 (0.01)
Frequency of fasting	-0.040** (0.02)	0.009 (0.01)
Frequency of reading Quran	-0.038*** (0.01)	
Frequency of voluntarily praying	0.015 (0.02)	
Women should be able to work	0.012 (0.02)	
Values Material Wealth	-0.001 (0.04)	
Values Modern Family Life	-0.025 (0.02)	
Values Career	0.058*** (0.02)	
New Technologies Beneficial		-0.002 (0.01)
N	1,574	2,680
Pseudo R-squared	0.171	0.167

Table A-2. Probit Estimates of Employment Status (Marginal Effects)– Konda

St. errors are in (), *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10,

Notes: Regression results include 12 region of residence dummy variables and 13 region of birth dummy variables.

İslâm Hukukundaki Hidâne Müessesesinin Günümüz Uygulaması ile Mukayesesi*

A Comparison of the Hidanah Tradition in Islamic Law with Current Practice

Canan Tatar**

Öz • Toplumun temel yapı taşı aile oluşturmaktadır. Bu sebeple aslolan ailenin birlik, beraberlik içerisinde ve huzurlu bir ortamda çocuklarını yetiştirebilmesidir. Evlilik birliği devam ettiği müddetçe eşler, çocuklarının bakımını ve onlarla ilgili sorumlulukları birlikte yerine getirmektedir. Ancak boşanma ya da başka sebeplerden dolayı bu her zaman mümkün olamamaktadır. Boşanma halinde çocukların kimin yanında kalacağı, bakım ve yetiştirilme sorumluluğunun kime ait olacağı meselesi gündeme gelmektedir. Bu süreç bazı durumlarda özellikle çocukları olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu olumsuz etkinin giderilmesi amacıyla gerek İslâm hukukunda gerekse modern hukukta boşanmış ailelerin çocuklarına yönelik hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda, İslâm hukukundaki hidâne ve velâyet kavramının tanımı, mahiyeti ve kapsamı üzerinde kısaca durduktan sonra günümüz hukukundaki boşanmaların sonucunda velâyet ile ilgili düzenlemeleri ve her iki hukuk arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Boşanma, Çocuk, Hidâne, Velâyet.

.....

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Kadın ve Aile Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) ortaklığında, 8 Mart 2018 tarihinde düzenlenen “4. Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Boşanma” kongresinde sunulan bu makale, daha önce hazırlanmış olan “İslam’da Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Hukuki Sonuçları” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku ABD Doktora Adayı. e.mail: canan_tatar1430@hotmail.com. Orcid ID: 0000-0002-7493-7037.

■ **Başvuru:** 7 Nisan 2018

■ **Kabul:** 10 Haziran 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018141983

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 77 - 102

Abstract • Family is the basic unit of society. Bringing up children in a peaceful environment within the family is essential. This, however, does not always happen. In today's society, we witness the increase in the number of divorced families, which ends with various problems. In cases of divorce, the question "who will hold the right and responsibility of childcare" arises. In order to eliminate the negative effects caused by divorce, we must provide the best possible environment for children, and both parents – for both the parent who the child will/will not stay with and - must fulfill their duties towards the child.

Both Islamic and Modern law established regulations which prevent the children of divorced families from being affected by those unfavorable conditions. This study firstly discusses the scope of traditional concepts like "hidanah" and parental custody related to childcare and how these issues were handled by Islamic Law, which is later compared to modern law.

Keywords: Islam, Divorce, Child, Hidanah, Custody.

Giriş

Günümüzde boşanmanın giderek artması birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Boşanma sonrasında oluşan şartlar gereği anne ve babaları ile birlikte yaşama hakları ellerinden alınan çocuklar bir açıdan yetim kalmaktadır. Çocukların her hâlükârda taraflardan birisiyle yaşama zorunluluğu onları hem sosyal hem de psikolojik açıdan olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu durum çocukların sağlıklı ve faydalı bireyler olarak topluma katılmalarına engel olabilmektedir. Bu olumsuzlukların giderilebilmesi için çocukların iyi şekilde yetişmelerine imkân sağlayacak ortamların hazırlanması ve gerek çocuğun yanında kalacağı tarafın gerekse diğer tarafın üzerine düşen sorumlulukları hakkıyla yerine getirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de Sünnet'te çocuğun korunması ve yetiştirilmesi hususunda anne ve babalara yüklenen sorumluluklar yerine getirilmemiş, makâsıd-ı hamseden biri olan neslin korunması prensibine riayet edilmemiş olur.

İslâm hukukunda doğduğu andan itibaren çocukların velâyet hakları babalarında kalmakla birlikte evlilik birliği devam ettiği süre içerisinde anne ve babalar çocuklarını yetiştirme konusunda

eşit haklara sahiptir. Fakat evlilik birliğinin sona erip boşanmanın gerçekleşmesi durumunda, anne ve babaların çocukları üzerindeki hak-yetki ve sorumlulukları da müşterek olarak devam etmekle beraber şartlar gereği bölünmektedir. Böyle bir durumda çocuğun kimin yanında ne kadar süre ile kalacağı, çocuk üzerinde kimin hangi hak ve yetkilere sahip olduğu ve bu yetkileri hangi oranda kullanabileceği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Velâyet hakkının babada olması, boşanma sonucunda da aynı şekilde devam edeceği anlamına mı gelir? Yoksa annenin de velâyet hakkı var mıdır? Daha doğrusu boşanmayla birlikte çocuğun bakım ve ihtiyaçları gerek maddî gerekse manevî açıdan kim tarafından karşılanmalıdır? Bunun şartları nelerdir? Ne kadar süre ile sınırlıdır? Ve bütün bunlar neye göre tespit edilir? şeklinde cevaplanmayı bekleyen birçok soru akla gelmektedir.

Tüm bu sorular İslâm hukukunda velâyetin bir alt türü olarak kabul edilen hidâne kavramını gündeme getirmektedir. Modern hukukta ise boşanmadan sonra çocukların hukukî durumu Medenî Kanununun 182 ve 183. maddelerinde düzenlenmekte ve velâyet kapsamında ele alınmaktadır.

I. Kavramsal Çerçeve

Boşanma sonrasında çocukların kimin yanında kalacağı meselesi İslâm hukuku ve günümüz hukukunda birbiriyle bağlantılı olan farklı kavramlar açısından ele alınmaktadır. Bu nedenle öncelikle burada hidâne, velâyet ve vesâyet kavramlarının tanımları ve mahiyetleri üzerinde durulacaktır.

A. Çocuğun Bakım ve Sorumluluğu ile İlgili Kavramlar

1. Hidâne Kavramı

Arapça “h.d.n” (ح-ض-ن) kökünden türeyen *hidâne* (حضان) kelimesi mastardır (Fîrûzâbâdî, 1987, C: IV, s. 215). Sözlükte, kuşun yumurtasını kanadının altına alıp sînesine basması anlamından yola çıkılarak kadının çocuğunu kucağına alıp bağrına basmasına (Ezherî, “t.y.” C: IV, s. 209; Feyyûmî, “t.y.” C: I, s. 69), onu

korumasına (İbn Fâris, 1980, C:II, s.73; İbn Manzûr, 2008, C: IV, s. 152; Zebîdî, 1994, C: XVIII, s.153) ve terbiye etmesine (Cevherî, 1990, C: V, s. 2102) *hidâne* denilmiştir.

Terim olarak ise *hidâne*, bu hakka sahip olan kimsenin çocuğu ve kendi işlerinde bağımsız olmayan kimseleri himaye altına alması, terbiye etmesi ve onları zararlı şeylerden korumasıdır (İbn Âbidin, 2000, C: XIX, s. 429).

2. Velâyet Kavramı

Velâyet kelimesi, “v.l.y.”(ولي) fiilinin mastarıdır. Sözlükte; yardım etmek, birisinin işini üzerine almak, yakın olmak (Ezherî, “t.y.”, C: XV, s. 447; İbn Fâris, 1980. C: II, s.141), idare etmek, düzenlemek (Cevherî, 1990, C: VI, s. 2528) ve dost olmak (İsfehânî, 2009, s. 885) anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *el-velîyyü* (الولي) kelimesi de, velî (İbn Manzûr, 2008 C:XV, s. 281; Fîrûzâbâdî, 1987 C: IV, s. 401), vasî, neseb bakımından yakın olan (Feyyûmî, “t.y.” C:II, s. 157), yetimin işlerini yürüten (Zebîdî, 1994, C: XX, s. 312) ve kadının nikâh akdini yapan kimse (Ezherî, “t.y.”, C: XV, s. 449) anlamlarında kullanılmaktadır.

Velâyet terim olarak genelde iki şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan biri, karşı tarafın rıza ya da onayına bakılmaksızın sözün bir başkasında geçerli kılınması (Cürçânî, 1983, s. 254; Elmalılı, 1997, C: V, s. 425) diğeri reşid bir kimsenin ehliyeti noksan olan birisinin şahsî ve malî işlerini yürütme konusunda yetki sahibi olmasıdır (Serahsî, h.1324., C: IV, s. 213).

Günümüz modern hukukunda ise *velâyet*, genellikle “kural olarak küçüklerin, istisnaî hallerde ise kısıtlı kimselerin bakım ve korunmalarının sağlanması amacıyla onların şahısları ve malları üzerinde anne babanın sahip olduğu görev, yetki ve hakların tümü” şeklinde tanımlanmıştır (Oğuzman ve Dural, 1998, s. 272).

3. Vesâyet Kavramı

Vesâyet sözlükte, vasî tayin etmek, birine vasiyet etmek ve bir şey vermek (Cevherî, 1990, C: VI, s. 2525; Fîrûzâbâdî, 1987, C: IV,

s. 400), öğüt vermek, tavsiye etmek, (İsfehâni, 2009, s. 873; Zebîdî, 1994, C:XX, s. 295) ve vasiyeti kabul etmek (Feyyûmî, “t.y.”, C: II, s. 90) anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak bir kimseye çocuklarıyla ilgili işlerinde ve mallarında tasarrufta bulunmak üzere yetki verilmesidir. Vesâyet yetkisinin verildiği kimseye *vasî* denilmektedir. Daha açık bir ifadeyle *vasî*, velâyet altında bulunmayan küçük veya ehliyeti kısıtlı olan kimselerin menfaatlerini korumak için sulh mahkemesi tarafından tayin edilen kanunî temsilcidir (Erdoğan, 2010, s. 598).

Günümüz hukukunda ise vesâyet, küçük ve kısıtlı kimselerin, şahıslarını korumak ve mallarını idare etmek demektir (Ergüney, 1973, s. 492). Aslında reşid olmayan bu çocuklar veya kısıtlı olan bu kimseler, kural olarak velâyet altında bulunurlar. Fakat anne babanın ölmesi veya velâyet görevini yerine getir(e)memesi gibi durumlarda Medenî Kanun vesâyet kurumunu öngörmüştür (Oğuzman ve Dural, 1998, s.425).

B. Kavramlar Arası İlişki

İslâm hukukunda velâyet, şahıs üzerinde velâyet (el- velâyet ale'n- nefis) ve mal üzerinde velâyet (el- velâyet ale'l- mal) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesi ile birlikte şahsına bağlı olan haklarının kullanımına ve tasarrufuna yönelik velâyet, ikincisi ise çocuğun mallarının korunmasına ve idaresine yönelik velâyettir. Bu hakka sahip olan kimse (velî), temsil ettiği kimsenin, evlenme ve boşanma gibi şahsî işlerini de yürütmektedir. Şahsa yönelik velâyette çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesi ile ilgili velâyet, hidâne olarak isimlendirilir (Tantâvî, 1979, s. 406; Abdülazîz Musa Amir, “t.y.”, s. 204; Celal Erbay, 1998, s. 163, Şükrü Özen, “Velâyet”, *DİA*, C: XXXXIII, s. 16, Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, *DİA*, C: XVII, s. 467). Vesâyet sahibi kimse (vasî) ise, temsil ettiği kimsenin sadece malî ve hukukî işlerini yürütmektedir. Görüldüğü üzere bunların içerisindeki en üst kavram velâyettir. Bu sebeple gerek hidâne gerekse vesâyet, velâyetin bir alt türü olarak kabul edilmektedir (Hayrettin Karaman, 2005, s. 280; Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, C: XXXXIII, s. 66).

II. Hidâne Müessesesi

İslâm hukukuna özgü olan hidâne müessesesinin temeli Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktadır. Ailelerin çocukları ile ilgili problemleri Hz. Peygamber'e iletmeleri, özellikle boşanma sonrasında çocukların kimin yanında kalması gerektiğine yönelik sordukları sorular ve Hz. Peygamber'in bu durumda olan kimselere verdiği cevaplar bu uygulamanın ilk örneklerini teşkil etmektedir. Konunun özünü oluşturan ilgili rivayetlerden birkaçı şöyledir:

Hz. Peygamber bir rivayette (s.a.v) *“Her kim anne ile çocuğunun arasını ayırırsa, Allah kıyamet gününde onunla sevdiklerinin arasını ayırır”* (Ahmed b. Hanbel, C:XXXVIII, 486, 496; İbn Mâce, 1996, C: III, s. 60, Ticaret, 46; Tirmizî, Buyû, 52) buyurmuştur.

Abdullah İbn Amr'dan nakledilen bir rivayette; bir kadın gelerek: *“Ya Resûlullah, ben şu oğlumu karnımda taşıdım, göğsümden emzirdim, kucağımda korudum. Şimdi babası beni boşadı ve bunu elimden almak istiyor”* der. Hz. Peygamber de *“Evlendiğin müddetçe sen daha hak sahibisin”* cevabını verir (Ebû Dâvûd, 1998, Talak, 35).

Bu ve benzeri rivayetlerde, anne köle dahi olsa özellikle çocuğun annesine ihtiyaç duyduğu bir dönemde, onların birbirlerinden ayrılmamaları gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in (r.a) boşamış olduğu karısından doğan oğlu Asım için: *“Annesi evlenmediği müddetçe oğluna daha layıktır. Zira o(anne), daha şefkatli, daha lûtuşkâr, daha merhametli, çocuğa daha düşkün ve re'fet sahibidir”* (Ahmed b. Hanbel, XI, 310-311; Ebû Dâvûd, Talak, 35) demiştir.

Rivayetlerde geçen “ehak” (daha hak sahibi) ifadesi, eşlerin boşanması durumunda çocuk üzerinde annenin mi yoksa babanın mı daha fazla hak sahibi olduğu noktasında önemli delillerden biri olarak zikredilmektedir. Burada özellikle üzerinde durulan konu, çocuğun bakım ve yetiştirilmesinden kimin sorumlu olacağı ya da bu hakka kimin sahip olacağı meselesidir. Rivayetlerde tartışmanın odak noktasını “daha hak sahibi” ifadesi oluşturmaktadır. Fakat bu ifade anne için “bir başkası ile evlenmediği müddetçe”

şeklinde kayıtlanmıştır. Bu sebeple fıkhîta annenin yabancı birisi ile evlendikten sonra da bu hakka sahip olup-ol(a)mayacağı meselesi tartışılmıştır.

Mezheplerin yaklaşımlarında farklılıklar bulunmakla birlikte annenin yabancı biriyle evlenmesi durumunda çocukla ilgili olarak temelde iki görüş bulunmaktadır: Bunlardan birincisi evlilikle annenin çocuğunu yanına alma hakkını kaybetmeyeceği görüşü ikincisi ise evlendiği takdirde bu hakkı kaybedeceği görüşüdür.

Annenin yabancı biriyle evlenmesi durumunda hiçbir şekilde bu hakkı kaybetmeyeceği görüşüne sahip olanlar, evlenilmesi haram olan kadınlarla ilgili hükümlere işaret eden Nisâ sûresinin 23. âyetini annenin evli dahi olsa çocuğunu yanına alma hakkına sahip olduğunun göstergesi olarak zikretmişlerdir. Nitekim âyette “...*Kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız da size haram kılındı...*” buyrulmaktadır. Onlara göre eğer evlilik bu hakkı kaybettirseydi âyette geçen (وَرَبَائِكُمْ), “*üvey kızlarınız*” ifadesi kullanılmazdı. Yine anne ve babaların çocukları üzerindeki sorumluluklara temas eden ve süt emzirme hakkının anneye ait olduğunu bildiren Bakara sûresinin 233. âyetini ikinci bir delil olarak getirmişler ve anne evlenmiş dahi olsa bu hakkın başka birine geçebileceğine yönelik bir nas bulunmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Hasan Basri ve İbn Hazm da Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'le evlendiğinde kızı Zeynep'i yanında getirmiş olması, Hz. Enes'in başka biriyle evli olan annesinin himayesinde kalması ve Hz. Hamza'nın kızının Hz. Câfer'le evli olduğu halde teyzesinin himayesine verilmesi gerekçesiyle annenin evliliğinin bu hakka engel olmadığı görüşüne sahiptir (İbn Hazm, 2001, C: XI, s. 745; Ahmed Abdulhay, “t.y.”, s. 44-45; Sultan Aksakal, 2003, s. 177).

Annenin çocuğunu yanına alma hakkını kaybedeceği görüşüne sahip olanlar ise, annenin öncelikli olarak hak sahibi olduğunun delili olarak getirilen Abdullah b. Amr rivayetini esas almışlardır. Rivayette Hz. Peygamber'in (انت أحق) “sen daha hak sahibisin” ifadesini (ما لم تنكحني) “evlenmediğin müddetçe” şeklinde kayıtlamasından hareketle, bu ifadenin mutlak olarak annenin evlenmesi durumunda hakkını kaybedeceği şeklinde yorumlamışlardır (Şîrbînî, 1997, C:

III, s. 592; Ahmed Abdulhay, “t.y.”, s. 44-45). İlgili rivayet bir taraftan annenin çocuğunu alma konusunda öncelikli olarak hak sahibi olduğuna işaret ederken diğer taraftan “evlenmediğin müddetçe” ifadesi ile hakkın kapsamını daraltmaktadır. Aynı şekilde Hz. Ömer’in oğlu Asım’ı annesinden almak için verdiği mücadelede Hz. Ebû Bekir, annenin evlenmediği müddetçe çocuğu alma konusunda daha hak sahibi olduğunu belirterek çocuğu annesine teslim etmiştir. Her iki rivayette de nikâh ifadesi geçmektedir. Burada nikâh ifadesini mutlak olarak alan fakihlerden bir kısmı evlilik akdinin yapılması durumunda annenin hakkını kaybedeceği görüşüne sahip olmuştur (Serahsî, h.1324, C: V, s. 210; Ensârî, 2001, C: VII, s. 505-506; İbn Kudâme, 1998, C: XI, s. 420). Mâlikiler ise annenin evlenmesinin bu hakkı doğrudan düşürmeyeceğini ancak çocuğun bazı şartlarla anneden alınabileceğini belirtmişler ve bunun için evlilikle birlikte zifafın gerçekleşmiş olmasını şart koşmuşlardır (Derdîr, 1986, C: II, s. 759; Zeki Süleyman, 2013, C: XVI, No: 59, s. 80).

Evliliğin annenin çocuğunu yanına alma hakkına engel olduğu görüşünü savunanlara göre, evlendiği kişinin kadının üzerinde hakkı vardır. Eşiyle ilgilenmek zorunda olan annenin çocuğunun ihtiyaçlarını tam olarak karşılamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca üvey baba çocuğa kötü muamelelerde bulunarak çocuğun zarar görmesine de sebep olabilir. Bu ise çocuğun annesine teslim edilmesindeki amaca aykırıdır ve böyle bir durumda çocuğun zarar görmesi söz konusu olur (Derdîr, 1986, C: II, s. 759). Çocuğun menfaatine zarar veren bu durumlar sebebiyle fakihlerin bir kısmı, annenin bu hakka sahip olamayacağını ve babanın böyle bir evliliğe rıza göstermediğinde çocuğu annesinden alabileceğini belirtmişlerdir (Serahsî, h. 1324, C: V, s. 210).

Görüldüğü üzere fıkhıta bu mesele daha çok annenin evlenmesi ile ilişkili olarak tartışılmıştır. Ancak çocuk açısından annenin ya da babanın evlenmesi arasında bir fark olmadığı belirtilmiştir. Hatta üvey babanın bazen üvey anneden daha şefkatli ve merhametli olabileceği ve böyle bir durumda çocuğun üvey annesine oranla üvey babasından daha az zarar görmesinin muhtemel olduğunu ifade edenler de olmuştur (İbn Âbidîn, 2000, C: X, s. 458; Ahmed Abdulhay, “t.y.”, s. 44-45).

Daha önce de belirtildiği gibi fakihlerin bir kısmına göre, annenin evlenmesi onun çocuğuna bakıp yetiştirme hakkına engel durumlardan biridir. Nitekim anneye ihtiyacı olduğu bir dönemde çocuğun ondan alınması sonucunda ona bakacak başka birine teslim edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple fıkhîta anneden sonra bu hakka kimin sahip olacağı meselesi tartışılmış ve konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Annenin bulunmadığı ya da herhangi bir sebeple bu hakka sahip olamadığı durumlarda anneden sonra hakkın kime ait olacağı konusu da “daha hak sahibi” ifadesi ile ilişkilendirilmiştir. Hz. Hamza’nın yetim kalan kızıyla ilgili rivayette konu daha net anlaşılmaktadır.

Resûlullah (s.a.v)’in huzurunda, “*Ali, Câfer ve Zeyd b. Hârise, Hz. Hamza’nın yetim kalan kızının kimin himayesinde bulunacağı konusunda davalanmışlar. Hz. Ali; ‘Ben onu almaya herkesten daha hak sahibiyim, çünkü amcamın kızıdır’ demiş. Hz. Zeyd; ‘O benim kardeşimin kızıdır’ iddiasında bulunmuş, Hz. Câfer de; ‘Bu kız benim amcamın kızıdır, teyzesi de nikâhımdadır’ şeklinde beyanatta bulununca, Hz. Peygamber (s.a.v) kızı teyzesinin kocası olan Hz. Câfer’e vermiş ve ‘Teyze, anne konumundadır’ buyurmuştur. Ali’ye, ‘Sen benden, ben de sendenim’, Câfer’e ‘Benim hilkat ve ahlâkıma benzedin’, Zeyd’e ise sen ‘Bizim kardeşimiz ve mevlamızsın’ buyurarak” hepsinin ayrı ayrı gönüllerini almıştır (Ebû Dâvûd, Talak, 35; Tirmizî, Birr, 6).*

Görüldüğü üzere bu rivayette Hz. Hamza’nın kızı teyzesi sebebiyle Hz. Câfer’e verilmiştir. Burada annenin “daha hak sahibi” olması ifadesi ile kendisinden sonra bu hakkın öncelikli olarak anne tarafına mı yoksa baba tarafına mı ait olduğu konusu gündeme gelmektedir. Bu sebeple, anneden sonra teyze ya da babaanneden hangisinin öncelikli olarak hak sahibi olduğu konusu üzerinde durulmuştur.

Konuyla ilgili ele alınan meselelerden biri de, çocuğun belirli bir yaşa geldikten sonra anne ya da babası arasında seçim hakkına sahip olup olmadığıdır.

Ebû Hüreyre (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre bir kadın gelerek “*Ya Resûlullah, gerçekten kocam oğlumı götürmek istiyor. Hâlbuki oğlumun bana faydası dokunmaya başladı. Bana i'nabe kuyusundan su taşımaya başladı.*” Arkasından kocası geldi ve bunun üzerine Peygamber (s.a.v): “*Ey çocuk! Şu baban, şu da annen! (haydi, bakalım) hangisini istersen onun elinden tut, demiş, çocuk hemen annesinin eline yapışmış, annesi de onu alıp götürmüştür*”(Tirmizî, Ahkâm, 21; İbn Mâce, Ahkâm, 22).

Rivayetten de anlaşılacağı gibi, burada çocuğun belirli bir yaşa gelmesinin ona anne ya da babasının yanında kalmak için bir seçimde bulunma hakkı tanıyıp tanımayacağı meselesi tartışmanın özünü oluşturmaktadır. Şâfiî mezhebinde temyiz döneminden sonra kız erkek çocuk ayrımı yapılmaksızın çocuk, anne ve babasından birisini seçme hakkına sahiptir. Hanbelî mezhebinde ise seçim hakkı sadece erkek çocuk için tanınmıştır (Mâverdi, 1994, XI, s. 499; İbn Kudâme, 1997, XI, s. 415).

Konuyla ilgili delil olarak gösterilen son rivayet ise şu şekildedir:

Râfi b. Sinan'dan rivayet olunduğuna göre, kendisi müslüman olmuş, karısı ise müslüman olmayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) anneyi bir tarafa babayı da bir tarafa almış, çocuğu da aralarına oturtmuştur. Derken çocuk annesine yönelmiş, Resûlallah (s.a.v): “Ya Rab, buna hidayet ver diyerek dua etmiş. Bu sefer çocuk hemen babasına yönelmiş, babası da onu almıştır” (Ebû Dâvûd, Talak, 26; Nesâî, Talak, 52).

Bu rivayet de fikhın ilgili bölümünde anne babanın dindarlığına ilişkin konularda delil olarak ele alınmış ve tarafların müslüman olma şartını taşıyıp-taşınamaması üzerinde durulmuştur. Hanefî ve Mâlikî âlimlerden bir kısmına göre çocuğa dinî açıdan zarar vermesi kaydıyla ister erkek ister kadın olsun çocuğun yanında kalacağı tarafta müslüman olma şartı aranmaz (Desûkî, 2003, C: III, s. 512; İbn Nüceym, 1997, C:IV, s. 282; Ahmed Abdulhay, “t.y.”, s. 35). Bazı fakihlere göre ise çocuk, müslüman olmayan annenin yanında dinler arasındaki farkı idrak edebilecek bir duruma gelinceye kadar kalabilir. Ancak kişinin çocuğa kendi diniyle ilgili ritüelleri aşılama

tehlikesini göz önünde bulunduran bir kısım Hanefî fakih, çocuğun bu durumu fark etmesini temyiz dönemine ulaştığı yedi yaşla sınırlandırırken Zâhirîler ise çocuğun böyle bir kimsenin yanında kalacağı sürenin en fazla süttten kesileceği döneme kadar olabileceğini savunmuştur (İbn Hazm, 1970, C: X, s. 742; İbn Âbidîn, 2000, X, s. 431; Zekiyüddin Şa'ban, 1989, s. 624).

Özetle, ilgili rivayetlerde; ya anne ile baba çocuğuyla ilgili hükümleri sormakta ya da bu tartışma baba ile annenin arasında geçmektedir. Bazen taraf olarak babanın ya da annenin bulunmadığı tartışmalarda söz konusudur. Rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e sorulan sorulardan tartışmanın taraflarının genellikle değiştiği görülmektedir. Bu sebeple rivayetlere konu olan meselelerde çocuk üzerinde hak iddia eden tarafın kim olduğu ve tartışmanın kimler arasında gerçekleştiği konusu, hükümlerin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Klasik fıkıh literatüründe çocuğun bakım ve yetiştirilmesinden sorumlu olan kişinin hangi şartlarla ve ne kadar süre ile bu hakka sahip olacağı ile bunların belirlenmesi hususundaki düzenlemeler genellikle ilgili rivayetler doğrultusunda talak (boşanma), nafaka, velâyet vb. konuların altında bir bölüm olarak hidâne çerçevesinde ele alınmıştır.

Boşanmanın doğal sonucu olarak çocukların bakıma muhtaç oldukları dönemde anne ya da babasından birisinin yanında kalması gerekmektedir. Çocuğun en iyi şekilde yetiştirilebilmesi için ondan sorumlu olan tarafın taşıması gereken bazı şartlar bulunmaktadır ve bunlar çocuğun maslahatı dikkate alınarak belirlenmiştir. Kişinin çocuğu yanına alabilmek için taşıması gereken ortak şartlar kapsamında kabul edilen akıl, hürriyet, güç ve kudret sahibi olmak vb. şartlar hemen hemen tüm mezheplerde kabul edilmiştir. Fakat bazı şartlara ilişkin görüşlerde az da olsa farklılıklar bulunmaktadır (Derdîr, 1986, C: II, 761; Abdullah Çolak, 2017, s. 309). Özellikle birbiriyle bağlantılı olan ahlâkî açıdan güvenilirlik (fâsıklık) ve müslüman olma şartı kişinin kadın veya erkek olması ve çocuğun bu hakka sahip olan kimsenin yanında kalacağı süre açısından farklı değerlendirilmiştir. Sonuç itibarıyla, tüm şartlarda öncelikle

çocuğun menfaati göz önünde bulundurulmuş ve temel gaye onun zarar görmemesi olmuştur.

Yine farklı görüşler olmakla birlikte fakihlerin bir kısmı yukarıda bahsedilen şartların yanı sıra-İlgili rivayetlerden hareketle-özellikle bir başkasıyla evlenmeme şartını sadece annenin sahip olması gereken bir şart olarak zikretmiştir. Sadece babanın sahip olması gereken şart ise çocuğun bakıma ihtiyacı olduğu dönemde yanında ona bakabilecek yetkinliğe sahip eşi, annesi ya da teyzesi gibi bir kadının bulunmasıdır.

Eşlerin boşanma sonrasında bakım ve yetiştirme konularında yukarıda verilen genel şartlara eşit derecede sahip olması ve her iki tarafında çocuğu yanına almak istemesi durumunda çocuğun kime teslim edileceği meselesi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir durumda çocuğun yaş itibarıyla hangi dönemde olduğu önem arz etmektedir. Çünkü özellikle çocuğun annesine ihtiyaç duyduğu süre zarfında onun yanında kalması konusunda fakihler arasında ittifak bulunmaktadır. Bu sürenin genellikle çocuğun doğduğu andan itibaren temyiz dönemine kadar olan süreci kapsadığı belirtilmiştir. Genel olarak 7-8 yaşındaki bir çocuğun temyiz dönemine ulaştığı görüşü hâkimdir (Mâverdî, 1994, C: XI, s. 499; İbn Kudâme, 1988, C:XI, s. 418; Derdîr, 1986,II, s. 755).

Bunun sebebi Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayettir:

“Yedi yaşına gelince çocuklarınıza namaz kılmalarını emrediniz” (Ebû Dâvûd, Salât, 26).

Bu rivayetin, çocuğun tek başına yeme, içme vb. ihtiyaçlarını karşılayabildiği bir döneme işaret ettiği ifade edilmiştir. Çünkü namazın emredilmesi ancak tek başına ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve abdest alabilecek bir çocuk için söz konusu olabilir (Kâsânî, 2005, C: V, s. 173; İbnü'l-Hümâm, 2003, C: IV, s. 334). Bu bağlamda fıkhîta çocukluk dönemleri temyiz öncesi ve temyiz dönemi ile temyiz döneminden bülûğ çağına kadar olan dönem ve bülûğdan sonra rüşd dönemi kapsamında ele alınmış ve çocuğun bakım ve yetiştirilmesine yönelik hükümler belirlenirken bu dönemler esas alınmıştır.

Boşanma sonrasında çocuğun temyiz dönemine kadarki süreçte annesine teslim edilmesi konusunda ittifak bulunurken asıl

problem annenin bulunmadığı ya da herhangi bir sebeple hakkını kaybettiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda çocuğun kimin yanında kalacağı meselesi daha çok anne ya da baba tarafından kadın akrabalar açısından ele alınmıştır. Bu sebeple çocuğun babasına teslim edilebileceği konusu ancak bu kadın akrabaların bulunmadığı durumlarda mevzu bahis olmuştur. Burada hâkim görüş anneden sonra anneannenin, onun bulunmadığı durumlarda ise babaanne veya teyzenin çocuk üzerinde öncelikli olarak hak sahibi olması yönündedir.

Konunun bu şekilde ele alınmasında gerek annenin babaya oranla daha fazla hak sahibi olduğunu bildiren rivayetler gerekse sahabenin bu yöndeki uygulaması etkili olmuştur. Ayrıca annenin, dolayısıyla diğer kadın akrabaların, bu dönemdeki bir çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi konusunda babaya, dolayısıyla diğer erkek akrabalara oranla fitrat olarak daha yetkin, daha şefkatli ve sabırlı olduklarına dair gerekçeler sunulmuştur. Bu gerekçeler de anneden sonra diğer kadın akrabaların, baba da dahil, erkek akrabalarından daha fazla hak sahibi olduğu şeklindeki görüşün yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Ancak, Mâlikîler (Kayrevânî, 1999, C: V, s. 60; Bağdâdî, 2000, C: III, s. 1407; İbn Rüşd, “t.y.”, C: III, s. 1043) başta olmak üzere annenin bulunmadığı durumlarda babanın öncelikli olarak hak sahibi olduğu görüşünü ileri sürenler de vardır.

Mâlikîlerin dışında ise fakihler genellikle, temyiz dönemine kadarki süreçte çocuğun annesinin bulunmadığı durumlarda babasına teslim edilmesinin gerekliliği üzerinde durmamışlardır. Ancak farklı görüşler olmakla birlikte çocuğun yaşı, kız ve erkek oluşu göz önünde bulundurularak bazı durumlarda özellikle de temyiz döneminden sonra çocuğun babasına teslim edilmesi gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Bu fakihler babanın çocuk üzerindeki hakkını ifade etmek açısından görüşlerini gerekçelendirirken, aslında anne ve babanın çocuğun bakım ve yetiştirilmesi konusunda eşit haklara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak annenin şefkat ve merhamet açısından çocuğa daha yakın olduğu için tercih edildiğini dile getirmişlerdir (Mâverdi, 1994, C:XI, s. 49; İbn Kudâme, 1988, C: XI, s. 414).

Çocuğun bakım ve yetiştirilmesi konusunda fitrat olarak kadınların daha yetkin ve erkeklere oranla daha şefkatli olduğu görüşü isabetli kabul edilebilir. Ancak bu durum gerek anne tarafından gerek baba tarafından bütün kadınların çocuğu annesi gibi şefkatli ve merhametli bir şekilde bakıp yetiştirebileceği sonucunu doğurmaz. Burada dikkat edilmesi gereken husus, çocuğa karşı herkesten çok şefkat ve merhamet duygularına sahip kimselerin öncelikle çocuğun anne ve babası olduğu gerçeğidir. Süt emzirme ve nafakayla ilgili sorumluluklara dair hükümlerin yer aldığı Bakara sûresinin 233. âyetinde “اولادهن” (*çocuklarını*) ifadesi geçmektedir. Burada aidiyet bildiren “هن” zamiri çocukların annelerine izâfe edildiğini gösterirken, âyetin devamında geçen “وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ” ifadesi ise çocukların babalarına ait olduğuna işaret etmektedir. Nitekim fakihler âyetteki babalara ilişkin bu ifadeden hareketle çocukların velâyetinin babalarına ait olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Yine aynı âyetin devamında “وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ” (*mirasçı da aynı şekilde sorumludur*) ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeyle de anne ve babanın bulunmadığı durumlarda çocuğun sorumluluğunun diğer akrabalara geçtiği açıkça belirtilmiştir.

Dolayısıyla yukarıda geçen âyetteki aidiyet bildiren zamirlerden çocuktan sorumlu olacak kişilerin öncelikle anne ve babaları olduğu ancak onların bulunmadığı durumlarda üçüncü kişilerin hak sahibi olabileceği bildirilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’den nakledilen ve taraf olarak anne ile babanın her ikisinin de bulunduğu örneklerde geçen ve annenin daha hak sahibi olduğunu bildiren “*ehak*” ifadesi de, bu durumu desteklemektedir. Çünkü bir tarafın daha fazla hak sahibi olduğundan bahsedilmesi doğal olarak diğer tarafın da hak sahibi olduğuna işaret eder; burada ise diğer taraf babadır. Dolayısıyla çocuğu yanına alma şartlarını hâiz olduğu sürece anneden sonra hak sahibi olacak kişi baba olmalıdır.

III. Hidâne Müessesesinin Günümüz Hukuku ile Mukayesesi

Gerek günümüz hukukunda gerekse İslâm hukukunda hâkimin takdir yetkisi olmakla birlikte şartların ve tarafların durumunun söz konusu yetki üzerinde önemli bir rolü bulunmaktadır.

Nitekim günümüz hukukunda boşanma sonrasında çocuğun anne ya da babasından kime teslim edileceği meselesi hâkimin takdir yetkisine bırakılmıştır. Bu durum, Medenî Kanununun 182/1 maddesine göre boşanma kararıyla birlikte hâkim, çocuğun teslim edileceği tarafla ilgili işlemleri de yapmalıdır şeklinde düzenlenmiştir.

Çocuk taraflardan birine teslim edilirken göz önünde bulundurulacak temel ilke çocuğun menfaatinin ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu sebeple hâkim çocuğun teslim edileceği tarafı belirlerken anne ve babanın sosyal ve ekonomik durumlarını, ruhsal ve bedensel açıdan sağlık durumlarını ve eğitim düzeylerini dikkate alır. Aynı şekilde çocuğun yaşını, anne babasıyla olan ilişkisini, görüş bildirecek seviyeye gelip gelmediğini, aklı ve bedenî gelişimi ile psikolojik durumunu da göz önünde bulundurup, menfaatinin ön planda tutarak uygun gördüğü tarafa teslim edeceği ifade edilmiştir (Research and Statics Division, 1997, s. 9-10; Arabacı, 2008, s. 11). İslâm hukukunda çocukların menfaatinin korunması bir ilke olarak benimsendiği gibi günümüz hukukunda da velâyet düzenlenirken hâkimin “Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi” ne göre hareket etmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Serdar, 2008, C: X, s. 182). Bu sebeple Medenî hukukta çocuğun teslim edileceği tarafın tespit edilmesi açısından tarafların sahip olması gereken bazı şartlar aranmıştır. Anne babanın hastalığı, özürlü olması ya da akıl hastası olması şeklinde sağlık sorunları çocuğa gereği gibi bakmasına engel olur. Bunların yanı sıra kişinin çocuğa bakmasını engelleyecek derecede yaşlı olması, hapiste bulunması, alkol vb. bağımlılıklar edinmiş olması ve ahlâk dışı bir yaşam tarzını benimsemiş olması da çocuğun kendisine teslim edilmesine engel olarak kabul edilmiştir (Öztürk, 2000, s. 135).

İslâm hukukunun uygulandığı Osmanlı Dönemi’nde boşanmış ailelerin çocuklarına yönelik problemlerin hidâne hükümleri çerçevesinde çözüldüğü görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Osmanlı hukuku temelinde cereyan etmiş ve İzmir şer’iyye sicillerinde yer alan bir davada çocuğun bakım ve yetiştirilmesi sorumluluğunun annesine, nafakasının ise babasına verildiği ifade edilmiştir (Karakoç, 2015, s. 190). Günümüz hukukuyla İslâm hukuku arasındaki farkı göstermesi bakımından önemli bir örnek olan bu dava İslâm hukukunda dolayısıyla Osmanlı hukukunda şahsî ve malî bakım

sorumluluğunun taraflar arasında paylaştırıldığını göstermektedir. Ancak günümüz hukukunda velâyetin taraflar arasında bölünüp bölünemeyeceği meselesi tartışma konusu olmuştur. Medenî Kanuna göre velâyet sahibi kimse, çocuğun hem şahsını hem de mallarını idare etmekle yükümlüdür (Arabacı, 2008, s. 45). Konuyla ilgili farklı görüşler olmakla birlikte TMK'nın 339. maddesinde velâyetin bölünemeyeceği ilkesi benimsenmiştir.

Fıkıhta yeniden evlilik meselesine çocuğun menfaati gözetilerek bakılmakla birlikte bu konunun özellikle anne açısından ele alındığı ve bazı fakihlerin annenin başka biriyle evlenmesinin çocuğu yanında bulundurma hakkına engel olacağı görüşüne sahip oldukları belirtilmişti. Medenî Kanununun 349. maddesine göre ise velâyet hakkına sahip olan tarafın başkasıyla evlenmesi doğrudan velâyet hakkına engel bir durum olarak görülmemiştir (Dural, Ögüz ve Gümüş, 2015, C: III, s. 355). Ancak evlenmenin çocuğun menfaatine zarar vermeye başlaması ve onu psikolojik açıdan olumsuz etkilemesi durumunda hâkim, velâyetin değiştirilmesi yönünde karar verebilir (Çelikel, 2006, s. 71). Nitekim İslâm hukukunda olduğu gibi TMK'nın 183. maddesine göre de, velâyet hakkına sahip olan anne veya babanın bu haktan doğan görev ve sorumluluklarını gereği gibi yerine getirmemesi şeklinde sonradan ortaya çıkan durumlarda, çocukların korunması amacıyla velâyetin değiştirilmesi söz konusu olabilir (Serdar, 2007, C: IX, s.777).

İslâm hukukuyla günümüz hukuku arasındaki en temel ayrım velâyetin taraflarının belirlenmesi konusundadır. İslâm hukukunda özellikle temyiz dönemine kadarki süreçte çocuklar, annelerinin herhangi bir sebeple hakkını kaybetmeleri durumunda babalarına değil üçüncü kişilere teslim edilir. Günümüz hukukunda ise anne veya babanın dışında üçüncü kişilere velâyet hakkı tanınmamıştır.

İslâm hukukunda olduğu gibi günümüz hukukunda da anne veya babanın başka bir yere taşınması konusunda çocuğun maslahatı göz önünde bulundurulmuş ve gerektiğinde velâyetin yeniden düzenlenmesi konusunda hâkime yetki verilmiştir (Arabacı, 2008, s. 53). Bu ve benzeri durumların ortadan kalkması sonucunda ise velâyet hakkının sahibine tekrar verilip verilmeyeceği meselesi de günümüz hukukunda düzenlenmiştir.

İslâm hukukunda olduğu gibi günümüz hukukunda da velâyetin anne babadan kime verileceğinin tespiti konusunda çocuğun yaşı önemli bir kıstastır. Özellikle anne bakım ve şefkatine muhtaç olan çok küçük yaştaki çocuğun velâyeti annenin bir kadın olarak çocuğun bakımı konusunda daha yetkin olduğu ve ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabileceği düşüncesinden hareketle anneye verilir (Çelikel, 2006, s. 43-44). Yargıtay anne bakım ve şefkatine muhtaç olan çocuk için bir yaş sınırı belirlememiştir. Burada gelişim psikolojisinin verilerinden yararlanılmıştır. Gelişim psikolojisi ise çocuğun gelişim aşamalarını (1) 0-3 yaş, (2) 3-6 yaş, (3) 6-13 yaş ve (4) 13-17 yaş grubu şeklinde dört döneme ayırmaktadır (Arabacı, 2008, s. 17).

0-3 yaş grubundaki çocukların velâyeti anneye verilmekle birlikte bazı durumlarda, çocuk anne sütüne muhtaç olsa bile menfaati gereği babasına teslim edileceğine dair düzenlemeler de vardır. Örneğin, annenin hasta olması halinde çocuğuyla yeteri kadar ilgilenemeyeceği durumlar göz önünde bulundurulur. Aynı şekilde annenin çocuğunun eğitimiyle bizzat ilgilenemeyeceği ancak babanın çok yakından ilgileneceği anlaşılırsa çocuğun psikolojik, ahlâkî ve fikrî gelişimi düşünülerek küçük çocuğun velâyeti babasına verilebilir (Çelikel, 2006, s. 45). 3-6 yaş grubundaki çocukların annelerine olan ihtiyacı 0-3 yaş grubuna göre daha azdır. Ancak yine de çocuğun velâyetinin annesine verilmesi tercih edilmelidir.

Günümüz hukukundaki ilk iki dönem kapsamında olan 0-3 / 3-6 yaş grubunun İslâm hukukundaki temyiz öncesi döneme karşılık geldiği söylenebilir. Ancak İslâm hukukunda farklı görüşler olmakla birlikte temyiz dönemindeki yaş sınırı yedi olarak belirlenmiştir. Bu dönemde kız ya da erkek çocuk ayrımı yapılmaksızın çocuğun annesine teslim edilmesi konusunda ittifak vardır. Her iki hukukta da bu yaş grubundaki çocukların benzer gerekçelerle annelerine teslim edilmesi uygun görülmüştür. Tek fark günümüz hukukunda çocuğun anne sütüne muhtaç olması durumunda dahi menfaatine uygun düşmesi koşuluyla babasına teslim edilebileceği görüşüdür.

Günümüz hukukunda 6-13 yaş grubundaki çocuklar annelerine teslim edilebileceği gibi babalarına da verilebilir (Arabacı, 2008,

s. 19). Bu yaş grubu İslâm hukukundaki temyiz döneminden bülûğ çağına kadarki süreye karşılık gelmektedir. Bu dönemdeki çocuğun konumuyla ilgili olarak fakihlerin görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Mâlikî ve Zâhirî mezhebine göre bu dönemdeki erkek çocuğun annesinin yanında kalması gerekirken, Hanefî mezhebine göre babasının yanında kalması gerekir (İbn Hazm, 1970, C: XI, s. 749; Derdîr, 1986, C: II, s. 755). Bu dönemdeki kız çocuk ise Hanefî ve Zâhirî mezhebine göre annesinin yanında, Hanbelî mezhebine göre babasının yanında kalmalıdır. Çocukların annesinin yanında kalma süresini en uzun tutan Mâlikî mezhebine göre ise kızların evleninceye kadar annesinin yanında kalması gerekir (Kâsânî, 2005, C: III, s. 296; İbn Hazm, 1970, C: XI, s. 749; Derdîr, 1986, C: II, s. 755; Tûveyrecî, s. 38-39). Şâfiî mezhebinde diğerlerinden farklı olarak bu dönemdeki çocukların kız-erkek ayrımı yapılmaksızın anne babasından birini seçme hakkına sahip olduğu görüşü hâkimdir. Hanbelî mezhebinde ise sadece erkek çocuk seçim hakkına sahiptir (Mâverdi, 1994, C: XI, s. 499; Şirbinî, 1997, C: III, s. 600; İbn Kudâme, 1988, C: XI, s. 415). Günümüz hukukunda da bu dönemdeki çocuklar ayırtım gücüne (temyiz kudretine) sahip çocuklar kapsamındadır. Çocuğun kararı da göz önünde bulundurularak anne ya da babasından birine verilebileceği görüşü benimsenmiştir. Günümüz hukukunda 13-17 yaş grubu ise eğer babasının yanında kalıyorsa bu şekilde devam etmesi uygundur. Fakat genç kızlık döneminde olan bir çocuğun annesine verilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir (Arabacı, 2008, s. 20; Fagan, 2012). Bu dönem İslâm hukukundaki bülûğdan rüşd dönemine kadarki çocuklara karşılık gelmektedir. İslâm hukukunda bu dönemdeki çocuklar konusunda görüş farklılıkları bulunmakla birlikte erkek çocuklar için ağırlıklı görüş tek başına yaşayabileceği yönündeyken kız çocuklarının genellikle tek başına bırakılması uygun görülmemiştir. Ancak her iki hukukta da bu konuda tercih edilen görüş erkek dahi olsa çocuğun tek başına bırakılmamasıdır.

Sonuç

Boşanmış eşlerin çocukları üzerindeki hak ve sorumluluklarından bahsedilen konular fıkıh kaynaklarında hidâne ve velâyet kapsamında işlenmiştir. Fakihler Hz. Peygamber'in annenin daha hak sahibi olduğunu bildiren rivayetlerinden hareketle, anne tarafının hem babadan hem de baba tarafından öncelikli olarak hak sahibi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu görüşün arka planında anne başta olmak üzere diğer kadın akrabaların -baba da dahil diğer erkeklere oranla- hem çocuğa karşı daha şefkatli ve merhametli hem de çocuğun bakım ve yetiştirilmesi konusunda daha yetkin olduğu düşüncesi bulunmaktadır.

Çocuğun temyiz dönemine kadarki süreçte annesinin yanında kalmasının daha uygun olacağı konusunda ittifak olmakla birlikte annenin herhangi bir şekilde hakkını kaybetmesi durumunda çocuğun teslim edileceği tarafla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Temyiz döneminden sonra ise çocuğun annesine mi yoksa babasına mı teslim edileceği konusu çocuğun cinsiyeti ve yaşı göz önünde bulundurulurken belirlenmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda annenin herhangi bir sebeple hakkını kaybettiği durumlarda babanın çocuğunu yanına alma konusunda üçüncü kişilerden öncelikli olarak hak sahibi olması gerektiği kanaatine ulaşılmıştır. Nitekim âyet ve hadislerden çıkarılan sonuçların yanı sıra bazı Mâlikî fakihler de, annenin bulunmadığı durumlarda babanın -çocuğu yanına alması için gerekli şartları taşıması koşuluyla- öncelikli hak sahibi olduğu görüşünü ileri sürmektedir.

Konu İslâm hukukunda daha çok hidâne ve velâyet kapsamında günümüz hukukunda ise sadece velâyet kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca İslâm hukukunda çocuğun teslim edildiği taraflar arasında anneanne gibi üçüncü kişilerin de bulunmasına rağmen günümüz hukukunda taraflar sadece anne ve babalardır. İslâm hukukunda çocuğun belirli bir süreliğine annesine sonrasında ise babasına teslim edilmesi durumu söz konusudur. Ancak günümüz hukukunda velâyetin bölünmezliği ilkesinden hareketle velâyet sadece kendisine verildiği tarafa ait olmaktadır.

Her iki hukukta da çocuğun menfaatinin korunması bir ilke olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda çocuk, bazı şartları taşıması koşuluyla taraflardan birine teslim edilmiştir. Ancak İslâm hukukunda gerekli olan şartların yanı sıra sadece annenin ve sadece babanın taşıması gereken özel şartlar da belirlenmiştir. Farklı görüşler olmakla birlikte fakihlerin bir kısmına göre annenin çocuğunu yanına alabilmesi için evlenmemesi gerektiği şart koşulmuştur. Ancak gerek âyet ve hadislerden gerekse bazı fakihlerin görüşlerinden annenin evlenmesinin çocuğunu yanına almasına engel olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim günümüz hukukunda da tarafların evliliği velâyet hakkına doğrudan engel olmamakla birlikte çocuğun bu evlilikten zarar görmesi halinde velâyetin değiştirilmesi söz konusu olmaktadır. Yine İslâm hukukunda velâyet, çocukluk dönemleri dikkate alınarak düzenlendiği gibi günümüz hukukunda da çocukluk dönemleri konusunda gelişim psikolojisinin verilerinden istifade edilmiştir.

A Comparison of Hidanah Tradition in Islamic Law with Current Practice

Family is the basic unit of society. Bringing up children in a peaceful environment within the family is essential. This, however, does not always happen. In today's society, we witness an increase in the number of divorced families, which brings about various problems. In cases of divorce, the question "who will hold the right and responsibility of childcare" arises. This frequently poses another problem requiring legal arrangements both about the party with whom the child stays and the other party. Mostly in divorced families, children live in a sort of orphan-hood because their right of living with both parents is taken away from them. Sometimes the inevitability of living with one of the parents negatively affects the children, both psychologically and socially. Such conditions prevent kids from being a sound part of society. These negative effects must be eliminated. In order to eliminate the negative effects caused by divorce, we must provide the best possible environment for children, and both parents - the one who the child will stay with and the other - must fulfill their duties toward the child.

Therefore, both Islamic and Modern law established regulations which prevent the children of divorced families from being affected by those unfavorable conditions.

In Islamic Law, principally, the father has the custody of the child since birth. During marriage, both mother and father practice the right of custody. They jointly share the responsibility of caring for and meeting the needs of the child. Problems, however, arise when the spouses separate and divorce. Though the rights and responsibilities over the child are preserved jointly, they need to be shared among the parents in accordance with the new set of conditions.

In such cases, new problems arise. With whom will the child stay and for how long? Which parent holds what rights and controls over the child? And, many more. Although the default custodian is the father, shall it continue to be so even after the divorce, or does the mother also have the right to custody? After the divorce, who will be responsible for the financial, physical and emotional support of the child? Under what conditions and how long will the child be provided for? What are the criteria to determine these conditions?

These questions bring forth the concept of “hidanah” which is a subset of child custody in Islamic Law. The establishment of “hidanah” which is a notion peculiar to Islamic Law, goes back to the era of Prophet Muhammad (pbuh). The very first instances of this tradition were the solutions and answers provided by Prophet Muhammad (pbuh) in response to requests brought to him by families and questions about who should take the custody of the child in the case of divorce. In classical Islamic jurisprudence, these issues were not discussed under a distinct title but under the titles contained in the categories of divorce, sustenance/alimony and custody, which are generally considered within the concept of hidanah, which advises accommodating the child near his/her mother until a fixed age, so that the child’s needs are met in the best way.

As a natural consequence of divorce, children have to stay with their mothers or fathers until a time when they can take

care of themselves. For the best possible care for the child, the parent who is responsible for him/her has to possess certain qualifications or comply with certain conditions, most of which have been determined in law by prioritizing the well-being (maslaha) of the child. This work sheds light on the following issues: Under what conditions and for how long does the primary caregiver of the child have the right to bring up the child, and what kind of arrangements have been made in Islamic jurisprudence to be able to determine the mentioned conditions and duration. In Islamic jurisprudence, the mother is assigned the care and supervision of the child until a fixed term, about which the age range of the child plays an important role. In this respect, the childhood is divided into different age ranges: the period before discernment (tamyiz), the age of discernment (tamyiz), the period between the age of discernment (tamyiz) and puberty (bulugh), and the period between puberty (bulugh) and maturity (rushd). The rulings that apply to the care and upbringing of the child have been determined change in accordance with these periods. The age range that is most important to our study is between the ages of 0 and 7, which is the term between birth and discernment (tamyiz), because this range is the period when children need their mothers the most. The consensus is that the child should stay with the mother until the age of discernment (tamyiz). There are, however, differing opinions about the party with whom the child should stay in the case of mother loses the right. The decision on with whom the child should stay with after the age of discernment (tamyiz) changes depending on the age and gender of the child.

In Islamic Law, while the right of custody belongs to the father, children stay with their mothers until a fixed age. In modern law of the Turkish Republic, the legal status of children in divorced families is set in the articles 182 and 183 of the civil law, where this issue is undertaken within the framework of custody. Which of the parents will be granted the custody of the child, and the arrangements regarding the personal relations of the other party with the child are matters that are left to the

discretion of the judge presiding over the divorce case. Just as in Islamic Law, “best interests of the child” is what matters. The qualifications and conditions to which parties must adhere have been prescribed, while the age of the child is also a very important determinant.

There are prominent differences between “hidanah” in Islamic law and the regulations about child custody in Modern Law. The fundamental difference between them is about the parties that are entitled to custody. In Islamic Law, especially during the period before tamyiz, the custody over the children may be granted to third parties if the mother loses her right. In modern law, however, no one apart from the mother or the father is entitled to the custody of the child.

In this work, we will first discuss the definition, content, and scope of the notion of “hidanah” in Islamic Law briefly and then analyze the regulations on child custody in cases of divorce in Modern Law. Thereafter, we will present the differences between two bodies of laws.

Kaynakça / References

- Abdulhay, Ahmed. (“t.y.”) *Ahkâmu’l Hidâne fi’lFıkhi’l İslâmi ve Dirasetü’l Mukârene*, “y.y”.
- Aksakal, Sultan. (2003). “Boşanmadan Sonra Çocuğun Velâyeti”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 1, s. 167-190.
- Âmir, Abdülazîz Musa. (“t.y.”) *el-Ahvâlü’s-şahsiyyefi’s-şeriatil-İslâmiyye fıkhen ve kazaen: neseb, hadâne, nefakatül-ekârib*, Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabi.
- Arabacı, Gülistan Pişken. (2008). “Boşanmanın Çocuklar Bakımından Sonuçları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhab b. Ali b. Nasr. (2000). *Uyûnü’l-mecâlis*, thk. Ambay b. Keybakah, 5 c., Riyad, Mektebetü’r-Rüşd.
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”, *DİA*, C: XXXXIII, s. 66.
- Ali. “Hidâne”, *DİA*, C: XVII, s. 467.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. (1990). *Sihâhfi’l-lüğa*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü’l-İlmi’l-Melâyîn.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitabu’t-Ta’rifât*.(1983). Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye.

- Çelikel, Serdar. (2006). “Boşanmanın Çocuklara İlişkin Hukuki Sonuçları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Çolak, Abdullah. (2017). *İslam Aile Hukuku*, 3. bs, Ankara, Öncü Basım Yayın.
- Derdîr, Ebu'l-Berekât Sîdî Ahmed b. Muhammed. (1986). *eş-Şerhu's-sağîr alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*, nşr. Mustafa Kemal Vasfî, 4 c., Kahire, Dâru'l Meârif.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. (2003). *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l kebir*, 6 c., 2 bs. Beyrut, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.
- Dural, Mustafa, Öğüz Tufan, Gümüş, Mustafa Alper. (2015). *Türk Özel Hukuku (Aile Hukuku)*, 10 bs., İstanbul: Filiz Kitabevi.
- en-Nesâî, Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî. (1998). *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, 3 c., Riyad, Mektebetü'l-Mârife li-Neşrîve't-Tevzî'.
- Ensarî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed. (2001). *Esne'l-metâlib şerhu Ravdi't-tâlib*, 9 c., thk. Muhammed Tamer, Beyrut, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.
- Erbay, Celal. (1998). *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 2. bs, İstanbul, Rağbet Yay.
- Erdoğan, Mehmet. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Ergüney, Hilmi. (1973). *Türk Hukukunda Lügat ve İstilahlar*, İstanbul, Yenilik Basımevi.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. (1998). *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Muhammed Avvame, Cidde, 4 c., Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti İslâmiyye.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezherel-Herevi. “t.y.” *Tehzibü'l-luga*, thk. Abdülkerim el-Garbavi, 15 c., Kahire, ed-Dârü'l-Mısıriyye li't-Te'lifve't-Terceme.
- Fagan, Patrick F., Churchill, Aaoran. (2012). “The Effect of Divorce On Children”, *Marri Research Synthesis*, Washington: s. 1-48.
- Feyyumî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi. “t.y.”, *el-Misbahü'l-münir*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû , 2 c., Mısır, Dârü'l-Kütübü'lArabîyyeti'l Kübra.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub. (1987). *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 14 c., Dimeşk, Müessesetü'n-Nûrî.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn. (2000). *Hâşiyetü Reddü'l-muhtârale'd- Dürri'l-muhtâr, kısmü'l-ahvâlî's-şahsiyye: talak*, thk. Hüsameddin b. Muhammed Salih Ferfur, 10 c., Dımaşk, Ma'hedu Cemiyetü'l-Fethi'l-İslâmî, Dârü's-Sekâfeve't-Türâs.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. (1980). *Mu'cemü'l-mekâyis il-lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., 3. bs., Kahire.

- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. (2001). *Mevsûatü'l-hadîsiyye (Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel)*, thk., Şuayb el-Arnaût vd., 50 c., Beyrut, Müessesetür-Risâl.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. (1970). *el-Muhallâbi'l-âsâr*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Cumhuriyyetü'l-Arabiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. (1996). *Sünenü İbn Mâce*, thk. Halil Me'mun Şiha, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (2008). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 16 c, 6. bs., Dâru Sadır.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah. "t.y.", *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ', 4 c., Beyrut, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.
- İsfahânî, Râgıb. (2009). *Müfredât*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 4. bs., Beyrut, Dâru'ş-Şâmiyye.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Makdisî. (1997). *el-Muğnî*, 5 c., 3.bs., Riyad.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhim el-Mısrî. (1997). *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 9 c., Beyrut.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi. "t.y." *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 4 c., Dâru İbn Hazm.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid. (2003). *Fethu'l-Kadîr*, 10 c., Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.
- Karakoç, İrem: "Bir İslam Hukuku Müessesesi Olan Hidâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukukunda Uygulanışının İzmir Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XIX, s. 151-206.
- Karaman, Hayrettin. (2005). *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, 3 c., 11. bs, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd. (2005). *Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut: 10 c., Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman İbn Ebû Zeyd. (1999). *en-Nevâdirve'z-ziyâdat alâ mafî'l-müdevvene ve gayriha mine'l-ümmehât*, thk. Muhammed Abdülazîzed-Debbağ, 5 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. (1994). *el-Hâvi'l-Kebîr hüve Şerhu Muhtasarü'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, 19 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Oğuzman , Kemal ve Dural, Mustafa. (1998). *Aile Hukuku*, 2. bs, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özen, Şükrü. "Velâyet", *DİA*, C: XXXXIII, s. 16.

- Öztürk, Huriye Reyhan. (2000). *Türk Medeni Hukukunda Velâyet ve Bunun Çocuğun Şahsî Bakımından Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Research and Statics Division. (1997). "The Effect of Divorce On Children, A Selected Literature Review", *Working Document Department of Justice Ministre de la Justice, Canada*: s. 1-28.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. (h.1324). *el-Mebcut*, 30 c., Kahire: Matbaatü's-Saade.
- Serdar, İlknur. (2007). "Kişisel İlişki Kurma Hakkı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 9, Özel Sayı, s. 739-781.
- Serdar, İlknur. (2008). "Birlikte Velâyet", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: X, Sayı, I, s. 155-197.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. (1989). *el-Ahkâmü's-şer'iyyeli'l-ahvâli's-şahsiyye*, 5. bs., Bingâzi, Câmîatu Karyûnus.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb. (1997). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifetimeânîelfâzi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Halil Aytânî, 5 c., Beyrut, Dârü'l Mârifet.
- Tantavî, Mahmûd Muhammed. (1979). *el-Ahkâmü's-şer'iyyefi's-şer'iati'l-islâmiyye*, s. 406.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. (1998). *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. (1997). *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, İstanbul, Eser Neşriyat.
- Zebidî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. (1994). *Tâcül' arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali eş-Şirî, 20 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr.
- Zekî Süleyman, Neşvân . (2013). "el- Hidânetü ve Şurûtu Mümâresetuha", *Mecelletü'l- Râfidîneli'l Hukukî*, C: XVI, s. 59-99.

Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler*

Mediation in the Process of Divorce for the Protection of Rights: Expectations, Concerns and Recommendations

*Hilal Yazıcı***

Öz • Arabuluculuk, özellikle medenî hukuk ilişkilerinden doğan uyumsuzlukların çözümünde dünyada yaygın bir yöntem olarak uygulanmaktadır. Arabuluculuk, Osmanlı-Türk hukuk sisteminde tarihsel süreçte uygulama alanı bulmuştur. Bu kurumun kültürel-dini temelleri bulunmasına rağmen, Türkiye’de pozitif hukuk düzenlemeleri içerisinde çok uzun süre yer bulamadığı görülür. Öte yandan uluslararası bazı kuruluşların tavsiye kararları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Türkiye aleyhine verdiği kararlar neticesinde arabuluculuğun düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu konuda yakın zamanda bir kanun hazırlanmıştır. Bu kanun şiddet iddiası içeren durumlar dışında aile hukukuna ilişkin konularda da arabuluculuk yoluna başvurulabileceğini düzenlemektedir. Ancak kanun, aile arabuluculuğuna ilişkin özel hükümler getirmemiştir. Aile kurumuna anayasal düzeyde önem atfedilmiş olması, çocuk haklarının anayasa tarafından özel olarak düzenlenmiş olması ve kadının insan haklarına dair karşılaşılan sorunlar, arabuluculuk kurumunu boşanma süreçleri açısından önemli hale

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Kadın ve Aile Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) ortaklığında, 8 Mart 2018 tarihinde düzenlenen “4. Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Boşanma” kongresinde sunulmuştur.

** Arş. Gör. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Kanuni Kampusu/Trabzon, yazicihilal@hotmail.com. Orcid ID: 0000-0003-3069-9636.

■ **Başvuru:** 2 Nisan 2018

■ **Kabul:** 15 Haziran 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018141984

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 103 - 120

getirmektedir. Bu kurumun yerleşmesiyle, boşanma süreçlerinde arabuluculuğa başvurulduğunda bazı hakların korunması mümkün hale gelecektir. Ancak arabuluculuğa dair bir takım endişelerin varlığı da görmezden gelinemez. Bu endişelerin giderilmesi, tarafların ve çocuğun haklarının korunabilmesi için aile arabuluculuğunun özel bir yasal çalışmayla düzenlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile Arabuluculuğu, Adil Yargılanma Hakkı, Makul Sürede Yargılanma Hakkı, Kişiliğin Geliştirilmesi Hakkı, Devletin Pozitif Yükümlülüğü.

Abstract • Legal mediation is a common method to resolve disputes, especially those arising from civil law, around the world. It had also existed in one form in the Ottoman legal system. Despite the cultural and religious connection to this institution, mediation could not find a place for itself within the Turkish context. At the same time, resolutions made by some international organizations and the European Court of Human Rights decisions against Turkey showed the need to introduce the institution of mediation. The resulting law and regulations produced stipulates that mediation can be used to resolve all issues related to the family law, except cases involving allegations of violence. However, the law failed to provide special provisions for mediation involving families. The importance of the family unit, the constitutional guarantees provided for the well-being of children and problems related to the rights of women make the institution of mediation very important in regard to divorce processes. Family mediation may provide certain protection of rights of all concerned in a divorce process. However, there are very serious concerns that can not be ignored about the mediation itself. A special law regulating the process of mediation is a must for smooth running of the process, especially concerning issues related to families.

Keywords: Family Mediation, Right to a Fair Trial, Right to Trial within a Reasonable Time, Right to Free Development of Personality, Positive Obligations of the Government.

Giriş

Hukukî uyuşmazlıkların önemli bir bölümünün özel hukuk ilişkileri bağlamında ortaya çıktığı ve yargı açısından büyük bir yük oluşturduğu düşünüldüğünde, modern hukuk düzenlerinde bu uyuşmazlıkların giderilmesi için çözüm yolu alternatiflerinin geliştirilmesi olağan bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda

taraf iradelerinin eşitliği üzerine kurgulanan özel hukuk ilişkilerinden doğan uyuşmazlıkların arabuluculuk yöntemiyle giderilmesinin, taraflar açısından hak kayıplarına yol açmayacağı düşünülebilir. Çünkü eşit iradi güce sahip tarafların taleplerinin uzlaştırılması söz konusudur. Oysa aile hukukundan kaynaklanan ilişkilerde taraflar arasında tam bir irade eşitliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple hukuk düzenlerinde, taraflardan dezavantajlı olanların özel olarak korunduğu görülür. Öte yandan aile hukuku ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklar ve boşanma süreçlerinde arabuluculuk yönteminin uygulanması halinde aile ilişkileri ve taraflar açısından oldukça olumlu sonuçlar ortaya çıkabilir. Bununla birlikte olumsuz sonuçların doğması da mümkündür. Tarafların haklarının korunması, uyuşmazlığın kısa sürede ve etkili bir şekilde, aile ilişkilerine mümkün olduğunca az zarar vererek çözülebilmesi için arabuluculuk yönteminin bu kapsamda özel olarak kurgulanması gerekmektedir.

Boşanma Sürecinde Arabuluculuk Müessesesinin Önemi

Bir uyuşmazlığın, tarafsız bir hakem gözetiminde, tarafların rıza ve anlaşmaları üzerine mahkemeye gitmeden sonlandırılması anlamına gelen arabuluculuk (Tanrıver, 2006, s. 165), çeşitli ülkelerde uzun süredir uygulanmaktadır (Demircioğlu, 2015, s.47). Ancak aile arabuluculuğu ile hukukî uyuşmazlıkların çözümünde iradi olarak başvurulabilecek bir yol olan arabuluculuğun birbirinden ayrı tutulması gerektiği de gün geçtikçe daha da önem arz eden bir konu haline gelmektedir (Parkinson, 2014, s.20). Arabuluculuk kurumunun aile kavramına vurgu yapılarak özelleştirilmesi önem arz eder. Salt hukukî bir ilişki biçimi olmayan, duygusal birçok bağla örülü bir birliktelik olan aile, arabuluculuğun da özel olarak bu yapıya uygun bir şekilde düzenlenmesini gerekli kılar. Bu çerçevede içerisinde, ihtiyaçlarının ve haklarının göz önünde bulundurulması zorunlu olan çocuklar da ailenin bir parçası ve boşanmadan etkilenen taraf olarak, aileye ilişkin konularda başvurulabilecek arabuluculuk müessesesi içerisinde özel olarak ele alınmalıdır.

Aile arabuluculuğu ayrılmakta olan eşlere, çocuklar ve mali konular ya da edinilen mülklere ilişkin düzenlemeler dâhil olmak üzere ayrılma veya boşanmadan kaynaklanabilecek konularda

hakkaniyetli bir anlaşmaya varmalarına yardımcı olmak üzere kullanılmaktadır. Aile üyeleri içerisinde çocuklar ve gençler, üvey anne/babalar, dede ve ninelerin de olabileceği düşünüldüğünde, boşanma sürecinde arabuluculuğun özellikli bir konumda olduğu görülebilir. Arabuluculuk aile üyelerine boşanma gibi kriz dönemlerinde destek olarak birbirleri ile iletişimde kalıp karşılıklı rıza ve anlaşmaya dayanan düzenlemeler yapabilmelerine imkân tanır. Özellikle boşanma sürecinde çocukla ebeveyn arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve sürdürülebilir olması aile arabuluculuğunun iyi uygulanabilmesi sayesinde mümkün olabilecektir (Parkinson, 2014, s. 20).

Aile Arabuluculuğunun Türk Hukukundaki Yeri

Aile arabuluculuğu, Türk toplumunun yabancı olduğu bir kurum değildir. İslâm hukuku ve Osmanlı Devleti dönemindeki uygulamaya bakıldığında arabuluculuk işlevi görebilecek bazı kurum/kişi ve yöntemlerin var olduğu görülebilir (Şen, 2012, s.107). Özellikle aile içi ilişkilerle alakalı sorunların çözülmesinde İslâm dininin ana kaynağı Kur’ân-ı Kerim’de bu noktada önemli hükümler yer alır. Nisâ sûresi 4. âyette “*Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından endişeye düşerseniz, o vakit kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.*” Burada verilen anlamıyla hakem kavramının esasen bir tür arabuluculuğa işaret ettiğini söylemek mümkündür (Şen, 2012, s. 116). Çünkü burada hakim olmayan ve tarafların iradeleriyle seçilen kimselerin, tarafların arzu ve istekleri çerçevesinde aralarını bulma anlamına gelebilecek bir faaliyetin yürütülmesi tavsiye edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında hakemlik kurumunun, modern hukukun kabul ettiği arabuluculuk şartlarını sağlanmış olduğu görülür. Nisâ 128. âyette evliliğe ilişkin konuların sulh yoluyla giderilmesi açıkça teşvik edilmiştir. “*Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah’tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan*

haberdardır.” Âyetler çoğaltılabileceği gibi İslâm hukukunun önemli bir başka kaynağı olan sünnette de birçok sulh uygulamasına yer verildiği görülebilir (Şen, 2012, s. 118-121). Osmanlı döneminde ise kadıların hâkim olarak uyuşmazlıkları çözmelerinin dışında, tarafları sulha davet etme ya da onların sulh yoluyla anlaşmış oldukları hususları onaylama yetkileri bulunmaktaydı (Dörtok, 2006, s. 114). Yargılama süreçlerinde kadıya yardımcı unsurlardan birisi olan muslihûn, tarafların anlaşarak uyuşmazlıkların nihayete ermesinde önemli roller üstlenmişlerdi. Aynı şekilde müftîlerin de dinî hukukî konularda dolaylı olarak mahkemeye yardımcı oldukları ve bir nevi arabulucu rolü üstlendikleri görülmüştür (Aydın, 2003, s. 343). Bu açıdan bakıldığında, tarihsel, kültürel ve hukukî temelleri bulunan, geleneğe, örf ve âdete uygun olan arabuluculuk kurumunun, bugünün modern hukuk düzenlerinin oldukça önemli bir bölümünde uygulandığı üzere Türkiye’de de yeniden canlandırılması önemlidir.

Türkiye’de Arabuluculukla İlgili Gelişmeler ve Aile Arabuluculuğu

Türkiye arabuluculuk kurumuna uzun süre mesafeli yaklaşmış olmakla birlikte son yıllarda bu konuda önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

Türkiye’de aile arabuluculuğu ihtiyacının varlığını ortaya koyan önemli bir olay Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin(AİHM) Türkiye aleyhine vermiş olduğu oldukça önemli bir karar ile açıkça hissedilmiştir. Bu karar bir boşanma davası çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu olayda taraflardan erkek olan eş Türkiye’de boşanma davası açmış ancak bu dava 8 yıl 6 ay sürmüştür. Ayrıca boşanma çerçevesinde ileri sürülen bazı talepler de aynı şekilde oldukça uzun bir süre karşılanmamıştır. Bu sorun AİHM’e taşınmış ve Mahkeme aile hayatının korunması hakkının (AİHS m. 8), özellikle çocuğun kişisel gelişiminin korunması hakkının ve oldukça uzun yargılama süreci sebebiyle adil yargılanma hakkının (AİHS m. 6) ihlal edildiğine ve devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğine karar vermiştir (Cengiz Kılıç/Türkiye, B. No: 16192/06).

Aile arabuluculuğu ve genel olarak arabuluculuk konusunda Türkiye’de yaşanan gelişmeleri önemli ölçüde etkileyen bir başka gelişme ise Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin R(98)1 Sayılı Tavsiye Kararı olmuştur. Tavsiye Kararı, aile arabuluculuğu müessesesinin hangi noktalarda önem taşıyacağını oldukça güzel vurgulamaktadır. Tavsiye Kararının 7. fıkrası aile arabuluculuğu kurumunun aile bireyleri arasındaki ilişkinin daha sağlıklı hale getirilmesinde, mevcut uyuşmazlığın ve etkilerinin azaltılabilmesinde, bir uzlaşmanın ortaya çıkabilmesinde, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkinin devamlılığının sağlanabilmesinde, hem taraflar hem de devlet açısından boşanma ve ayrılıktan kaynaklanan sosyal ve ekonomik yükün azaltılmasında ve eğer dava yoluna başvurulacaksa uzun yargılama süreçlerinin azaltılması noktalarında etkili olabileceğini vurgulamıştır. Aynı şekilde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Hakkındaki Rec (2002) 10 Sayılı Tavsiye Kararı da medenî uyuşmazlıklarda arabuluculuk kurumunun önemine vurgu yaparak bu konuda oluşturulacak yapıların hangi ilkeler çerçevesinde düzenlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu Kararda da vurgulanan nokta, arabuluculuğun uyuşmazlığın çözüm sürecini kolaylaştırıcı etkisidir. 2008 yılında Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi Medeni ve Ticari Hususlarda Arabuluculuğun Belirli Yönleri hakkında bir direktif yayımlamıştır (Avrupa Arabuluculuk Direktifi 2008 [21 Mayıs 2008 Tarih, 2008/52/EC Sayılı Direktif]). Bu direktif de taraflar arasında dostane bir ilişkinin var edilebilmesi ve sürekliliğin sağlanabilmesi noktasında arabuluculuğun önemini vurgulamaktadır. Esasında Türk pozitif hukukunda da bazı alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri bulunmaktaydı (örneğin; Av. K. madde 35/A; CMK madde 253, 256, TKHK madde 22 gibi). Bu gelişmelerin ardından nihayetinde Türkiye’de 6325 Sayılı Kanun hazırlanmış (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, Resmi Gazete, 22.06.2012-28331) ve aile hukukuna ilişkin konularda da arabuluculuk yönteminin uygulanması sürecine girilmiştir (Milliyet, 20.10.2017). Ancak kanun m.1/1’de tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde arabuluculuğun uygulanabileceğini düzenlerken, aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkları ayrıca konu edinmemektedir. Öte yandan kanun

bu noktada yaşanacak uyuşmazlıklarda arabuluculuk yoluna başvurulmasının önünü de açmıştır. Oldukça doğru bir bakış açısıyla aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığı kanunla açıkça vurgulanmıştır. Buna göre aile içi şiddet iddiası içermeyen aile hukukuna ilişkin konularda arabuluculuk yoluna başvurulabilecektir. Dolayısıyla boşanma sürecinde de arabuluculuk müessesesinin işletilmesi mümkün olacaktır. Boşanma sürecinde başvurulabilecek bu yolun, tarafların bazı hak ve özgürlükleri üzerinde nasıl etkileri olacağı ise çalışma kapsamında önem arz etmektedir. Maddî manevî ağır yükler içeren boşanma sürecinde tarafların ve çocukların haklarının korunmasında aile arabuluculuğunun olumlu etkileri olabileceği gibi olumsuz etkiler doğurması da muhtemel görünmektedir.

Boşanma Sürecinde Bazı Hak Alanlarında Ortaya Çıkan İhlaller ve Arabuluculuk Kurumunun Olumlu Etkileri

Aile hukukunun önemli bir parçası olan boşanma sürecinde, karşılaşılan bazı önemli sorunların çözümü için başvurulabilecek bir yol olan aile arabuluculuğu kurumunun oldukça önemli bir ihtiyacı karşılayacağı açıktır. Boşanma sürecinden etkilenecek olan sülhler olarak eşler ve çocukların bazı haklarının korunması noktasında arabuluculuk faaliyetinin sağlayacağı faydalar dikkat çekicidir. Bu faydalar özellikle anayasanın özel önem atfettiği ailenin korunması ile kadın ve çocuk hakları noktasında yoğunlaşmaktadır. İlk fayda özel hayatın gizliliği ve ailenin korunması hakkı kapsamında ortaya çıkmaktadır. Boşanma süreçlerinde aile mahremiyetinin gizli kalabilmesi önemlidir. Bu gizlilik sağlanamadığında anayasanın 20. maddesinde düzenlenen özel hayatın gizliliği hakkı çoğu zaman ihlal edilebilmekte ve taraflar maddî ve manevî zarar görebilmektedirler. Ayrıca bir boşanma söz konusu olduğunda, bu süreçte bir ailenin varlığı söz konusudur ve boşanma sürecinde yaşanacak her türlü olumsuzluk aynı zamanda anayasanın 41. maddesinde oldukça büyük önem atfedilen aile hayatı ve ailenin korunması haklarının ihlaline sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada arabuluculuk kurumunun gizlilik açısından bir boşanma davasına oranla daha fazla koruyucu özellik göstereceği söylenebilir. Zira Arabuluculuk Kanunu 4.

ve 5. maddeler ile ilgili Yönetmeliğin 6. ve 7. maddeleri arabuluculuk sürecinde gizliliğe ilişkin önemli düzenlemeler içermektedir (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği, Resmi Gazete, 26.01.2013-28540). Buna göre “*Taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça arabulucu, arabuluculuk faaliyeti çerçevesinde kendisine sunulan veya diğer bir şekilde elde ettiği bilgi ve belgeler ile diğer kayıtları gizli tutmakla yükümlüdür. Aksi kararlaştırılmadıkça taraflar ve görüşmelere katılan diğer kişiler de bu konudaki gizliliğe uymak zorundadırlar.*” Aynı şekilde arabuluculuk sürecinde ortaya çıkan beyan ve belgelerin daha sonra, sürece katılan kişilerce delil olarak kullanılması da yasaklanmıştır.

Anayasada 2010 yılında yapılan bazı değişiklikler ise çocuklarla ilgili oldukça önemli hak kategorilerinin anayasaya dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda yine 41. maddeye yapılan eklerle çocuğun korunması, anne ve babasıyla kişisel ilişki kurması ve sürdürebilmesi hakları, devletin açık pozitif yükümlülüğünü gerektiren sosyal ve ekonomik haklar kategorisinde yer almıştır. Boşanma süreçlerinde özellikle çocuğun zarar görmesi, özel önlemler alınmadıkça her zaman mümkün olabilmektedir. Arabuluculuk sayesinde uzlaşma ve anlaşmanın sağlanması yoluyla çocuğun bu haklar yönünden korunması daha mümkün hale gelecektir. Zira arabuluculuk kurumunun yaygın olarak uygulandığı karşılaştırmalı örneklerde çocukların durumunun özel olarak ele alındığı ve haklarının korunması için tedbirlerin özel olarak ele alındığı görülmektedir (Parkinson, 2014, s.129).

Diğer taraftan boşanma davası sürecinde çocuğun ve tarafların kişiliğini geliştirme hakkının ihlal edildiği de ileri sürülebilir (Gören, 1992, s.173-174). Yine AİHS ve anayasada güvence altına alınmış olan bu hak, uzun yargılama süreçleri neticesinde ihlal edilebilmektedir. Çocuğun ve tarafların hukukî durumunun belirsizliği ve yaşanan çekişmeli süreç, özellikle çocuğun psikolojisi üzerinde uzun süre olumsuz etkiler doğurarak bu hakkın ihlaline yol açabilmektedir. Anayasanın 10. maddesinde 2010 yılında yapılan düzenleme çerçevesinde çocuk, devlet tarafından özel olarak korunması gereken gruplar arasında açıkça sayılmıştır. Buna göre boşanma sürecinin olumsuz etkilerinden korunma da çocuğun en temel haklarından biri

olarak değerlendirilebilir. Bu noktada arabuluculuk kurumunun önemli etkilerinden birisi ortaya çıkmaktadır. Arabulucunun uzlaştırıcı etkisi sayesinde çocukla ilgili meselelerin taraflar açısından önemli ve öncelikli hale gelmesi mümkün olabilecek ve çocuğun üstün yararı korunacaktır.

Kişiliğin geliştirilmesi hakkı, modern hukukun tanıdığı, insanın kendi kişiliğini gerçekleştirebilmesi, yeteneklerini gösterebilmesi, geleceğini planlayabilmesi, dış dünya ile sağlıklı ilişkiler kurabilmesi, kişiyi diğerlerinden ayıran tüm özellikleriyle birlikte tanınmasını sağlayıcı bir haktır (YHGK E. 2014/2-889, K. 2015/2011, T. 30.09.2015). Alman Anayasası 2. maddesinde dokunulmaz ve değiştirilmesi yasak haklar arasında yer alan, 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde korunan kişiliğin (serbestçe) geliştirilmesi hakkı, esasen bütün diğer hakların anlamlı bir şekilde hayata geçmesini sağlayabilecek kurucu bir hak olarak değerlendirilebilir (Gözler, 2011, s. 525). Kişiliğin geliştirilmesi hakkının korunması boşanma sürecinde tarafların her ikisi için de önemlidir. Ancak bu hakkın korunmasının, özellikle kadın tarafı açısından özel bir önem taşıdığı söylenebilir. Boşanma sürecinin uzunluğu ve bu süreçte ortaya çıkan belirsizlik, kişilerin sonraki hayatlarının düzene sokulması ve geleceğin planlanabilmesi bağlamında olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Türk toplumu açısından bakıldığında, kadının çoğunlukla ekonomik anlamdaki geçiminin evli olmadan önce aile, evlilik sonrasında ise kocaya ait olduğu düşünüldüğünde, boşanma süreci ve sonrasında hayatın adeta yeniden planlanıp kurgulanması önemli bir sorun haline gelmektedir. Aile içi meselelerin bir davaya konu edilmiş olması çekişmeyi daha da büyütebilmektedir. Boşanma sürecinde arabuluculuk hem bu çekişmenin azaltılması hem sürecin kısalmasına yardımcı olurken, kişilerin ayrılık sonrası hayatlarında geleceklerini kurgulayabilmelerinde olumlu bir moral etki doğurabilecektir. Boşanma sürecindeki belirsizlik ve sürecin uzunluğu, koca olan eşin kendi hayatını yeniden planlaması noktasında da sorunlar yaratabilir. Çocuğun bu süreçteki durumu ise daha da büyük önem arz eder. Boşanma sürecinde yaşanacak olan her türlü sorun, çocuğun gelişimi açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Türkarşan, 2007, s. 99-108). Kişiliğini inşa sürecinde olan çocuk,

maddî ve manevî yönleriyle tümüyle aileye ihtiyaç duyar bir pozisyondadır. Bu süreçte kişiliğinin, maddî ve manevî varlığının korunup geliştirilmesi için ihtiyaç duyduğu her şey aile tarafından karşılanmaktadır. Boşanma sürecinde ise bu durum değişmekte, çocuk her mânada belirsiz bir sürecin içine girmektedir. Devlet tarafından özel olarak korunması gereken gruplar içerisinde sayılan çocuğun (Anayasa m. 41), aile arabuluculuğu sayesinde boşanmanın olumsuz etkilerinden önemli ölçüde korunacaktır.

Arabuluculuk kurumunun olumlu etkilerinin görüleceği bir başka hak ise adil yargılanma hakkı çerçevesinde değerlendirilen makul sürede yargılanma hakkı olacaktır. Türkiye’de yargılama süreçlerinin genel olarak uzun oluşuna dayalı olarak çoğunlukla Anayasanın 36. ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6. maddesinde güvence altına alınan makul sürede yargılanma hakkının ihlali (İnceoğlu, 2013, s. 370) sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu konuda özellikle AIHM’in Türkiye hakkında vermiş olduğu ihlal kararları bulunmaktadır. Boşanma davalarında da kısa sürede bir yargı kararının elde edilememesi kişilerin uyuşmazlıklarının makul sürede giderilmesini engellemektedir. Arabuluculuk, tarafların karşılıklı olarak anlaşmalarına imkân tanıyacağından, çekişmeli süreçleri büyük ölçüde ortadan kaldırarak daha kısa bir sürede eşlerin ve çocuğun hukukî durumlarının kesinleşmesine imkân verecektir.

Aile arabuluculuğu kurumunun getirilmesi noktasında devletin durumunun da yine hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunup geliştirilmesi noktasında taraf olunan insan hakları sözleşmeleri ve anayasanın devlete yüklemiş olduğu pozitif yükümlülükler bulunmaktadır. Devletler, bireylerin hak ve özgürlüklerine dokunmamakla yükümlü oldukları kadar; onların kullanılmasının önündeki engelleri kaldırmak ve kullanılabilirliğini sağlamak ve ihlalleri ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri almakla da yükümlü kılınmıştır. Anayasanın 90. maddesinde yapılan değişikliklerle de usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası insan hakları belgeleri iç hukuka üstün tutularak, devletin bu yönde adımlar atması adeta zorunlu hale getirilmiştir. Özellikle yukarıda değinilen hak alanlarında eşlerin ve çocuğun haklarının korunabilmesi açısından arabuluculuk kurumunun

oluşturulması, devlete anayasanın yüklemiş olduğu pozitif bir yükümlülük olarak da değerlendirilebilir. Bu yükümlülük aynı zamanda anayasanın 10. maddesinde eşitlik ilkesini düzenleyen hükümler çerçevesinde de söz konusudur. Bu madde kadın ve çocuğun korunması noktasında pozitif ayrımcılığı düzenlemiş, devletin tüm kurumları ve anayasa altı normlar bağlamında bağlayıcılığı olan önemli bir anayasal ilkedir. O halde aile hukukundan kaynaklanan ve boşanma sürecinde yaşanan hak ihlallerinin giderilmesi noktasında da devleti pozitif yükümlü olarak değerlendirmek mümkündür. Devletin pozitif yükümlü olması ise söz konusu hak ihlalinin önlenmesi ve giderilmesi için somut bir tedbir almasını, düzenleme yapmasını zorunlu kılar (Boyar, 2013, s. 71).

Arabuluculuk kurumunun başkaca olumlu etkilerinden bahsetmek de mümkündür. Arabuluculuk sürecinde tarafların aynı zamanda bir nevi psikolojik yardım ya da danışmanlık hizmeti alabileceklerinden bahsedilebilir. Bu durum bazen tarafların sorunlarını hallederek evlilik birliğinin devamı yönünde karar vermelerini kolaylaştırabilecektir. Arabuluculuğun başka bir olumlu etkisi ise mahkemelerdeki iş yükünü büyük ölçüde azaltacak olmasıdır. İstatistikî verilere göre Türkiye’de her yıl yaklaşık olarak 130 bin boşanma gerçekleşmekte ve her yıl bu sayı artış eğilimi göstermektedir (TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2016). Arabuluculuk yoluyla aile hukukuna ve boşanmaya ilişkin birçok uyuşmazlık mahkemelere gitmeden çözüleceğinden bu bağlamdaki iş yükünün de azalacağı söylenebilir.

Boşanma Sürecinde Arabuluculuk Müessesesine İlişkin Bazı Endişeler

Arabuluculuk kurumu yukarıda sıralanan beklentileri karşılayacak olsa da bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, uzun yargılama süreçlerini ortadan kaldıracığı düşünülen arabuluculuğun her boşanma açısından olmasa da bazı vakalarda boşanma süreçlerini uzatacağı endişesidir. Her boşanma uyuşmazlığı açısından arabuluculuğun olumlu bir etki doğuracağı şüphesiz iddia edilemez. Böyle bir durumda hem sorun çözülememiş olacak hem de boşanma davası süreci uzayabilecektir. Bu durumda süreci

kısaltmak gibi bir etki doğurması beklenen arabuluculuğun tam tersi yönde bir etki doğurması mümkün olabilecektir.

Bir başka olumsuzluk ise yeterli hukukî bilgiye sahip olmayan kimselerin tarafların hak kaybına sebep olabilecek olmasıdır. Her ne kadar arabulucu olacak kişilerin belli nitelikler taşıması ve hukuk fakültesi mezunu olması şartı aranmış olsa da (Yönetmelik, m. 24/2/b) aile hukuku, şiddet, istismar gibi oldukça önemli bazı konular açısından özel ve kapsamlı bir eğitime tabi tutulmamaları halinde taraflar ve çocuk açısından önemli hak kayıplarının ortaya çıkmasına sebep olmaları söz konusu olabilecektir.

Ayrıca Türkiye’de kadının insan haklarına ilişkin yerleşmiş olumsuz bakış açısı bir yanda dururken, yeterli düzeyde insan hakları nosyonu olmayan kişilerin yürüteceği arabuluculuk süreci, bu alanda daha büyük hak kayıplarına yol açabilecektir. Her ne kadar şiddet temelli vakalar arabuluculuğun dışında tutulmuş olsa da şiddetin çok çeşitli şekillerde gerçekleşebileceği düşünüldüğünde şiddetin varlığının tespitinin ne kadar önemli olduğu ve bu konuda özel bir bilgi birikiminin gerekliliği görülecektir. Kadına yönelik şiddete ilişkin yargı kararları açısından dahi önemli sorunların olduğu düşünüldüğünde bu konuda da önemli hak kayıplarının yaşanabileceği söylenebilir.

Arabuluculuk pozitif düzenlemeler çerçevesinde her ne kadar tarafların iradelerine ve tarafların eşitliğine dayandırılmış bir kurum olsa da kültürel, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik birçok faktörün etkisiyle özellikle kadının baskı altında hissetmesini mümkün hale getirebilecektir. Bu durumda taraflar arasındaki güç dengesizliği, arabuluculuk sürecinin, iradi gibi görünse de kadın aleyhine sonuçlanmasına sebep olacaktır.

Türkiye’de evliliğin hukukî boyutuna ilişkin genel bilgi düzeyi değerlendirildiğinde, özellikle kadınların bu müessese içerisinde sahip oldukları haklara ilişkin önemli bir bilgi eksikliğinin olduğu görülür. Bu eksikliğin, özellikle evlilik ve boşanmanın malî boyutuyla ilgili olarak daha yoğun bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Boşanmada malî hükümler noktasında tarafların serbest iradelerinin ve tercihlerinin ön planda olduğu düşünüldüğünde (Bilgin, 2016, s.35)

bu durumun özellikle bazı malî hakların kaybı noktasında hakkaniyete uygun olmayan sonuçlar doğurabileceği söylenebilir. Burada yine kadının hem konuya ilişkin genel bilgisinin eksikliği hem de toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi, sosyo-kültürel baskı ya da diğer eşin baskısı gibi faktörlerin etkili olabileceği ve kadının serbest iradesi ve tercihinin onun aleyhine bir şekilde yönlendirilmesi ihtimali söz konusu olabilecektir. Arabuluculuk sürecinde ise hukukî - teknik yönü ağır basan böyle bir konunun taraflar açısından tümüyle hakkaniyetle sonuçlandırılmayacak olması, kayda değer bir endişe olarak değerlendirilebilir.

Bir başka endişe ise arabulucunun yeterli düzeyde güvenceli bir konuma kavuşturulmaması halinde etki ve baskı altına alınabilmesi ihtimalinin söz konusu olabileceğine ilişkindir. Davaların mahkeme-hâkim önünde görülmekte olması ve bireylerin bu kurumlara ilişkin algısı taraflarda kurallara uyma, saygı gösterme, devletin koruyucu gücünü hissetme gibi etkiler yaratabilmektedir. Ancak arabulucu ile ilgili olarak aynı ya da benzer bir algının yaratılması oldukça zordur. Bu durumda arabulucu etki ve baskı altına alınabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Arabuluculuk sürecinde yukarıda sıralanan endişelerin giderilmesi için bazı öneriler sunulabilir.

İlk olarak arabulucu olabilmek için hukuk öğrenimine sahip olmanın yanında; arabuluculuk eğitim süreçlerinin insan hakları ve özellikle kadın ve çocuk hakları açısından zenginleştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada kadına yönelik şiddet, şiddetin türleri, çocuk istismarı, aile psikolojisi gibi temel bazı konularda arabulucuların özel ve kapsamlı bir eğitim sürecine tabi tutulmaları gerekir.

Arabuluculuk süreçlerinin özellikle taraflardan birisi ve çoğunlukla da muhtemelen kadın tarafından iyi yürütülememesi, tarafın zayıf olması veya yeteri kadar bilgi sahibi olmaması nedeniyle hakkaniyete uygun olmayan sonuçların ortaya çıkması mümkün olabilir. Taraflar açısından yaşanabilecek hak kayıplarının önlenmesi için sürece bir avukatın dâhil edilmesi, taraflar bunu sağlayamadığı

takdirde baro tarafından görevlendirilme yapılması zorunluluğu da düşünülebilir.

Aile kurumunun önemi ve özel oluşu, ülkenin sosyo - kültürel yapısı sebebiyle çocuk ve kadın haklarının ayrıca korunması gerektiğinden hareketle aile ve boşanma arabuluculuğu ile ilgili ayrı bir kanun hazırlanması da gerekmektedir. Bu kanun, özellikle aile hukukuna ilişkin hangi konuların arabuluculuk kapsamına alınacağını, şiddetin varlığının tespiti için her vakada ayrıca inceleme yapacak bir kişinin sürece dâhil edilmesini zorunlu tutmalıdır. Veyahut da şiddet konusunda arabulucunun ayrıntılı bir eğitim sürecine tabi tutulması gerekir. Burada alternatif olarak ayrı bir kanunî düzenleme yerine mevcut kanunda aile arabuluculuğu için ayrı bir bölümün düzenlenmesi de düşünülebilir.

Arbuluculuk güvenceli bir statüye kavuşturulmalıdır. Tarafların hak ve özgürlüklerinin gerçekten korunabilmesi bakımından taraflarda, önemli ve saygın bir kurum karşısında uyumsuzluklarını çözmekte oldukları algısının yaratılabilmesi gerekir. Ayrıca bu gereklilik arabulucuların güvenliği açısından da söz konusudur.

Sonuç olarak, aile arabuluculuğunun tarafların bazı hak ve özgürlükleri açısından oldukça olumlu etkiler yaratacak olması sebebiyle, modern hukuk sistemlerinde olduğu gibi Türkiye’de de uygulanması yararlı olacaktır. Aile arabuluculuğunun sağlıklı işleyebilmesi için ise bu konunun hukuk uyumsuzluklarında arabuluculuk müessesesinden ayrı tutularak özel olarak düzenlenmesi ve bu düzenlemede özellikle çocuk ve kadının haklarının korunması için tedbirler alınması gerekir.

Mediation in the Process of Divorce for Protection of Rights: Expectations, Concerns and Recommendations

Legal mediation, which means the termination of a dispute with the consent and agreement of all concerned parties in the presence of an objective mediator (Tanrıver, 2006, p. 165), has been implemented in various countries for a long time (Demircioğlu, 2015, p.47). There has been significant progress in Turkey in this regard in recent years. The European Court of

Human Rights (Cengiz Kılıç/Turkey, B.No: 16192/06, p.133) and The Committee of Ministers of the Council of Europe (Recommendation numbered R (98) 1) have provided recommendations on this matter; hence, Law No. 6325 was prepared and the implementation process of the mediation method in matters regarding Law of Domestic Relations started.

Mediation is not a new institution for our legal system. The institution of mediation, which has a historical, cultural and legal basis, and adheres to our traditions and customs, should be restored in Turkey since it has been utilized in quite a significant number of modern legal systems today.

It is obvious that the institution of family mediation, an issue of special importance in cases of divorce, will satiate an immense societal need. Firstly, mediation will allow families to keep their privacy during the divorce process. Secondly, it is suggested that the trial process can be shortened considerably through mediation. Considering that the excessive length of trials is a major right issue and the Article 36 of the Constitution and the Article 6 of the ECHR (İnceoğlu, 2013, p.370) mandates that trials need to be concluded in a reasonable length of time, this issue is of significant importance. Another major concern is the possible negative effects of the trial process on the personality of the still growing child, which is a violation of his/her rights. (Gören, 1992, p.173-174). Turkey is a signatory of human rights conventions that guarantee the protection and preservation of individual rights and freedoms, and the Constitution obliges the state to guarantee these rights. Moreover, as per the amendment in Article 90 of the Constitution, the international human rights documents supersede domestic law.

Another positive effect of family mediation is that it may allow the resolution of the disagreement that sparks the demand for divorce and prevent the breakup of the family. The mediation efforts may provide a suitable environment conducive to sound communication with effective psychological support. Such an environment may encourage the two parties to resolve their differences and re-strengthen the bonds of marriage.

While satisfying some of the expectations listed above, the process of mediation also raises some concerns. First is the concern that the lengthy trial process mediation is out to shorten may take place only in few of the cases. Another serious concern is the possibility of people without any knowledge about their legal rights and responsibilities being taken advantage of. Furthermore, considering the settled negative conception on women's human rights in Turkey, decisions taken by those who do not take rights and freedoms at the center of their deliberations may lead to an even greater injustice. Although cases that involve violence are excluded from the mediation process, violation can take place a wide variety of forms and a significant loss of rights may be experienced in this regard. Mediation may exacerbate the imbalance of power between parties and result in serious miscarriages of justice. It also may place significant pressure on women due to many cultural, sociological, economic and psychological factors. Lack of legal and technical knowledge about divorce may mean loss of financial rights during the mediation process. Yet another concern is that unless the mediator feels secure in every sense of the word, he/she may be coerced one way or another. The physical fact that trials take place in a court setting with the judge placed above all introduces an institutional formality that provides a sense of legitimacy under the full power of the state. However, the office of the mediator and the process lacks any such formality or public perception.

It is, however, possible to address such concerns by taking official action. Firstly, the training for the mediator should focus on human rights, especially concerning women and children, and a legal education needs to be a prerequisite. All sides need to be assisted by lawyers during the negotiations overseen by the mediator to prevent any loss of rights and if any one of the parties cannot afford to do so, a lawyer needs to be assigned by the local bar association.

As the family institution is unique and has its own laws and regulations, the mediation for divorce also needs its own laws

and regulations that prioritize the protection of the rights of women and children with special allowance for the socio-cultural structure of the country. This law needs to set the extent of the mediation process and make the inclusion of an investigator to determine if any violence was involved in the case obligatory. Additionally, the institution of mediation needs to inspire public respect to ensure its effectiveness and continuation. It should instill a sense of justice and make applicants sure their rights and freedoms will be preserved. All parties need to know that they will be able to resolve their differences in front of an impartial and expert observer, which is also necessary for the safety of the mediator.

Kaynakça/ References

- “Boşanma Süreci İçin Arabuluculuk Geliyor”, *Milliyet Gazetesi*, 20.10.2017.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Cengiz Kılıç/Türkiye, Başvuru No: 16192/06, 06.12.2011.
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Aile Arabuluculuğu Hakkındaki (98) 1 Sayılı Tavsiye Kararı, http://www.Arabuluculuk.Adalet.Gov.Tr/Say-falar/Proje_Belgeleri/5.Pdf, (Erişim: 11.12.2017).
- Aydın, Mehmet Akif. (2003). “Mahkeme”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, Cilt 27, Ankara, s. 341-344.
- Bilgin, Esra Pınar Yılmaz. (2016). *Türk Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*, İstanbul: On İki Levha Yay.
- Boyar, Oya. (2013). “Devletin Pozitif Yükümlülükleri Ve Dolaylı Yatay Etki”, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, 3. Baskı., Ed. Sibel İnceoğlu, İstanbul: Beta Bas. Yay. Dağ.
- Demircioğlu, Huriye Reyhan. (2015). “Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Uygulanabilirliği”, *TAAD*, Yıl: 6, Sayı: 23, s. 45-84.
- Dörtok, Zeynep Arabacı. (2006). “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2006, S. 20, s.105-115.
- Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı. (2011). Ankara: *Türkiye Barolar Birliği Yayını*.
- Gören, Zafer. (1992). “Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması”. *Anayasa Yargısı Dergisi*. Sayı 9. s. 165-184.

- Gözler, Kemal. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Cilt II. 1. Baskı. Bursa: Ekin Bas. Yay. Dağ.
- Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, *Resmi Gazete*, 22.06.2012-28331.
- İnceoğlu, Sibel (2013). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı: Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*, Tıpkı Dördüncü Baskı, İstanbul: Beta Basım. Yay. Dağ.
- Kur'an, Diyanet Vakfı Meali, [Http://www.Kuranayetleri.Net/Nisa-Suresi/Diyanet-Vakfi-Meali](http://www.Kuranayetleri.Net/Nisa-Suresi/Diyanet-Vakfi-Meali), (Erişim: 10.02.2018).
- Parkinson, Lisa. (2017) Aile Arabuluculuğu: Yeni Aile Adalet Sistemine Dair Uygun Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi. Adalet Bakanlığı Çevirisi-Nikbinlik Tercüme Ofisi, Sor. Ed. Av. Arabulucu Yonca Fatma Yücel.
- Şen, Yusuf. (2012). "İslam Hukukunda Arabuluculuk". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 11. S: 22. s. 105-135.
- Tanrıver, Süha. (2006). "Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Ve Özellikle Arabuluculuk". *TBBD*. S. 64. s. 151-177.
- TÜİK, Evlenme Ve Boşanma İstatistikleri (2016). [Http://www.tuik.gov.tr/prehaberbultenleri.do?id=24642](http://www.tuik.gov.tr/prehaberbultenleri.do?id=24642), (Erişim: 19.02.2018).
- Türkarıslan, Nesrin. (2007). "Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları", *Aile ve Toplum Dergisi*. Yıl: 9. Cilt: 3. Sayı: 11. s. 99-108.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı, E. 2014/2-889, K. 2015/2011, T. 30.09.2015.

Dijital Boşanmaya İlişkin Güncel Düzenlemeler: Farklı Ülke Uygulamaları*

Current Regulations on Digital Divorce: Examples from Different Countries

*Seldağ Güneş Peschke***

Öz • Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, hukuki düzenlemeler de toplumun ihtiyaçları çerçevesinde gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Teknoloji ile hukukun etkileşiminde, artık bir çok işlem online olarak internette yapılabilmektedir. Yaşadığımız dijital çağda, hukuksal gelişmeler de teknolojiyi izlemek zorundadır. Son yıllarda, aile hukukuna ilişkin bazı işlemler de internet üzerinden online yapılmaya başlanmıştır. Henüz Türkiye’de kabul edilmemekle birlikte, bunların en çarpıcı örneklerinden bir tanesi olan, online boşanma veya orijinal adıyla “Digital Divorce” (dijital boşanma), Hollanda ve Birleşik Krallık’ta uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma ile eşlerin bir araya gelmeden kısa ve ucuz bir maliyetle sonuca ulaşması amaçlanmıştır. Bu tür boşanmalarda, eşler kendi rızasıyla boşanmalarına hızlı ve ucuz bir şekilde, fakat bir duruşmada bir araya gelmeden karar verirler. Dijital boşanma koşulları bu anlamda birçok ülkede halen kullanılan ve o ülkenin geleneklerine ve yasal düzenlemelerine göre bazı farklılıklar gösteren anlaşmalı boşanma koşullarına benzemektedir. Bu tebliğde, Avrupa ülkelerinde

.....

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Kadın ve Aile Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) ortaklığında, 8 Mart 2018 tarihinde düzenlenen “4. Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Boşanma” kongresinde sunulmuştur.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, Orcid ID: 0000-0003-3679-6525.

■ **Başvuru:** 28 Mart 2018

■ **Kabul:** 18 Mayıs 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018141985

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 121 - 146

ve Türkiye’de anlaşmalı boşanmaya ilişkin düzenlemeler ve unsurları genel hatlarıyla ele alınmış ve dijital boşanma ile karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Dijital Boşanma, Anlaşmalı Boşanma, Boşanma Hukuku, Karşılaştırmalı Hukuk.

Abstract • Technological developments have led to the transformation of the way through which law is implemented to address the needs of society. In the age of digitization, the internet has become a key platform for the practice of law. It has progressed to such a point that legal transactions concerning family law are now being conducted via the internet. Online divorce, or in other words digital divorce, is in use in the Netherlands and the U.K., even though the practice is not accepted in Turkey or other European countries as yet. Within digital divorce, agreed spouses can split their paths very fast and cheaply, even without coming face to face. In this sense, online divorce seems very similar to mutual divorce which, despite superficial differences based on tradition and legal regulations, is in use in many countries. This study will present a comparative analysis of the conditions of mutual divorce and digital divorce in line with the legal developments across various countries.

Keywords: Divorce, Digital Divorce, Mutual Divorce, Divorce Law, Comparative Law.

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, hukukî düzenlemeler de toplumun ihtiyaçları çerçevesinde gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Teknoloji ile hukukun etkileşiminde, artık bir çok işlemin online olarak internetten yapılabildiği günümüzde, hukuksal gelişmeler de teknolojiyi izlemek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: *Legaltech*. Hukuk büroları artık teknolojinin imkanlarını hukuk alanında da kendi lehlerine kullanmaktadırlar.

Son yıllarda hukuk ve teknoloji konusunda yapılan çalışmaların sayısındaki artış da bunun bir göstergesidir. Günümüzde çıkarılan kanunların bir kısmı, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkabilecek belirsizliklere çözüm bulmak amacıyla yürürlüğe konmaktadır. Yani, teknolojideki anlık değişiklikler, etkilerini hukuk alanında da göstermektedir. Bir çok işlemin online yapılabildiği

günümüzde, aile hukukuna ilişkin bazı işlemlerin ve hatta davaların usulünde de değişikliğe ve yeniliğe gidilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, dijital boşanma da teknoloji ile hukuku bir araya getiren uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. “Boşanma”nın Tanımı ve Farklı Ülkelerdeki Hukukî Uygulamalar

A. Genel Olarak

Evlenme Türk Medenî Kanunu’nda tanımlanmamakla birlikte, tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin yaptıkları bir sözleşme olarak kabul edilmektedir (Erdem, 2018, s. 47). Evlendirme Yönetmeliği ise evlenmeyi, bir kadın ve erkeğin usulüne göre yetki verilmiş bir memur önünde, bir aile kurmak amacı ile yaptıkları medenî hukuk sözleşmesi olarak tanımlamıştır (İkizler, 2018, s. 19). Taraflar evlendikleri anda bu sözleşmenin hayatları boyunca devam edeceğine inanırlar. Hukukî niteliği itibarıyla sözleşme olarak kabul edilen evlenme ile taraflar bazı haklara sahip oldukları gibi, belli yükümlülükler altına da girerler (Oğuzman, Dural, 1998, s.2; Schwarz, 1946, s. 2; Gençcan, 2011, s. 252). Bununla birlikte, evlenme sözleşmesi tam bir borçlar hukuku sözleşmesi olarak da düşünülmemelidir¹ (Öztaş, 2015; Feyzioğlu, 1986; Velidedeoğlu, 1965).

Evlenme sözleşmesi, şarta veya vadeye bağlanamadığı gibi taraflar sözleşmenin içeriğini de istedikleri gibi değiştiremezler. Ancak farklı iki bireyin ortak bir hayat kurması pek çok sorunu da beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda, kendine özgü (sui generis) bir medenî hukuk sözleşmesi olarak kabul edilen evlenme sözleşmesini taraflar, istedikleri anda sona erdiremezler. Ancak, bazı özel durumların oluşması evlilik birliğini sona erdirebilir. TMK çerçevesinde boşanma, hukuken kurulmuş bir evlilik birliğine kanunda öngörülmüş olan sebepler çerçevesinde, taraflar hayattayken hakimın vereceği karar ile son verilmesidir (Gençcan, 2017, s. 97-105).

.....

1 Doktrindeki hakim görüş evlenmenin bir sözleşme niteliğinde olduğu yönündedir.

Doktrinde, evlilik birliğine son verilmesine ilişkin “Bireyci görüş” ve “Toplumcu görüş” olmak üzere iki temel görüş bulunmaktadır. *Bireyci görüş*, eşlerin özgür iradeleriyle oluşturdukları evlilik birliğini, yine kendi istekleri çerçevesinde sona erdirebileceklerini savunmaktadır. Bu görüş çerçevesinde serbest boşanma sistemi kabul edilmektedir. Yani, karşılıklı anlaşma ile veya eşlerden birinin tek taraflı irade açıklaması ile evlilik bağı sona erdirilebilmektedir. *Toplumcu görüş* ise, evlilik birliğinin kolay bir şekilde sona erdirilmesinin ileride toplumsal bir tehlike yaratabileceğini savunur. Boşanmayı kabul etmeyen veya çok katı şartlara bağlayan bu görüş daha çok Katolik Kilise Hukuku’nun felsefesi çerçevesinde oluşturulmuştur (Gençcan, 2017, s. 99).

Dünyada birçok ülkede ise, belirli sebeplere dayanarak, hakim kararıyla boşanma sistemi uygulanmaktadır (Scherpe, 2016, s. 67). Bu sistemde, kanunda belirlenen boşanma sebeplerinden birine dayanılarak, evlilik birliğini sona erdirmek mümkün kılınmıştır. Buna göre, geçerli bir evlilik varsa, kanunda düzenlenen boşanma sebeplerinden biri veya bir kaç gerçekleşmişse, hakim kararı ile evlilik birliği sona erdirilebilir (Özdemir, 2003, s. 3). Halen Türkiye’de ve birçok Avrupa ülkesinde uygulamada olan bu sistem teknolojik gelişmelerin hukuk alanında uygulamasının artması ile farklı bir boyuta doğru gitmektedir² (Dutta, 2017, s. 31-56).

B. Boşanmaya İlişkin Farklı Ülkelerdeki Hukukî Uygulamalar

Birçok ülkede halen, boşanmaya ilişkin klasik hukuk kuralları geçerli olmakla birlikte, teknolojinin gelişmesi ve buna paralel olarak, hukuk kurallarının ve uygulamaların farklılaşmasının bir sonucu olarak, boşanma için uygulanacak kurallarda ve usullerde de değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Klasik hukuk kurallarının uygulamasının değişmesi, yeni hukukî düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, Avrupa’da boşanmaya ilişkin düzenlemeler özellikle son 50 yılda büyük bir gelişim ve değişim göstermiştir.

.....

2 Almanya’da son zamanlarda, mahkeme kararı olmaksızın boşanmanın mümkün olması üzerine çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa ülkeleri arasındaki politik farklılıklar, boşanma kurallarını da etkilemiştir. Geleneksel aile değerlerini değiştirmek veya bunlara sadık kalmak ve uygulamaya devam etmek konusunda Avrupa’da görüş ayrılıkları ve tartışmalar devam etmekle birlikte 1970’li yıllardan itibaren başta İtalya, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık olmak üzere bir çok ülkede reformlar yapılmıştır. Bununla birlikte, İrlanda, İtalya, Malta gibi bazı Avrupa ülkeleri boşanmaya yasal engeller koymuşlar ve bu ülkelerde eşlerin yasal olarak evlilik birliğine son vermesi çok geç kabul edilmiştir.

Birleşik Krallık’ta, 1969 yılında yapılan reformla, tarafların kusuru çerçevesinde boşanmaya hükmedilebileceği kabul edilmekle birlikte, prosedür o kadar kolaylaştırılmıştır ki, yeni düzenleme boşanmanın sürücü ehliyeti almaktan daha kolay olduğu yönünde bir çok eleştiri almıştır. Ama buna rağmen, sadece tarafların karşılıklı rızası ile evlenmeye son verilemeyeceği görüşü hakim olmuştur. Bu gelişmelerden hemen sonra, 1973’te, iki yıl ayrı yaşamak şartıyla tarafların karşılıklı rızası ile boşanma mümkün kılınmıştır (Scherpe, 2016, s. 43). Ve daha sonra, 1977’de özel bir usul yürürlüğe konarak, tarafların rızası ile duruşma yapılmaksızın boşanmanın olabileceği kabul edilmiştir (Thompson, 2011, s. 138-150).

Fransa’da, Fransız Medenî Kanunu ile sadece taraflardan birinin kusuruna dayanılarak boşanma davasının açılabilmesi hükme bağlanmıştı. 1975 yılında hukukçu Jean Carbonnier hem kusura dayalı hem de tarafların isteği ile boşanmanın mümkün olabileceğine ilişkin karma bir görüş ileri sürdü (divorce a la carte) (Carbonnier, 2002, s. 541). Boşanma hukukuna ilişkin yapılan bu yeni düzenleme Fransız toplumunun karakterine uygun görüldü ve uygulamaya girdi. Bununla birlikte, boşanma usulünün uzun sürmesi, maliyetlerin yüksek olması ve karmaşık yapısı nedeniyle, 1997 yılında boşanmaya ilişkin yeni bir arayış içine girildi. 2004 yılında, yapılan değişikliklerle boşanma nedenleri genişletildi. Fransız Medenî Kanunu’nun 229. maddesinde, tarafların isteği ile boşanmanın mümkün olabileceği kabul edildi. 230. ve 232. maddeler ile, tarafların isteği ile boşanmanın usulü basitleştirildi ve bu durumlarda uygulanacak işlemler azaltıldı. Bu maddeler çerçevesinde, tek bir duruşma ile boşanmaya hükmedilmesi mümkün kılındı. İtalya’da ise, durum diğer

Avrupa ülkelerine göre biraz daha farklıydı. Boşanma yandaşları ile boşanma karşıtları arasındaki tartışmalar nedeniyle, boşanmaya ilişkin ilk kanun ancak 1970 yılında çıkarıldı. Fakat boşanma davası sadece taraflardan birinin kusuruna dayandırılarak açılabilirdi. 1987'de boşanma konusunda yapılan yeni düzenlemelerle, üç yıl ayrı yaşamak koşuluyla her iki eşin boşanmaya ilişkin başvurusu ile evliliğin bitirilebileceği kabul edildi. Bu örneklerin yanında, bazı Avrupa ülkelerinde ise boşanma kanunen yasaklanmıştı. İrlanda, Katolik kimliğinin bir sonucu olarak, 1937 yılında boşanmaya ilişkin anayasal bir yasak getirmişti. Uzun yıllar kanunen boşanmanın mümkün olmadığı İrlanda'da, 1996 yılında yapılan referandumla İrlanda Boşanma Kanunu yürürlüğe girdi ve boşanma yasal olarak kabul edildi. Avrupa Birliği üyesi olan Malta ise, yasal olarak boşanmayı en son kabul eden Avrupa ülkesidir. 2011 yılında yapılan referandum ile Malta Boşanma Kanunu kabul edildi. Ancak bununla birlikte, Malta Medenî Kanunu (m. 66B) eşlerin boşanma kararından önceki son dört yılda ayrı yaşamalarının zorunlu olması gibi bazı ağır hükümler de koydu (Scherpe, 2016, s. 53-60).

Boşanma konusunda doktrinde çok farklı görüşler olmakla birlikte,³ Türkiye'de TMK çerçevesinde, m. 161 ve 166 arasında, boşanma nedenleri sayıca sınırlı olarak belirlenmiştir (Kırmızı, 2018, s. 644). TMK'da kabul edilen boşanma sebepleri, mahiyetleri ve kapsamı bakımından birbirlerinden farklıdır. Buna göre, zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, küçük düşürücü suç işleme, haysiyetsiz hayat sürme, terk ya da akıl hastalığı

.....
 3 Doktrinde kabul edilen boşanmaya ilişkin görüşler üç temel başlık altında toplanabilir. Boşanmaya yer vermeyen görüş, X. yüzyıldan itibaren Kanonik hukuk tarafından benimsenmiştir. Katolik ülkelerde ağırlıklı olarak uygulanmış olan bu görüşe göre, evlilik bağının tamamen ve kesin surette ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Örneğin, İtalya'da uzun yıllar boşanma kabul edilmemiş, ancak 1974 yılından itibaren boşanma hukuken uygulamaya girmiştir. Boşanmanın serbest olması görüşü, eşlerin beraber kurdukları evlilik birliğini, yine istekleri doğrultusunda kaldırabilmesine dayanmaktadır. Roma hukukunda, Babil, İbrânî hukuklarında uygulanmıştır. Boşanmanın bir sebebe dayanılarak hakim hükmüyle gerçekleşmesi görüşü ise, yukarıda bahsedilen iki görüşten de etkilenmiştir. Belli sebeplerin mümkün olması halinde boşanma, ancak hakim tarafından hükme bağlanabilmektedir. Almanya, Fransa, İsviçre'de uygulanmaktadır. TMK'da da boşanmanın ancak hakim hükmüyle mümkün olabileceği kabul edilmiştir (Akıntürk, 2006, s. 245-255).

gibi sebepler özel boşanma nedenlerinden kabul edilmiştir (Gençcan, 2017, s.120-130; Erdem, 2018, s. 100; Özuğur, 2013, s. 93).

Evlilik birliğinin temelinden sarsılması, eylemli ayrılık veya eşlerin artık ortak hayata devam etmek istememesi gibi durumlarda, boşanmanın genel sebeplerinden söz edilmektedir (Öztürk, 2015, s. 23- 25). Bunların genel sebep olarak adlandırılmasının nedeni ise, bu sebeplerin tek tek belirlenmesinin mümkün olmamasıdır. TMK m. 166 çerçevesinde, eşlerin, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenmeyecek derecede evlilik birliği temelinden sarsılırsa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir.

Zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, küçük düşürücü suç işleme, haysiyetsiz hayat sürme, terk ya da akıl hastalığı sebeplerinden birine dayanılarak boşanma davası açılmıyorsa, ancak tarafların evlilik birliğini devam ettirmeleri kendilerinden beklenemeyecek durumda ise genel sebeplere dayanılarak dava açılabilecektir (Öztañ, 2013, s. 473- 475).

II. “Dijital Boşanma”nın Tanımı ve Unsurları

A. “Dijital Boşanma” Kavramı

Dijital boşanmayı tanımlamadan önce, dijital teriminin ne anlama geldiğini araştırmak gerekir. Aslında, Latince’den diğer dillere geçen *digital* kelimesine tarih boyunca sayısal, sayılara ilişkin, parmak gibi farklı anlamlar yüklenmiştir.⁴ Bugün özellikle, bilgisayar ortamında girilen tüm verilerin 0 ve 1 ile kodlanmasının bir sonucu olsa gerek, “dijital” terimi, sıklıkla bilgisayar ortamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Türkçe’ye de diğer dillerdeki kullanımına benzer şekilde “dijital” olarak giren bu terim, verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi anlamına da gelmektedir.

“Dijital Boşanma” (digital divorce) olarak Google arama motorunda, herhangi bir arama yapıldığında iki farklı kavram ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, boşanma sürecinde eşlerin çeşitli dijital

.....
4 Digital teriminin sözlük karşılığı (2018). <https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital>, son erişim: 15.06.2018

platformlar veya bloglar içinde yaptıkları faaliyetleri, yazışmaları, sosyal medya kullanımlarını içine almaktadır.

Eşlerin, bu platformlarda yaptıkları paylaşımların evlilik sürecine etkisi ve boşanma durumunda delil nitelikleri tartışma konusu yapılmakta, yani usulî bir değişiklikten ziyade, dijital medyanın gelişmesiyle birlikte, eşler arasındaki özel hayat, sadakat gibi kavramlar tartışmaya açılmaktadır (Güneş Peschke, 2013, s. 857-883). Bu tür paylaşımların veya yazışmaların evlilik birliğini ne şekilde etkilediği veya zedelediği gibi konular esas itibarıyla ele alınmaktadır (Landers, 2013; Grosdidier, 2017).

Hukuk artık dijital ortamların gelişmesiyle birlikte farklı bir boyuta geçmiştir. Bu çerçevede, artık birçok hukukî işlemin online olarak yapılması gündeme gelmiş ve hatta uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma teriminin asıl anlamı, teknolojinin gelişiminin, boşanma usulüne etkisi çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Klasik boşanma usulleri, zamanla yerini farklı düzenlemelere bırakmış ve yeni boşanma usulleri uygulamaya girmiştir. Örneğin, Dutta'ya göre (2017, s. 47), yeni teknolojik gelişmeler tarafları hızlı ve basit boşanma usullerine götürmektedir. Evliliğin sona erdirilmesine ilişkin sürecin uzaması evliliği kurtarmak yerine, tarafların daha fazla üzülmeye ve yıpranmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, eşler açısından da en kısa ve hızlı şekilde boşanma kararı verilmesi, onların gelecekteki yaşamlarına yön vermeleri açısından önemlidir. Bu nedenle, son gelişmeler ışığında devletleri de yeni usulleri, kendi hukuklarına almaları gerektiği konusunda zorlamaktadır.

Ayrıca, son yıllarda birçok Avrupa ülkesinde, adli yargılamanın yanında, ihtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk müessesesi uygulanmaktadır. Arabuluculuğun özel bir uygulama şekli olan aile arabuluculuğu ile aslında mahkemelerde çözümlenmesi gereken birçok uyuşmazlık kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme kavuşturulmaktadır. Bir çok Avrupa ülkesinde uygulanmakta olan aile arabuluculuğu henüz Türkiye'de kabul edilmemekle birlikte, bu konuya ilişkin altyapı çalışmaları devam etmektedir (Parkinson, 2014, s. 347).

Teknolojinin gelişimiyle birlikte, bugün artık, boşanma usullerinde de farklı uygulamalar ortaya çıkmaya başlamış ve bununla birlikte, hukuk usulü de mecburen bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Dijital boşanma da bu bağlamda, boşanma prosedürünü online ortama taşımış ve tarafların biraraya gelmesi sonucunda oluşabilecek olumsuzlukları en aza indirmek amacıyla uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma, aslında verilerin dijital bir ortama girilmesiyle başlayan usulî bir süreci karşımıza çıkarmaktadır. Yani tarafların boşanmasına ilişkin tüm belgeler, formlar, anlaşma metinleri, elektronik aygıtlar ya da bilgisayarlar aracılığıyla, belli kayıt ortamlarına internet yoluyla kaydedilmektedir.

B. “Dijital Boşanma”nın Uygulaması

Günümüzde, teknolojinin hukuku etkisi altına alması ile hukuk mecburen teknolojiyi izlemek zorunda kalmıştır. Bulduğumuz bu çağda, “online dating”le, yani online arkadaşlıkla başlayan süreç, evlilikle devam ederek dijital boşanma ile sona erebilmektedir. Böylece, hukukta yeni bir boyuta geçilmiştir. Hayatın içindeki bazı hukukî uygulamalar teknolojinin etkisiyle, daha basite indirgenmeye başlanmıştır. Böylece, çok hızlı bir şekilde sonuca ulaşmaya çalışılmaktadır. Bunun sonucunda, yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: Legaltech (Teknohukuk⁵).

Legaltech ile hukuk hizmetlerine teknoloji dahil olmuş ve hatta bazı yazılımlar hukukî işlemlerde doğrudan doğruya kullanılmaya başlanmıştır. Henüz Türkiye’de kabul edilmemekle birlikte, bunların en çarpıcılarından bir tanesi olan, online boşanma veya orijinal adıyla “digital divorce” (dijital boşanma), Birleşik Krallık ve Hollanda’da uygulamaya girmiştir. Almanya’da ise,⁶ mahkemeye

.....
5 Legaltech terimi, İngilizce ve Almanca’da hukuk ve teknolojiyi birleştiren bir kelime olarak kullanılmaya başlanmış, son zamanlarda uygulamaya girmiş bir terimdir. Yaptığım araştırmalarda, “legaltech”in herhangi bir Türkçe çevirisine rastlamadım. Bu nedenle, “legaltech” terimi için Türkçe “teknohukuk” teriminin kullanılmasının uygun olduğunu düşünüyorum.

6 Geçtiğimiz son on beş yılda Almanya’da boşanma oranlarında büyük artış olmuştur. En yüksek artış ise, 213.975 boşanma sayısı ile 2003 yılında görülmüş, daha sonra 2014 yılında bu sayı 166.000’ne düşmüştür (Scherpe, 2016, s. 69).

başvurmaksızın, online ortamda boşanma kararı alınmasına ilişkin yeni görüşler ileri sürülmüş ve halen tartışılmaktadır (Dutta, 2017, s. 47- 55).

Son yıllarda, hukukî uyuşmazlıkların mahkemelerde kısa sürede sonuçlandırılabilmesi amacıyla, Büyük Britanya Devleti tarafından bazı işlemlerin online olarak yapılmasına olanak veren yazılımlar geliştirilmiştir. Politikacıların da desteği ile, bu tür işlemlerin ülke çapında uygulamasının mümkün hale gelmesi amaçlanmıştır (Welstead, 2012, s. 21-25).

Büyük Britanya’da, mahkemelerin online sistemlerini genişletmeleri amacıyla yapılan bir milyar poundluk yatırımın sonucunda, Ocak 2018’de, boşanmak isteyen taraflarca doğrudan mahkemelerin sistemlerine kayıt yapılarak, gerekli evraklar online olarak yüklenmek suretiyle boşanma başvurusunda bulunulabilmektedir. Ayrıca bu hukukî işlemlerde, harç ödemeleri de online şekilde yapılmaktadır. Özellikle boşanmak isteyen eşlerin bir araya gelmeden, kavgasız bir şekilde ayrılmalarını amaçlayan dijital boşanmaya ilişkin Nottingham’da, Doğu Midlands Boşanma Merkezi’nde 10 aylık pilot bir uygulamaya başlanmıştır. Ülkedeki politikacılar ve bakanlar tarafından desteklenen bu uygulamanın genişleyerek tüm ülkeye yayılması planlanmaktadır. Bu amaçla, bu uygulamayı hayata geçirmek için azımsanmayacak bir bütçe de ayrılmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Yorke, 2017).

Dijital boşanma, aslında boşanma taleplerinin online olarak dijital bir platforma gönderilmesi ile başlayan boşanma sürecinin sonunda, mahkeme kararıyla evlilik birliğine son verilmesidir. Ancak burada dikkat çeken nokta, tarafların bir araya gelmeksizin boşanma kararına hükmedilmesidir.⁷ Tarafların bir araya gelmeksizin boşanması ne şekilde mümkün olabilir ve hangi usulî işlemler uygulanmakta diye sorguladığımızda, aslında hukuk usulünde temel değişikliklere gidilmeksizin, teknolojiden yardım alındığı görülmektedir.

.....
 7 Mahkeme tarafından yapılan basın bildirisi (2018), <https://www.gov.uk/government/news/hm-courts-and-tribunals-service-tests-fully-digital-divorce-application>, son erişim: 15.10.2018.

Common law sisteminin uygulandığı Birleşik Krallık hukuk sistemi, Roma hukukuna dayanan Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'nden oldukça farklıdır. Bu nedenle, Birleşik Krallık'ta, hukuk yargılamasında diğer Avrupa ülkelerine göre farklı uygulamalar bulunmaktadır. Anlaşmalı boşanmayı uzun yıllar kabul etmeyen Birleşik Krallık'ta, 1996 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kanunu ile boşanma mevcut durumdan daha karmaşık bir hale gelmiştir. Boşanma süresinin uzaması ve buna ilişkin şikayetlerin artmasıyla, 2001 yılında 1973 yılındaki uygulamaya geri dönmüş ve boşanmaya ilişkin usul işlemleri basitleştirilmiştir (Scherpe, 2016, s. 50).

Birleşik Krallık'ta belirlenen pilot bölgelerde, Ocak 2018'in ilk haftasında online boşanmaya ilişkin 130 kayıt alınmıştır. Başvurular kolay ve kısa sürede, evrakların postada kaybolma kaygısı yaşanmadan yapıldıkları için uygulamanın tüm ülkeye yayılması planlanmaktadır. Büyük Britanya'da yargı reformu çerçevesinde yapılan bu gelişmelerle, çevreci bir yaklaşımla kağıt israfının da önüne geçilmektedir. Büyük Britanya'da geliştirilen yeni hukukî yazılımlarla, sadece boşanmada değil, farklı hukukî işlemlerde de online hizmetlerin artırılarak uygulamaya konulması amaçlanmaktadır.

Hollanda'da da durum Birleşik Krallık'tan çok farklı değildir. Bir boşanma davası için yapılan masraflar, mahkeme harçlarıyla birlikte 3000 Euro'ya yakın tutarken, internet üzerinden boşanma başvurularına olanak verilmesiyle birlikte, bu masraflar neredeyse onda bire kadar inmiştir. Ayrıca, boşanma kararlarının verilmesi için gereken süreler de aynı şekilde, dijital boşanma usulüyle birlikte kısalmıştır.

C. Dijital Boşanmada Usul

Aslında, boşanma dönemi, boşanmak isteyen her iki eş için de gerek finansal gerekse duygusal açıdan yıpratıcı bir süreçtir. Dijital boşanma uygulaması bir çok ülkede kabul edilmiş olan ve Türkiye'de de sıklıkla uygulanmakta olan anlaşmalı boşanmaya benzetmekle birlikte, bazı farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Avrupa ülkelerinin bir çoğunu etkisi altına alacağı tahmin edilen

dijital boşanmada taraflar, bir araya gelmeden kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme ulaşabilmektedirler.

Bir tuşla boşanmanın mümkün olması acaba tarafların yararına mıdır yoksa çok kısa sürede boşanmak eşlerin menfaatlerini zedeler mi? Bu yeni usulü uygulamaya koymadan önce, ekonomik ve hukukî sonuçlarının yanında, sosyolojik boyutlarının da detaylıca tartışılması gereklidir.

Dijital boşanmada, klasik boşanmaya göre, farklı usulî işlemlerin yapılması gerekmektedir.⁸ Dijital boşanmaya karar veren tarafların, internet üzerinden bu usule ilişkin başvuru formlarını düzgün bir şekilde doldurmaları ve sisteme yüklemeleri ile prosedür başlar. Çiftin mal varlıklarının bulunması ve çocuklarının olup olmamasına göre de yapılacak işlemler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, boşanmayı isteyen çiftin çocuklarının olmaması, anlaşmayı daha kolay şekillendirebilecek ve daha kısa bir zamanda tarafları sonuca götürebilecektir.

Boşanmak isteyen eşlerin çocuklarının bulunması halinde ise, boşanma sonrasında çocukların velayetini kimin alacağı konusunda anlaşmaya varılmış olmalıdır. Velayet, ana ve babaya, çocuğun şahsı ve malları üzerinde hem bazı haklar tanır hem de onlara bazı yükümlülükler yükler (Akıntürk, 2006; Dural, Öğüz ve Gümüş, 2005; Oğuzman ve Dural, 1998). Bu nedenle, çocuğun velayeti hakkında eşlerin ortak bir karara ulaşması, boşanmanın gerçekleşebilmesi için önemli bir şarttır. Bu nedenle, boşanacak eşler öncelikle kendi aralarında, çocukların velayetine ilişkin ebeveyn anlaşması yapmalıdırlar.

Eşler boşanma halinde, çocuk üzerinde ortak velayeti koruyabilecekleri gibi taraflardan sadece birine, anaya veya babaya velayet hakkını bırakabilmektedirler. Bu durumda çocuk üzerinde velayet hakkı olan ana veya baba velayet hakkını hukuken kullanabilecektir.

Avrupa'da çok sıklıkla uygulamada olan ortak velayette ana ve baba boşansa dahi çocuk üzerindeki velayet haklarını yine evliymiş gibi birlikte kullanırlar. Yani, ana ve babaya tanınan velayet

.....

8 4722 sayılı Kanununun 9. Maddesine göre, evliliğin sona ermesi 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu hükümlerine tabidir (Ural ve Karagülmez, 2003)

hakkının niteliğinde genellikle bir değişiklik olmaz. Bu nedenle, çoğunlukla boşanmalarda ortak velayet muhafaza edilmekte, böylece çocuklarla ana babanın arasındaki bağ da zedelenmeden korunmaktadır (Vazetti, 2016, s. 1-7). Bu şekilde, ana ve baba evliyken olduğu gibi velayet hakkını da eşit olarak kullanmaya devam ederler.⁹

Bunun yanında, eşler mal varlıklarına ilişkin, finansal ve ekonomik konularda da anlaşmaya varmış olmalıdırlar. Her ülkenin kendi hukuk kuralları içinde farklı mal rejimleri uygulanmaktadır (Öztañ, 2015, s. 326- 328).¹⁰ En temel olarak bu iki konuda anlaşmaya varılamamışsa dijital boşanma gerçekleşmeyecektir. Bu tür boşanmalara dijital boşanma denmesinin sebebi, tarafların bu anlaşmaları yapmaları ve sisteme online olarak yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Mahkeme sistemine bu anlaşmalar girildikten sonra, ayrı bir duruşma yapılmaksızın boşanmaya hükmedilebilir. O halde dijital boşanmanın uygulanabilmesi için tarafların öncelikle, boşanma ve diğer temel konularda anlaşmış olmaları gerekir. Bu haliyle, aslında dijital boşanma Türk Medenî Kanunu (TMK.), İsviçre Medenî Kanunu (ZGB), Alman Medenî Kanunu (BGB), Avusturya Medenî Kanunu (ABGB)'de yer alan anlaşmalı boşanmaya çok benzemektedir. Hatta, Avusturya'da, tarafların anlaşmalı boşanmada, duruşma sırasında hazır olmalarına gerek olmadığı yönünde doktrinde tartışmalar bulunmaktadır (Rechberger ve Simotta, 2010, s. 544). O halde, Avusturya'da anlaşmalı boşanmaya ilişkin uygulamalar, İsviçre ve Alman hukukuna göre biraz daha genişletilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra, İsviçre'de anlaşmalı boşanma hallerinde, teknolojik

.....
9 Ortak velayet henüz Türkiye'de kanunlaşmamış olmakla birlikte, Türkiye'nin 14 Mart 1985 tarihinde imzaladığı "11 No'lu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'ye Ek 7 No'lu Protokol" onaylanarak, 25 Mart 2016 tarihli 6684 sayılı kanunla uygun bulunmuştur. Bu kapsamda, Ek 7 No'lu Protokol'ün 5. Maddesi "Eşler evliliğin sona ermesi durumunda, çocukları ile ilişkilerinde medenî haklar ve sorumluluklardan eşit şekilde yararlanırlar" hükmü gereğince, Yargıtay 2. Dairesi çocuğun güvenliğine ve üstün yararına binaen, velayetin ana ve babaya ortak verilmesinin artık mümkün olduğu görüşünü benimsemektedir.

10 TMK m. 202 çerçevesinde, eşler arasında edinilmiş mallara katılma rejiminin uygulanması asıldır. Ancak bununla birlikte, eşler, yasal mal rejiminin dışında kalan mal ayrılığı rejimi, paylaşmalı mal ayrılığı rejimi, mal ortaklığı rejimlerinden birisini seçerek de bu rejimlere göre belirlenen düzenlemelere tabi olabilirler (Demirel İçöz ve Büberci, 2017, s. 218).

gelişmeler çerçevesinde, taraf duruşmaya gelemese dahi, anlık görüntü ve ses nakli yoluyla duruşmaya katılabileceği tartışılmaktadır (Hausheer ve Walter, 2012, s. 2651).

Ancak, dijital boşanmada sadece anlaşma da yeterli olmamaktadır. Tarafların boşanmayı istediklerine ilişkin belgeleri, üzerinde anlaştıkları velayete ve finansal anlaşmaya ilişkin formları da mahkemenin sistemine yüklemeleri gerekmektedir. Bu işlemleri yaparken taraflar bir avukattan yardım alabilecekleri gibi doğrudan kendileri de başvuruda bulunabilmektedirler. Tabi, bir avukattan yardım alınması, işlemlerin daha sağlıklı olarak yürütülmesi açısından önem arz etmekle birlikte, boşanma maliyetini arttıracığına da şüphe yoktur. Ancak, tarafların göremediği eksiklikleri avukatın fark etmesi ve tarafları uarması uygulamanın daha sağlıklı yürütmesi açısından önem taşımaktadır. Bu arada, anlaşmalı boşanma dahi olsa, Almanya’da avukata başvurmaksızın boşanma davası açılmamaktadır.

D. “Dijital Boşanma” ile Anlaşmalı Boşanma Arasındaki Benzerlikler

İsviçre hukukunda, boşanmanın, kişilik haklarına ilişkin bir yargılama faaliyeti olması nedeniyle, boşanma yargılamasında sınırlı re’sen araştırma ilkesi geçerlidir. Boşanma yargılaması boyunca yapılacak tüm mahkeme işlemlerinde tarafların bizzat hazır bulunmaları gerekmektedir (Akkaya, 2017, s. 194). Tarafların duruşmaya katılmaksızın sadece vekille temsil edilmeleri mümkün değildir. Anlaşmalı boşanmada da, tarafların bizzat hazır bulunması gerekmektedir. Türk hukukunda olduğu gibi, hakimin tarafların boşanmaya ilişkin iradelerini anlayabilmesi için tarafları dinlemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, hakimin boşanma kararı verebilmesi için tarafların boşanma konusunda iradelerini serbestçe beyan ettikleri konusunda kanaate sahip olması önemlidir (Oberhammer, Domej ve Haas, 2014). Ancak bu kuralın da istisnaları bulunmaktadır. Örneğin, İsviçre’de hazır olmaktan muaf tutulan tarafın bulunduğu yerdeki mahkeme istinabe edilerek dinlenebilir (Ercan, 2000, s. 77). Birleşik Krallık’ta anlaşmalı boşanma hallerinde, özel usule gidilmesi durumunda duruşma yapılmaksızın, boşanma kararının

verilebileceği kabul edilmiştir ve uzun yıllardır uygulanmaktadır. Portekiz’de ise, boşanma ve bunun sonuçları konusunda anlaşan tarafların idarî bir işlemle, Nüfus Kayıt Merkezi’ne başvurarak boşanması mümkün kılınmıştır (Scherpe, 2016, s. 65).

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu’nda, irade ilkesi kabul edilmemiştir. Yani, Türk Medenî Kanunu çerçevesinde eşlerin anlaşarak boşanması mümkün olmakla birlikte, eşlerin hakim kararı olmaksızın mahkeme dışında evlilik birliğine son vermeleri olanaksızdır (Gençcan, 2016, s. 347-351). TMK 166/3’te yer alan, tarafların evlilik birliğini sona erdirmeye yönelik olarak hazırladıkları ön anlaşmalar ile mahkemeye yaptıkları başvurular, anlaşmalı boşanma adı altında Türk hukukunda sıklıkla uygulanmaktadır (Ertuğrul ve Ertuğrul, 2011; Özuğur, 2013). Aslında, bu şekliyle dijital boşanma, TMK m. 166/3’te bulunan anlaşmalı boşanmaya benzemektedir. Dijital boşanmada, taraflar, çocukların velayetine ilişkin ve kendilerinin ekonomik-malî haklarına ilişkin anlaşmaları yaparken sonuçları konusunda, anlaşmış ve mutabakata varmış olmalıdırlar (Öztaş, 2015, s. 598; Gençcan, 2017, s. 739; Yarg. 2. HD. 23.02.2002, 12857-14507). Öncelikle yukarıda bahsedilen velayet ve mal varlığının paylaşımı konularında anlaşma yapılmadan dijital boşanmanın uygulanması mümkün olmamaktadır.

Birçok Avrupa ülkesinde, boşanma usulünde eşlerin duruşmalara katılma zorunluluğu olmakla birlikte, bunun istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin, Avusturya hukukunda tarafların boşanma sırasında hazır bulunmasının gerekliliğine rağmen, istisnai olarak tarafın duruşmada hazır bulunması zorunlu değilse, hakim tarafından duruşmaya davet edilmesi halinde duruşmaya katılım zorunlu hale gelir (Rechberger ve Simotta, 2010, s. 544). Bunun yanı sıra, Avusturya Medenî Kanunu (ABGB) çerçevesinde anlaşmalı boşanmada tarafların duruşmada hazır bulunması zorunlu olmamakla birlikte, doktrinde bu konuda iki görüş hakimdir. Buna göre, taraflar duruşmaya gelmeseler dahi vekilleri sıfatıyla temsil edilebilirler. Diğer bir görüşe göre ise, tarafların menfaati açısından duruşmada her iki tarafın da hazır bulunması gerekir. Bu görüş aslında İsviçre ve Alman hukukunda halen uygulanmaktadır (Akkaya, 2017, s.199).

Dijital boşanma henüz İsviçre’de uygulanmamakla birlikte, anlaşmalı boşanmalarda teknolojik gelişmelerden yardım alınmasının mümkün olabileceği düşünülmeye başlanmıştır. İsviçre Medenî Kanunu’na (ZGB) göre, hakimin boşanma kararı verebilmesi için tarafları dinlemesi gerekmektedir. Ancak taraflar mazeretleri nedeniyle, mahkemeye gelemeyecek durumdalarsa, bu halde tarafların video konferans yoluyla dinlenebileceği görüşü doktrinde savunulmaktadır (Hausheer ve Walter, 2012, s. 2651).

TMK m. 166/3 çerçevesinde, eşlerin birlikte mahkemeye başvurusu ya da bir eşin diğerinin açtığı davayı kabul etmesi halinde anlaşmalı boşanma söz konusu olmaktadır (Akıntürk, 2006, s. 252-160). Bu madde hükmüne göre, evlilik en az bir yıl sürmüş ise eşlerin birlikte mahkemeye başvurusu ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi halinde, evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır. Eşlerin bir yıllık süreyi birlikte geçirmiş olmaları şart değildir. Yani, bu bir yıllık süre içinde eşlerin ortak bir hayat sürmeleri önemli değildir (Gençcan, 2017, s. 719-724; Oğuzman ve Dural, 1998, s. 128).¹¹ Bu halde boşanma kararı verilebilmesi için, hakimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın malî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır (Yıldırım, 2014; Gençcan, 2017, s. 717).

Kanuna göre, bu durumda evlilik birliği temelinden sarsılmış kabul edildiği için hakim ayrıca bu durumu re’sen araştırmasın. Ancak hakimin boşanmaya karar vermeden önce, tarafları bizzat dinleyerek, iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi gerekir (Yarg. 2 HD. 14.04.2003, E. 2003/4255, K. 2003/5305; Yarg. 2. HD. 24.03.2009, E. 2008/3130, K. 2009/5388). Hakimin sadece tarafların vekillerini dinlemesi ve bunlara istinaden boşanmaya karar vermesi uygun olmaz (Ertuğrul ve Ertuğrul, 2011, s. 1022; Özüğür, 2013, s. 490; Yarg. 2. HD. 28.04.2005, 4351/5460).¹²

.....

11 Buradaki bir yıllık sürenin dolmadığının anlaşılması durumunda, hakimin diğer koşulları incelemeyi reddedilmesi gerekmektedir.

12 “Taraflar hazır bulunup, bizzat anlaşmalarını açıklamaz veya hakim, tarafların anlaşmasını uygun görmezse, taraflardan delilleri sorulup, toplanması sonucunda evlilik birliğinin temelinden sarsılıp sarsılmadığının TMK m. 184 çerçevesinde belirlenmesi gerekirken, davacı ve davalının kendileri

TMK m. 166/3'ün 2. cümlesinde geçen, "...boşanma kararı verilebilmesi için, hakimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın malî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır." Türk hukuku, boşanmanın malî sonuçları ve mal rejiminin tasfiyesi bakımından, İsviçre ve Alman hukukundan ayrılmaktadır.

Anlaşmalı boşanmada hakimin, tarafların mal varlığına ve varsa çocukların velayetine ilişkin yaptıkları anlaşmaları uygun bulması sonucunda boşanma kararı verilebilir. Ancak hakimin tarafları dinlemesi gerektiğine ilişkin (Yarg. 2. HD. E. 2010/18621 K. 2011/19302) şart *conditio sine qua non* (zorunlu) olduğu için, tarafların dinlenmesi usul açısından olmazsa olmaz bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşmalı boşanma davasında, tarafların bizzat dinlenmesi kamu düzenine ilişkindir (Yarg. 19.02.1990, K. 10658/2000). İsviçre Federal Mahkemesi'nin ve Yargıtay'ın yerleşik içtihatları da bu yöndedir (Yarg. 2. HD. 22.02.1990, 10796/2176; Yarg. 2. HD. 07.04.2005, 3734/5662).¹³ Bununla birlikte, anlaşmalı boşanmada, hakimin davete rağmen mazeretsiz olarak duruşmaya gelmeyen tarafı zorla duruşmaya getirme yetkisi bulunmamaktadır. Bu durumda, anlaşmalı boşanmanın şartları oluşmadığı için davanın reddine karar verilmelidir.

Almanya'da 1938 yılında kabul edilen Evlilik Kanunu'nda, boşanmaya ilişkin hükümler de yer almaktaydı. Ancak, Avrupa'da Aile Hukukuna ilişkin değişiklikler, Almanya'yı da etkiledi. 1976 yılında boşanmaya ilişkin yeni düzenlemeler getirildi. Alman Medenî Kanunu'nda (BGB), 1564-1568 maddeleri arasında boşanmaya ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır (Detloff, 2015, s. 171-175). Alman hukukuna göre, eşler ancak Aile mahkemesinde evlilik birliğine son verebilir ve boşanabilir.

dinlenmeden, taraf vekillerinin beyanı ile yetinilerek boşanmaya karar verilmesi usul ve kanuna aykırı bulunmuştur."

¹³ "Davalı dinlenilmeden sadece davacının beyanı ile yetinilerek boşanmaya karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır."(Yarg. 2. HD. 09.04.2015, E. 2015/5646, K. 2015/7190; Yarg. 2. HD. 21.03.2005, K. 2419/4443).

Alman Aile Hukukuna İlişkin Yargılama Usulü ve Çekişmesiz Yargı İşleri Kanunu, 128/1 çerçevesinde, re'sen araştırma ilkesinin etkin kullanımı açısından, boşanma sırasında tarafların duruşmada hazır bulunmalarını öngörmektedir. Bu şekilde, hakim tarafından taraflar aydınlatılarak, eşlerin ve varsa çocuklarının menfaati korunabileceği gibi arabuluculuğa da yönlendirilebilmektedirler.¹⁴

O halde, anlaşmalı boşanmada, İsviçre ve Alman hukukunda olduğu gibi TMK çerçevesinde de, hakimin mutlaka boşanma süreci içinde tarafları dinleyip boşanmayı istediklerine ikna olması gerekir. Alman hukukuna göre, tarafların duruşmaya katılarak mahkemede boşanmak istediklerine ilişkin beyanda bulunmaları gerekir. Avusturya hukukunda ise, tarafların duruşmada hazır olmaları zorunluluğunu getiren açık bir hüküm bulunmamaktadır. Keza, Birleşik Krallık'ta anlaşmalı boşanma hallerinde, duruşma yapılmaksızın boşanmaya hükmedilebilmesi, dijital boşanma usulünden önce de uygulanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk hukuku açısından, taraflar duruşmaya katıldıktan ve boşanma konusunda taraf iradelerini açıkladıktan sonra, bunlar mahkeme tutanağına geçirilerek HMK m. 154 çerçevesinde taraflara ayrı ayrı imzalatılır.¹⁵ Tarafların duruşmaya gelmemelerinin sonuçları, HMK m. 150'de düzenlenmiştir.¹⁶

Alman hukukunda, eşler boşanmak için birlikte başvuru yapmışsa, hakimin yargılamayı ertelemeşi mümkün görülmemektedir. Ancak, her iki eşin de yargılamanın ertelenmesini istemesi halinde,

.....

14 Aile arabuluculuğu aktif olarak birçok Avrupa ülkesinde uygulanmaktadır. Parkinson, L. (2011), 347. Karma bir hukuk sisteminin hakim olduğu Malezya'da da, mahkeme tarafları boşanma sırasında arabuluculuğa yönlendirebilmektedir (Stark, 2005, s. 93).

15 HMK m. 154: Hakim, tahkikat ve yargılama işlemlerinin icrasıyla, iki tarafın ve diğer ilgililerin sözlü açıklamalarını, gerekirse özet olarak zabıt kâtabi aracılığıyla tutanağa kaydettirir.

16 HMK m. 150: 1. Usulüne uygun şekilde davet edilmiş olan taraflar, duruşmaya gelmedikleri veya gelip de davayı takip etmeyeceklerini bildirdikleri takdirde dosyanın işlemde kaldırılmasına karar verilir. 2. Usulüne uygun şekilde davet edilmiş olan taraflardan biri duruşmaya gelir, diğeri gelmezse gelen tarafın talebi üzerine yargılamaya gelmeyen tarafın yokluğunda devam edilir veya dosya işlemde kaldırılır.

hakim tarafından en fazla altı aya kadar erteleme kararı verilebilir (Akkaya, 2017, s. 198).

Eşlerin anlaşmalı boşanma doğrultusunda karşılıklı boşanma talebinde bulunmaları halinde bir “çekişmeden” söz edilememektedir. Eşlerin her ikisi de boşanmayı istemekte ve birlikte davacı olmaktadır (Gençcan, 2017, s. 722- 725). Anlaşmalı boşanmada, taraflar ekonomik ve malî konulara ilişkin bir ön anlaşma (protokol) imzalarlar (Tekinay, 1990, s. 126-127). Bu protokolle boşanmanın malî sonuçları, çocuk varsa, çocukların velayet durumları ve masraflarının ne şekilde eşler tarafından karşılanacağı gibi düzenlemeler yer almaktadır. TMK m. 182’ye göre, mahkeme boşanma veya ayrılığa karar verirken, olanak buldukça ana ve babayı dinledikten ve çocuk vesayet altında ise vasinin ve vesayet makamının düşüncesini aldıktan sonra, ana ve babanın haklarını ve çocuk ile olan kişisel ilişkilerini düzenler. Velayet hakkı kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlâk bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır. Ancak, bu hususlarda sadece tarafların anlaşması yeterli değildir. Bu protokolün, ayrıca hakim tarafından da onaylanması gerekmektedir. Hakimin ayrıca, çocukların durumuna ilişkin anlaşmanın onların yararına uygunluğunu da saptaması gerekir (Öztan, 2015, s. 698-701). Dijital boşanmada ise, evrakların sisteme yüklenmiş ve anlaşmaların yapılmış olması boşanma kararının verilmesi açısından yeterlidir. Hakimin re’sen araştırma görevi bulunmamaktadır. Alman ve İsviçre hukukunda ise, Türk hukukundaki anlaşmalı boşanmaya benzer düzenlemeler yer almaktadır.

Hakim, boşanmayı talep eden tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak aralarındaki anlaşma metninde gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Hakimin anlaşmanın içeriği konusunda yapacağı inceleme bir yerindelik denetimidir. Hakimin anlaşma metninde yaptığı düzenlemelerin taraflarca da kabulü halinde boşanmaya hükmolunur. Taraflarca önerilen değişiklik kabul edilmezse, davaya TMK m. 166/1-2 hükümlerine göre devam edilmesi gerekir (Gençcan, 2016, s. 347). Ancak TMK çerçevesinde, anlaşmalı boşanmada, boşanmaya karar verecek kişi sadece hakimdir. Yani,

her ne kadar taraflar anlaşsa da, mutlaka mahkeme yoluyla davanın sonuçlanması gerekmektedir. Almanya'da son birkaç yıldır, mahkemeye başvurulmaksızın boşanma kararı verilmesine ilişkin görüşler tartışılmaktadır (Dutta, 2017, s. 51-60). İhtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından biri olan arabuluculuk müessesesi bir çok Avrupa ülkesinde aile arabuluculuğu şeklinde uygulanmaktadır. Bu şekilde, aslında mahkemelerde çözümlenmesi gereken birçok uyuşmazlık kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme kavuşturulmaktadır.

TMK'ya göre hakim, tarafların ve şahitlerin beyanlarını dikate alarak (Gençcan, 2017, s. 735; Yarg. 2. HD. 19.11.2012, E. 2012/23500, K. 2012/27564), somut olayı değerlendirerek, taraflar ve toplum için çiftin boşanmasının daha uygun olacağına kanaat getirirse, boşanmaya karar verecektir. Bir başka ifade ile, tarafların anlaşması hakim açısından bağlayıcı değildir ve hakim mutlaka boşanmaya karar vermesini gerektirmez, hakim her zaman boşanmaya karar verip vermemekte serbesttir. Alman Medenî Kanunu'nda (BGB) ise, anlaşmalı boşanma dahi olsa eşlerin duruşmaya gelerek hakim önünde boşanmaya ilişkin beyanlarını açıklamaları gerekir.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, TMK'ya göre, evlilikleri en az bir yıl sürmüş eşler anlaşmalı boşanma için başvurabilirler. Yani, burada anlaşmalı boşanma için minimum evli kalma süresi belirlenmiştir. Bunun nedeni ise, kanun koyucunun, en azından eşlerin henüz birbirini tanımadan boşanmalarının önüne geçmek istemesidir. Diğer Avrupa ülkelerinde ise genelde, boşanma kararı verilebilmesi için eşlerin belli süre ayrı kalma koşulu bulunmaktadır. Son dönemlerde bu süreler de kısalmıştır. Ancak örneğin, İsveç'te herhangi bir süre ayrı kalma şartı konmamıştır. Dijital boşanmaya başvuruda ise, eşlerin evli kaldığı süre açısından bir sınırlamaya gidilmemekle birlikte, ülkelerin milli hukuklarında eğer boşanmaya başvuru açısından belli süreler varsa, bunlar aynen korunmuştur. Bunun temel nedeni, dijital boşanmanın esasen usule ilişkin olmasındandır.

Hollanda ve Birleşik Krallık'ta uygulanmakla birlikte, Almanya, İsviçre ve diğer Avrupa ülkelerinde dijital boşanmaya gidilebilmesi için kanunda yeni bazı düzenlemelerin yapılması gerekir. Zira,

dijital boşanmada taraflar bir araya gelmemekte, tamamen işlemler online olarak gerçekleştirilmektedir. Oysa, İsviçre ve Alman hukukunda tarafların mahkemeye gelmemesi halinde, hakimin davayı reddetmesi gerekir. Ancak, aile arabuluculuğu, adli yargılama dışında bir usul izlediği için bu duruma istisna teşkil etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, geleneksel boşanma kuralları teknolojik gelişmelerle birlikte değişime uğramıştır. Bu bağlamda, farklı ülkelerde dijital boşanmanın kuralları belirlenmeye başlanmış ve uygulamaya girmiştir. Son dönemlerde ortaya çıkan dijital boşanmaya ilişkin ilk gelişmeler Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış ve Hollanda'da da uygulanmaya başlanmıştır.

Dijital boşanma, klasik boşanma sebeplerini içine almakla birlikte, aslında boşanma işleminin usulü açısından farklılıklar yaratmaktadır. Yoksa biraz önce de üzerinde durulduğu gibi, boşanma sebeplerinde ve boşanmanın doğuracağı sonuçlarda herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Geçtiğimiz sene Birleşik Krallık'ta başlayan bu pilot uygulama ile boşanmak isteyen çiftler için mevcut olan stresli durum en aza indirilmeye çalışılmış, özellikle boşanmak isteyen eşlerin birbirlerini görmemeleri ve birbirleriyle iletişimde bulunmamaları amaçlanmıştır. Bu nedenle, başvuruların ve usulî tüm işlemlerin online olarak sisteme yüklenmesi düşünülmüştür.

Dijital boşanmanın olumlu yanları olduğu gibi bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Örneğin, dijital boşanmaya ilişkin tüm başvuruların doğrudan mahkemeye online olarak gönderilmesiyle başlayan süreç, tarafları fiziksel olarak aynı ortam içinde bir araya getirmemektedir. Bunun bir sonucu olarak, boşanma kararı da çok kısa bir sürede verilebilmektedir. Ancak bu durum, tarafların boşanma sonrasında bazen pişmanlık duyabilmelerine neden olabilmektedir.

Klasik boşanmalarda ise, boşanma süreci uzun sürdüğü için eşlerin bir kez daha düşünüp, olayları yeniden değerlendirmeleri mümkün olabilmektedir. Ayrıca, klasik boşanmalarda anlaşmalı boşanma dahi olsa, genellikle boşanma kararı vermeden önce hakimin

tarafları dinlemesi gerekmektedir. Bu nedenle, hakim gerekçeleri yeterli görmezse, tarafların boşanmamasına karar verebilir veya velayet konusunda çocuğun yararına, tarafların isteği dışında hüküm verebilir.

Avrupa’da boşanmalarda uygulamada karar mercii mahkemelerdir ve hakimın takdir yetkisi kural olarak korunmuştur. Hollanda ve Birleşik Krallık’ta dijital boşanma uygulamaya girse de, diğer Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de uygulanabilmesi için teknik alt yapının hazırlanması ve buna uygun hukukî düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede, her ne kadar dijital boşanma ile anlaşmalı boşanma arasında benzerlikler olsa da, tarafların sağlıklı karar verebilmesi ve boşanma sonrası pişmanlıkların önlenmesi açısından, hakimın takdir yetkisinin muhafaza edilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda mahkemelerin yükünü azaltmak ve tarafları kısa sürede sonuca ulaştırmak amacıyla, birçok Avrupa ülkesinde, adli yargılamanın yanında ihtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk müessesesine de sıklıkla başvurulmaktadır.

Current Regulations on Digital Divorce: Examples from Different Countries

Law adapts to the changing needs of society. The rapidly advancing technology and the growing internet necessitate equally rapid adjustments. In this age, it has become normal for law and technology to interact, especially concerning legal transactions. The digital age needs technology oriented legal doctrine. In recent years, some enacted legislations and legal practices are aimed to resolve uncertainties created by technological developments.

One such development is the execution of some family law related transactions via the internet. European countries have been exposed to such technological transformation, especially after undergoing intense changes in family structures and relations in recent decades.

Divorce laws reflect political and cultural aspects of their host nations and consequently are quite varied across Europe.

Roughly, there are two camps in Europe, conservatives and reformists. After the 1970s, modernization of legal regulations facilitated the changing of divorce laws depending on local priorities and developments. The French reforms of 1975 reflected the growing pluralism of the wider society. The new regulations allowed contested and consensual divorce, in addition to unilateral divorce after six years of separation. The length and complexity of the legal divorce proceedings necessitated a further procedural amendment in 2004, which allowed for the courts to decide on a divorce in a single hearing.

Meanwhile in Italy, the first law of legal separation of spouses was promulgated in 1970 due to serious clashes between those for and against granting the right to divorce. In 1987, the divorce law was liberalized, permitting consensual divorce after three years of separation. Malta was the last European country to put into effect the legal means for couples to divorce after a referendum in 2011.

The Salazar regime in Portugal banned divorce for Catholics for 35 years. A reform in 1975 allowed divorces to take place, including those based on mutual consent. However, Portugal is also one of the few European countries that allow administrative divorce at the civil registry offices for couples who agree on all ancillary matters.

In the United Kingdom, the issue of divorce sparked a heated debate. The country in 1973 introduced a special procedure for uncontested cases. This special procedure, which allowed divorce to be granted without a court hearing, became the norm in 1977. However, liberals evaluated the process as too difficult while conservatives argued it as too lax, criticizing the process as “divorce by post.” The Family Law Act agreed in 1996 resulted in a process that was not an improvement on the previous one but also made it longer and more difficult. Eventually, authorities decided to restore the 1973 procedure.

In 2004, the Commission on European Family (CEFL) brought together the best practices across Europe to formulate a

nonbinding model set of laws under the name of the Principles of European Family Law. Mutual consent of spouses was explicitly made grounds for divorce of spouses in many European countries, including Turkey. The commission accepted the Swedish model of divorce, which allows divorce with no set period of reflection for spouses with no dependents.

It is natural for divorce laws in Europe to change in accordance with the changing needs of society. The latest development is online divorce, or in other words digital divorce. In the history of divorce laws in European countries, digital divorce can be seen as the modern day adaptation of the principle of mutual consent of spouses, including legal agreements on the guardianship over children and financial matters that have long been applied across Europe. The Netherlands and U.K. were the first in Europe to accept digital divorce as a legal procedure. In the U.K., divorce without a single court hearing is possible as long as the spouses agreed on separation. In digital divorce, spouses do not even need to meet, and instead can agree to divorce over the internet in a cheap and fast way. In most European countries, including Turkey, spouses can seek divorce when the two parties reach agreement on all ancillary matters to dissolve their marriage, but, at the end of the day, a judge's approval is needed. One exception is Portugal, where spouses can seek administrative divorce at the civil registry. This article will discuss and compare the legal developments concerning various divorce laws in European countries, with special focus on digital divorce and its consequences.

Kaynakça/ References

- Akıntürk, T. (2006). *Aile Hukuku*. 10. B. İstanbul: Beta.
- Akkaya, T.(2017). *Medeni Usul Hukuku Bakımından Boşanma Davası*. Ankara: Yetkin.
- Carbonnier, J. (2002). *Droit Civil, La famille, l'enfant, le couple*, 21. B. France: Presses Universitaires de France P.U.F.
- Boele-Woelki, K./Ferrand, F. (2017). *Principles of European Family Law Regarding Property Relations between Spouses*. Cambridge/UK: Interrentia.

- Dural, M./Öğüz, T./Gümü, A. (2005). *Türk Özel Hukuku*. C. III, Aile Hukuku. İstanbul: Filiz.
- Demirel İöz, D., Büberci, Gülen A. (2017). *Boşanma Davaları*. C.2. Ankara: Seçkin.
- Detloff, N. (2015). *Familienrecht*, 31. B. München: C.H.Beck.
- Dutta, A., Schwab, D., Henrich, D. (2017) *Scheidung Ohne Gericht? Beitaege zum europischen familien und Erbrecht*. Band 18, Bielefeld: Giesching.
- Ercan, İ. (2000). *Richter und Parteien im Scheidungsverfahren, Eine rechtvergleichende Studie zum deutschen, schweizerischen und türkischen Recht*. München: Herbert Utz.
- Erdem, M. (2018). *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Ertuğrul, N./Ertuğrul, T. (2011). *Uygulamada Boşanma Davaları*. Ankara: Feyzioğlu, F. D. (1986). *Aile Hukuku*. 3. B. İstanbul: Filiz.
- Hausheer, H., Walter, H.P. (2012). *Berner Kommentar ZPO (Schweizerische Zivilprozessordnung)*. Bern: Staepfli.
- Hawthorne, J., Jessop, J., Pryor, J., Richards, M. (2003). *Supporting children through family change*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- İkizler, M. (2018). *Evlendenin Hükümsüzlüğü*. Ankara: Seçkin.
- Gençan, Ö. U. (2017). *Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku*. 7. B. Ankara: Yetkin.
- Gençan, Ö. U. (2016). *Aile Mahkemesi Davaları*. 2. B. Ankara: Yetkin.
- Gençan, Ö. U. (2011). *Aile Hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Grosdidier, P. (2017). Digital Divorce. *Texas Bar Journal*, 80 Tex. B.J. 230, (April), 1-4.
- Gümü, M.A. (2008). *Evliliğin Genel Hükümleri ve Mal Rejimleri*. İstanbul: Seçkin.
- Güneş Peschke, S. & Peschke, L. (Ocak-Nisan 2013). Protection of the Mediatized Privacy in the Social Media: Aspects of the Legal Situation in Turkey and Germany. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1-2), 857-883.
- Kırmızı, M. (2018). *Aile Hukuku Davaları*. Ankara: Bilge.
- Landers, J. (2013). How Social Media can effect your divorce?. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/jefflanders/2013/08/20/how-social-media-can-affect-your-divorce/#1d05fcb735a3>, Son erişim: 15.06.2018.
- Lowrance, M. & Hutul, P.J. (2013). Social Media in Divorce Proceedings. *Family Lawyer Magazine*. <https://familylawyermagazine.com/articles/social-media-in-divorce-proceedings>, Son erişim: 15.06.2018.
- Oberhammer, P. & Domej, T. & Haas, U. (2014). *Kurz Kommentaar, Sweiizerische Zivilprozessordnung*. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- Oğuzman, K. & Dural, M. (1998). *Aile Hukuku*. B. 2, İstanbul: Filiz.

- Özdemir, N. (2003). *Türk-İsviçre Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*. İstanbul: Beta.
- Özğür, A. İ. (2013). *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*. 5. B., Ankara: Seçkin.
- Öztan, B. (2013). *Medeni Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan.
- Öztan B. (2015). *Aile Hukuku*. 6. B. Ankara: Turhan.
- Öztürk, A. (2015). *Aile Hukukunda Ayrılık*. Ankara: Seçkin.
- Parkinson, L. (2014). *Family Mediation, Appropriate Dispute Resolution in a new family justice system*. Bristol: Family Law.
- Rechberger, W. H. & Simotta, D. A. (2010). *Grundgrissdes österrischen Zivilprozessrecht*. 8. B, Viyana: Manz.
- Scherpe, J. (2016). *European Family Law. Volume II. The Changing Concept of Family Law and Challenges For Domestic Family Law*. Glos: Elgar.
- Scherpe, J. (2016). *European Family Law. Volume III. Family law in European Perspective*, Glos: Elgar.
- Scherpe, J. M. (2016). *European Family Law. Volume: IV. The Present and Future of European Family Law*, Northampton: Elgar.
- Schwarz, A. (1946). *Aile Hukuku*. B.2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Stark, B. (2005). *International Family Law*. Burlington/USA: Routledge.
- Tekinay, S.S. (1990). *Türk Aile Hukuku*. 7.B., İstanbul: Filiz.
- Thompson, J. (2011). *Family Law in Scotland*. 6. B., West Sussex: Bloomsbury Publishing.
- Ural, S.&Karagülmez, A. (2003). *Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri*. 2. B. Ankara: Seçkin.
- Velidedeoğlu, H.V. (1965). *Türk Medeni Hukuku, C.II, Aile Hukuku*. 5. B., İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Vezzetti, V.C. (2016). New approaches to divorce with children: A problem of public health. *Health Psychology Open*, 3 (2), 1-13.
- Welstead, M. (2012). Divorce In England And Wales: Time For Reform. *The Denning Law Journal*, 24 (1), 21-37.
- Yıldırım, A. (2014). *Türk Aile Hukuku*. Ankara: Savaş.

İslâmcı/Müslüman Eril Habitus Sorgulanıyor

Questioning Islamist/Muslim Masculine Habitus

*Merve Topal**

Birsen Banu Okutan,
Erillik ve Din,
İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Cinsiyet çalışmaları dahilinde biyolojik cinsiyete -ek olarak giydirilen toplumsal eklentileri anlayabilmek zor bir uğraştır. Öte yandan Türk toplumu söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet kategorilerinin toplumsal bir kurgu olarak üretimlerinde bizzat din ile ilişkisellik göz ardı edilemez bir husus olarak değerlendirilir. Bu noktada Türkiye'deki toplumsal cinsiyet araştırmalarında uzun süre merkeziliğini koruyan kadın araştırmalarına kıyasla genel olarak “erkeğe/erillığe”¹ dair çalışmaların mazisi uzağa gidememekte; spesifik olarak din olgusu bağlamında ele alınan “erillik” konusunda ise disiplinel boşluk daha da artmaktadır. İşte *Erillik ve Din* isimli eser, gerek teorik okuma biçimi gerekse saha analizleriyle bu boşluğun giderilmesine katkı sunabilme adına yola çıkmış kapsamlı bir çalışmadır.

Bugün İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi alanında doktor öğretim üyesi olarak görev yapan Birsen Banu Okutan'ın *Erillik ve Din* çalışması, Türkiye'de müslüman erillğin nasıl üretildiği ve devam ettirildiğini araştırmakta; İslâmcılık kavramının sunduğu bir erillik modelinin var olup olmadığını

.....
* Marmara Üniversitesi, SBE, Din Sosyolojisi Programı Yüksek Lisans Öğrencisi; mertvetopal23@gmail.com

1 Çalışmada “erillik” kavramı, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olan “erkeklik” ile özdeş mânada, “masculinity” ifadesinin Türkçe karşılığı olarak tercih edilmiştir.

sorgulamaya açmaktadır. Çalışmada teorik çerçeve “habitus” ve “söylen” kavramları üzerine oturtularak İslâmcı/müslüman eril tipolojinin söylenleşme ve habituslaşma durumları göstergebilimsel bir çözümlemeyle incelenmektedir.

Okutan çalışmasını beş ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde erillğe dair literatürel bir değerlendirme yapılmakta, ikinci bölümde “habitus” ve “söylen” kavramları açıklanarak aralarındaki ilişki anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde “İslâmcılık” kavramının kök biçimleri çözümlenerek kavramın müslüman erilleri tanımlayabilmedeki yetkinliği tartışmaya açılmaktadır. En hacimli kısmı oluşturan dördüncü bölüm ise mütedeyyin erilliğin çok çeşitli açılardan incelemeye alındığı saha çalışmasını oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde saha bulguları özetlenmekle birlikte veriler “habitus” ve “söylen” bağlamına oturtulan yöntemsel çerçeve ile araştırmacının kendi kavramsallaştırması olan “İslâm ahlâkı zihniyeti” üzerinden ayrıca değerlendirilmektedir. “Sonuç Yerine” şeklinde ek bir başlık açan Okutan, saha çalışması verileri bağlamında toplumda gördüğü bazı sorunlara işaret ederek kitabını sonlandırmaktadır.

Birinci bölüm, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak “erillğe” dair genel literatürün kapsamlı bir özetini vermektedir. Erillik çalışmalarının arkesi özelde feminist çalışmalar ile başlatılmakta, genel erillik çalışmaları Tim Edwards’ın üçlü kategorik ayrımına binaen birinci-ikinci-üçüncü dalga erillik çalışmaları şeklinde tasnif edilmektedir. Din olgusunun erillik ile ilişkisini inceleyen genel çalışmaların peşine, Türkiye’deki genel ve özel olarak din ile ilişki-sellik içindeki erillik çalışmaları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Başlıkların her birinde konunun önemli isimleri ve bu isimlerin çalışmalarındaki erillik anlayışı, ana fikirleri özetler şekilde açıklanmaktadır. Bakıldığında çalışma, kendi alanının üst başlığı olan toplumsal cinsiyet rollerinin erkek çalışmaları sahasına dair kapsamlı bilgi sunmakta ve ilgili literatür açısından derleyici bir kaynak işlevi görmektedir. Tüm bu literatürel incelemenin sonunda ise Okutan, erillik ve din konusu üzerine yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu ifade etmektedir (s. 42).

İkinci bölüm, saha çalışmasının oturtulacağı göstergebilimsel düzlemi ortaya koymaktadır. “Söylen”, “söylen” ve “habitus”

kavramları sırasıyla Foucault, Barthes ve Bourdieu'nün ifadeleriyle tanımlanmış; araştırma genelinde söylen ve habitus kavramları ön plana çıkartılmıştır. Aslında toplumsal cinsiyeti açıklama aracı olarak Bourdieu'nün habitus kavramına başvuru yeni değildir. *Habitus*, insanların içine gömülü oldukları toplumlarda sahiplendikleri farklı cinsiyet edimlerinin genellikle görünmez olan nesnel ve bilişsel yapılarını anlamayı kolaylaştırması noktasında önemli bir çözümlenme çerçevesi olarak görülmektedir (Sancar, 2009, s. 194). Öte yandan habitus ile söylenin ilişkilendirilmesiyle oluşturulan araştırma düzlemi yeni bir okuma denemesi sunmaktadır denilebilir. Çalışmada Okutan, Bourdieu'nün Kabil toplumu analizindeki eril habitus çözümlemesinde söylenin varlığına işaret ederek bir habitus-söylen ilişkiselliği ortaya koymaktadır. Okutan'a göre "Aşıs, tarihsizleştirme, özdeşleştirme, yineleyim, ne necilik, niteliğin nicelleşmesi, saptayım" gibi özelliklerle tanımlanan *söylen*, Bourdieu'nün eril habitusu düşünülürken anlamlı olmaktadır (s. 55). Bu iddiasını Okutan şu örneklerle somutlaştırır: Kabil toplumu kendisini erkek merkezlik ilkesine göre örgütlerken toplumun cinsleştirilmiş habitusu erillik ve dişillik için rolleri doğal-yapısal bir oluşum olarak algılamakta dolayısıyla erilliğin algılanışı tarihsizleşmektedir; erilliğin özdeşleşimi "kadın gibi olmama" gibi nitelikler üzerinden belirlenirken "yumuşak, nanemolla" şeklindeki erkek tanımlamaları özdeşleşemeyen sıfatları sembolize etmektedir; "Çünkü erkek erektir", "Yapar olur, çünkü erektir" yerleşikliği, erilliği yineleyim içine sokmakta; atasözleri ve deyimler ile de "erillik söyleni" pekiştirilerek saptayım gerçekleşmektedir. Dolayısıyla erillik, toplumsal hafızada verili olarak kabul edilen ve söylen olarak devam ettirilen bir kategori görünümündedir (s. 56). Bu bağlamda Okutan'a göre Türk toplumundaki yerleşik müslüman erillik araştırılırken söylen üretilen mekanizmanın kendisi ve söylen biçimlerinin topluma nasıl yansıtıldığının analitik olarak çözümlenmesi önemli hale gelmektedir.

Üçüncü bölüm, mütebedeyin eril kimliğin tanımlanmasında sunulan "İslâmcılık" kavramını tartışmaya açarak başlatılmaktadır. Özellikle Türkiye'de ilgili konuya dair en eski tartışmalardan son dönem "İslâmcılık öldü mü?" şeklindeki güncel olanlarına ve editoryel çalışmalardan sempozyumlara kadar çeşitli çalışmaların dahil

edildiği bir literatürel seçki üzerinden değerlendirmeye giden Okutan, İslâmcılığın kelime olarak kavranışının sorunlu olduğu sonucuna varmaktadır. Bu durumu da İslâm kelimesinin kendisine içkin olmayan kelimelerin önüne getirilmesinin uygunsuzluğu (İslâm sosyolojisi, İslâm siyaseti, İslâm iktisadı vb.) ve kelimenin sonuna getirilen -cılık ekinin sıkıntılı bir algılayış doğurması nedenleriyle açıklamaktadır. Okutan'a göre İslâmcılığın doğası ve varoluş biçimiyle neleri ve kimleri nitelediğine dair zihinlerde oluşan tasarı, her şekilde aşkın olan İslâm dini ile birlikte düşünülecek; bu durumda da İslâm dininin vazettiği kurallara uyma iddiasında bulunan müslüman bireylerin kusurlarının veya yanlışlarının İslâm'a hasredilmesi "*Weberyen mânada amaçlanmış davranışın niyetlenmemiş sonucu*"nu ortaya çıkaracaktır (s. 71). Asıl sorunu burada gören araştırmacı, bir dinin kendi kurallar bütününe değil, o dini yaşayanların tavırlarına referans gösteren bir ilkeler bütününe imleyen farklı bir kategorik tanımlama getirmeye çalışmaktadır. Ülgener'in "zihniyet" kategorisinden de faydalanılarak oluşturulan bu yeni tanımlama, "İslâm ahlâkı zihniyeti"dir; ve "*Müslüman bir toplumun kendi mekanında ve zaman diliminde İslâm ahlâkını nasıl yaşadığını, tavırlara yansıdığını, realitede var olduğunu göstermektedir. Bu kavram... İslâm dini referans alarak toplumsal içinde tavır alış mânasında kullanılmaktadır*" (s.72). Burada kavramın İslâmcılığa alternatif olarak sunulan bir kimlik tanımlaması olmadığını belirtmek gerekmektedir. Eserde İslâm ahlâkı zihniyetinin İslâmcılık üzerinden tanımlanması yapılsa da; bu tanımlama biçiminin işlevi, İslâmcılığın problemleri görülen yönlerini açımlayarak İslâm ahlâkı zihniyetinin nereye oturduğunu göstermektir. Nitekim İslâmcılığın İslâm ile özdeş olarak algılandığı için "hata yapmama" üzerine konumlandırılışı yanlış bulunmakta; İslâm'ın onu yaşayanlara referansla bir sosyal motivasyon sistemi sunan yapısının "İslâm ahlâkı zihniyeti" tanımlaması ile açıklanabileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla her mütedeyyin kamunun kendine has ilkeler barındıran bir yaşam setinin mevcudiyetinden hareketle; yaşanan İslâm'ın da müslümanların kendi yerel İslâm ahlâkı zihniyeti çerçevesinde geliştiği düşünülmektedir.

Çalışmada İslâm ahlâkı zihniyetini karakterize etmesi açısından Mehmet Akif Ersoy'un uygun bir prototip olduğu düşünülmekte;

Türk müslüman erilliği de yine Akif'in "Asım" karakteri ile ideal-yerel bir tipoloji üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bölümde genişçe yer verilen Akif'e dair kendi metinlerinden yola çıkılarak yapılan Akif çözümlenmesi aydınlatıcıdır. Kitabın içine dahil edilen bu çaba, Türk toplumunda İslâm ahlâkı zihniyetini açıklamada Akif ve onun Asım karakterine başvurunun temellendirilmesi niyetinin yanında; aslında Akif'in kendisiyle ilgili kaleme alınmış onca esere rağmen doğru bir Akif okumasının eksikliğinin serzenişini içermektedir. Akif, Okutan'ın kavrayışıyla, şair olmanın ötesinde bir toplumbilimcidir. Gözlemlediklerini yazma ve mesaj verme kaygılarıyla donatılmış eserleriyle Akif kıymetli olmakta; araştırmacı için Türk müslüman erilliğini açıklamada yerel bir şablon görevi görmektedir.

Okutan, Akif'i toplumsala bakış noktasında Barthes'e yaklaştırmakta; Akif'in şiirlerinin toplumsalın göstergelerini açıkladığını ifade etmektedir. Bu noktada çözümlenmesini yaptığı *Safahat*'ın altıncı bölümü olan Asım'ın da bir gösteren-gösterilen ve gösterge dengesi içinde ele alınmış olduğunu belirtmektedir. "*Afif, eril tip olarak Asım göstereni, iffet, irfan, ismet, erdem, fazilet ve marifet gösterilenlerini içermektedir*" (s. 117) şeklinde özetlenen bu ilişkiyi açacak olursak; Okutan'ın "afif/afife" kavramsallaştırması, namusluluk, iffetlilik, haramdan uzak durmak gibi özellikleriyle mütebedeyin kimliği imlemektedir ve "afif" erilliğin Asım eserindeki toplumsalda çizilen eril tipolojinin ilkelerinde var olduğu düşünülmektedir (s. 72). Nitekim Akif'in Asım portresi, içinde bulunduğu İslâm ahlâkıyla bezenmiş habitusta, referans kaynağı İslâm olan, günah işlemekten çekinen, imanlı, yüksek ahlâklı, güçlü, çok yönlü, yiğit, kendinden önce toplumu düşünen, amacı nesli kurtarmak olan, sorumluluk sahibi... müslüman bir nesli betimlemektedir. Akif için Asım ütopik ya da ideal bir hayali karakterden ziyade "yaşayan" bir karakterdir (s. 108). Akif, bu zaafiyetleri ve zayıflıkları bulunan ama kendilerinden ümitli olduğu nesil için müslüman erilliğin karakter reçetesini yazmakta ve Okutan bunu, eserin mısralarından hareketle, "efelikten efendiliğe geçiş" şeklinde formüle etmektedir (s. 111). Bu bağlamda efendiliğin pratikte afif bir karakteri imlediği düşünülmektedir. Fakat seçilen afif kavramsallaştırması, Okutan'ın örnek olarak sunduğu ideal-yerel Türk müslüman eril tipolojisini betimlemede ayırt

edici bir tanımlama gibi görünmemekte; kavramın bu tipolojinin karakteristiğini yansıtabilmede kapsamlılığı yetersiz durmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü, müslüman eril kimliklerin toplumda var olma biçimlerinin çeşitli açılardan İslâm'la kurdukları ilişki bağlamında sorgulamaya açıldığı saha çalışmasıdır. Erilliğin sorgulanmasında niteliksel yöntemle başvuran Okutan, çalışmasını Türkiye geneline yaymakta; Türkiye'de yaşayan şehirli, orta tabakaya mensup, üniversite mezunu, doğum yılı 1970-1995 arasında değişen dindar 57 erkek, çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Mütedeyyin kimliklerden oluşturulan örneklem için, "hafız olma", "İmam Hatip Lisesine gitme", "İlahiyat Fakültesini bitirme" veya "kendini dindarım diye tanımlama" seçeneklerinden en az birine sahip olma koşulu aranmıştır. Kartopu yöntemiyle ulaşılan katılımcılarla derinlemesine mülakat yapılmış; elli soru sorularak bu sorularda benlik ve kişilik tanımları ve daha geniş düzlemde katılımcıların toplum içindeki erillik edimleri anlaşılmasına çalışılmıştır (s.123).

Sahada erilliğin zengin bir konu skalası içinde ele alındığı görülmektedir: Türk toplumunda erilliği oluşturan değerler, algı ve tutumlar; erilliğin endoktrinasyonel inşa merkezleri; eril olmanın getirdiği sorumluluklar; kaçınılması gereken davranışlar; erilliğin avantajları ve dezavantajları; erilliğin tanımlandığı yerleşik yineleyimler; (dindar) kadınla ilgili tutum ve beklentiler; mütedeyyin bireyler için ekstrem sayılabilecek oğlancılık, ensest ve eşcinsellik gibi durumlarla ilgili tutumlar; erillerin kendi kimliklerini tanımlamada dinî referans noktaları; fikir dünyalarında etkili olan düşüncüler; İslâmcılık algısı; müslüman birey olarak hedefler ve yaşam amaçları; müslüman topluma dair tasavvur ve toplumun kurtuluşu için sunulabilecek bir reçetenin mevcudiyeti... Öte yandan bu kadar çeşitli başlığın irdeleniyor olmasından dolayı, genelde, incelenen her bir konu noktasında örneklemin demografik temsilde yeterlilik problemiyle karşılaşmak muhtemel olmaktadır. Ele aldığımız çalışma bağlamında örnek verecek olursak, irdelenen konular içerisinde evlilik ve askerlik yer alırken, 57 kişilik örneklemin 22'sinin bekar 28'inin ise askerliği tecil ettiren kimselerden oluştuğu görülmektedir. Fakat Okutan'ın çalışmasını söyleniş ve habituslaşma zemininde ele aldığı düşünüldüğünde, bekarların ve askerlik

yapmayanların zihinlerindeki yerleşik tutumlar da veri sağlamada değerli olmakta; dolayısıyla sahanın demografik temsilde bir sorun görünmemektedir.

Çalışmanın değerlendirme ve sonuç bölümüne geldiğimizde ise, Okutan'ın sahasında elde ettiği veriler onu iki sonuca ulaştırmaktadır. Bunlardan ilki, erilliğin bir söylem olduğu ve bir habitus biçimi oluşturduğu şeklindeki hipotezin doğrulanmasıdır. Erillik habituslaşmış bir söylemdir çünkü erkekler küçüklükten itibaren kendi toplumsal kodlarına göre “nasıl eril olunur”u öğrenmektedirler ve bu tip rollerin zeminini bilmeye gerek duymamaktadırlar. Dolayısıyla söylem tarihsellik içinde erimektedir (s. 253). Genel endoktrinasyon merkezleri olarak aile, okul, sokak, askerlik ve iş parametreleri incelendiğinde, dindar olup olmamayla çok fark etmeyen, erillik üzerine tanımlı davranışlar ortaya çıkmaktadır. Erillik özellikle güç, iş sahibi olma, ailesini geçindirme gibi sorumluluk içeren kategorilerde kendini göstermekte; örneğin erkek nasıl güçlü olacağını bilemese de güçlü olması gerektiğini bilmektedir. “İşsiz erkek işe yaramayan çöptür”, “Erkek adam karısına sahip çıkar”, “Elin hamuruyla erkek işine karışılmaz” gibi ifadelerle söylen kendini yaşatmaktadır. Bu bağlamda Okutan'ın verileri, genel erkeklik çalışmalarındaki bulgulara benzer şekilde toplumda devam ettirilen geleneksel bir erillik inşasının olduğunu göstermektedir. Örneklemin İslâm'ı yaşama noktasında hassasiyet gösteren erkeklerden oluşmasına paralel olarak da, erilliğin araştırıldığı konu başlıklarının çoğunda müslüman eril duruş çerçevesinde verilen cevaplar görülmektedir. Bu bağlamda “Erkek adam ne yapmaz?” sorusunun cevabı “Harama el uzatmaz” olabilmektedir (s. 230).

Türkiye genelindeki bu çalışmada geleneksel toplumsal kabullerin mütedeyyin eriller tarafından ekseriyetle devam ettirildiği görülmektedir. Katılımcıların “klasik T.C. modeli aile”, “annem her anne gibi” şeklindeki ifadeleri burada otoriter, çocuklarıyla mesafeli bir ilişkiye sahip baba ile çocukları için saçını süpürge eden, şefkatli, merhametli, sır dinleyen, aracı rolü üstlenen, korumacı vasıflara sahip bir anneyi betimlemektedir. Katılımcılar tarafından babaların sınırı muhafaza eden, mesafeli, kontrolcü ve otoriter yönleri hem kendi babalarıyla ilişkilerinde eleştirdikleri hem de babalık rolünün

saygınlığı ve etkinliği açısından vazgeçilmez görerek idealize ettikleri yönler olmaktadır (s. 140). Temizlik, ahlâk ve din öğreticisi misyonları ise bilhassa anneye yüklenmekte ve anneler en çok öğretim yönünden eleştirilmektedir. Katılımcıların ideal eş profilleri de benzer şekilde bilgili, becerikli, eğitilmiş fakat çalışmayıp evde çocuğunu yetiştiren bir kadındır. Yine kadınlar için “katlansın ama boşanmayı düşünmesin sonrası onun için daha zor” şeklindeki algı geleneksel kabullerin pekişmiş halini göstermektedir. Çalışmada mütedeyyin erilin bazı algı değişimleri yakalanmış fakat eskiyi devam ettirme eğilimleri olduğu görülmüştür. Bunun bir örneği olarak başörtülü kadına bakış verilebilir. Namaz kılan başörtüsüz kadınların varlığı dindar kadın algısının değişiminde etkili olmuş; Okutan’a göre başörtüsüz bir kadınla evlenmenin olabilirliği normalleşmeye başlamıştır. Fakat örneklemin geneli, çocuk yetiştiren annenin temsili rolüne vurguyla başörtülü dindar bir eşi incelemekte ve Alevî bir eşin de yine aynı sebepten tehlikeli olabileceğini düşünmektedir (s. 257).

Okutan’ın çalışması, erillğe bakarken oğlancılık, ensest, eşcinsellik gibi mütedeyyin kamuda konuşulmayan hatta düşünülmemek dahi istenmeyen konuları gündeme taşınması açısından ayrı önem taşımaktadır. Nitekim bulgular oğlancılık ve ensest hadiselerine şahit olduğu fakat korku ve inanılmamak endişesiyle çoğu zaman bir mücadele noktasında uğraşmadığını göstermektedir. Katılımcılardan 1 kişinin cinsel tacize uğramış olması ve 8 kişinin oğlancılığa dair verdiği tanıklık-duyum bilgileri konunun önemini ortaya koymak için yeterlidir. Okutan da konuyla alakalı aileleri uyarmakta “benim oğlum erkektir ona bir şey olmaz” mantığının gerçekleri göz ardı etmek olacağını, bunun erkek-kız fark etmeyen bir problem olduğunu belirtmektedir (s. 259).

Çalışmanın temel araştırma hipotezi üzerinden ulaşılan ikinci sonuç ise “İslâmcılık söylenleşmiş; fakat habitus olamamıştır” sonucudur. Katılımcılardan sadece beş kişinin kendisini İslâmcı olarak tanımlaması ve ekseriyetin müslüman tanımını yeterli görmesi önemlidir. İslâmcılığı olumlayanlarda da aslında kavramı sahiplenmek konusunda bir ikirciklenme söz konusudur. Dolayısıyla Okutan’a göre İslâmcılık kavramının mütedeyyin bireylerin yaşam pratiklerinde benimsenme biçiminin sıkıntılı olması, kavramın

habituslaşamamasına neden olmaktadır (s. 260). Öte yandan Okutan kavramın söylenleştiğini belirtir. Çünkü kavramı anlamaya yönelik detaylı bilgi edinme süreci yaşanmasa da belleklerde İslâm ile özdeşlik noktasında “İslâmcılık İslâmcılıktır” yineleyim olarak sürdürülmektedir (s. 261). Bu çerçevede Okutan’ın üçüncü bölümde İslâmcılık kavramının algılanışı üzerine açtığı tartışma sahada doğrulanmaktadır. Öte yandan yeni bir kavramsallaştırma olarak sunulan İslâm ahlâkı zihniyetinin durduğu yerin biraz daha açılmasına ihtiyacı vardır. Kavram, İslâmcılık kavramının etimolojik problemliliği ve tarihsel süreçte yüklendiği anlam karmaşası düşünüldüğünde, niyet olarak “yaşanan İslâm”ı konu edinen bir tanımlama geliştirilmesi noktasında makul bir girişim olmakla beraber; her toplumun kendi dinî yaşam pratiğindeki yerelliğe yapılan vurgu, affif erillik olarak sunulan yerel-ideal müslüman eril tipolojinin karakteristik özelliklerinde görülememektedir.

Çalışmayla ilgili bir diğer husus, İslâm ahlâkı zihniyeti özelinde ideal-yerel bir tipoloji olarak sunulan affifliğin sahada somut örneklerinin görülememesidir. Okutan sahasında elde ettiği veriyi Asım profili ile benzeşme-ayrışma noktasında irdelediğinde, Asım’ın Türk toplumunun eril mütedeyyin kamusunda gerek dinî eğitimde gerek aile ve çevrenin yetiştirmesinde söylenleştiğini fakat habitus haline gelemediğini görmüştür. Nitekim müslüman erkekler, kendilerine, çevrelerine ve kamuya karşı sorumluluklarının farkındadır; fakat nasıl faziletli olup müslüman toplumu kalkındıracakları konusunda tıkanmalar yaşamaktadırlar (s. 263).

“Sonuç Yerine” diye isimlendirilen son bölümde Okutan, kendi saha çalışmasından hareketle mütedeyyin toplumda gördüğü bazı sıkıntılara işaret etmektedir. Bunlardan ilki dinî eğitimde gösterilen “itaat et, soru sorma” şeklindeki problemliliği yaklaşımıdır. Bir diğeri eril kimliklerin başkası söz konusu olduğunda farklı, kendi şahsı veya ailesi söz konusu olduğunda farklı inanç, tutum ve davranış geliştirmeleri sorunudur. Örneğin Alevî biriyle evlenmek bazı şartlar dahilinde dışarıdakiler için olabilir konumundayken, hane içinde istenmeyen bir durum olmaktadır. Okutan’ın Akif okumasında ben-diğeri noktasında bir tutum ayrımı ise İslâm ahlâkına sahip kamuda kabul edilemez bir durumdur. Belirtilen üçüncü ve

son sıkıntı, erkeklerin sorumluluk ve güç sahibi olarak “inşa etme” misyonu mütedeyyin erkeklerin ekseriyetinin inandığı bir öğreti olmasına karşın; Okutan’ın kendi çalışması özelinde İslâm ahlâk prensiplerinin pratikteki eksikliklerini sahiplenecek eril kamunun suskunluğudur. Bu erkeklerin suskunluğunu bozduğu ve en çok eleştirdikleri konunun ise başörtülü kadınlar olması, araştırmacı tarafından eleştirilmektedir (s. 268). Bu çerçevede, mütedeyyin erkeklerin eşine yaklaşımı toplumsalda ondan beklenilenle benzeşmekte; dışarıda kendisinden en mükemmel olması beklenen erkek, dindar ve özellikle başörtülü kadına kendisinden daha üstün sorumluluklar yüklemektedir. Okutan bu durumu kadınların “günah keçisi” haline getirilmeleri olarak tanımlamaktadır (s. 175).

Genel olarak *Erillik ve Din* çalışması, bir habitus biçimi haline gelmiş ve sorgulanmayan çok fazla yerleşikliğe sahip Türk müslüman erilliğini büyütece alması açısından önemlidir. Nitekim müslüman eril kimliklere dair disiplinel bilgimizin azlığı düşünüldüğünde, Okutan’ın sahasındaki zengin konu skalası eseri bir başvuru kaynağı yapmaktadır. Sahanın metodolojik zemininde gördüğümüz “söylen” ve “habitus” kavramları da yine toplumda bahsini ettiğimiz bu yerleşikliklerin çözümlenmesinde aydınlatıcı görünmektedir. Öte yandan sahanın metodolojik çerçevesini oluşturan gösterebilimsel yöntem, literatürümüzde tarihin bir döneminde yazılmış bir metni, sadece edebî metin olmanın ötesine taşıyabilmesi ve sosyolojik çözümlemenin bir nesnesi haline getirebilmesi açısından örnek bir okuma biçimi sunmaktadır. Çalışmanın İslâmcılık tartışması noktasında Okutan’ın verileri, bugün kavramın algılanışındaki problemliliği ortaya koymakta; İslâm ahlâkı zihniyeti şeklindeki ideolojiden bağımsız, “yaşanan İslâm” a referansla dinin her toplumun kendi kültürüne içkin mevcudiyet gösteren yönünü belirten bir tanımlama girişimi kabul edilebilir görünmektedir. Bu bağlamda kişilerin kendi coğrafyasından, kendi tarihinin içinden gelen ve kendi kültürünü temsilen bir ideal dinî yaşayış pratiği sunabilen düşünürlerine bakılması da anlamlı olmaktadır. Diğer bir kavramsallaştırma olan afif tipoloji ise Türk Müslümanlığının yerel ilkelerini tanımlayabilmede ayırt edici bir kavram gibi görünmemektedir. Özcesi, *Erillik ve Din*, gerek teori gerek metodoloji yönünden yeni kavramsallaştırmalar ve

yeni bir çözümlene düzlemi sunduğu için karmaşık görünmekle birlikte, Türk toplumsalındaki müslüman erilliği anlamaya çalışanlar için zengin veri sunan önemli bir başvuru kaynağı olma niteliğine sahiptir.

Kaynakça

Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kur'an'ın Kadını Özgürleştiren Çağdaş Yorumu -Gannuşi Örneği-

Contemporary Quranic Interpretation Emancipating Woman -Ghannushi Example-

Gülnur Külünkoğlu*

Raşid Gannuşi,

Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın,

çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları. 2017, 2. Baskı.

Modernleşme ile birlikte İslâm'da kadının konumu, Batı'da ve İslâm dünyasında çeşitli başlıklar altında pek çok esere konu olmuştur. İslâm dünyasında kaleme alınan eserler, İslâm'ın ilmî ve felsefî gelişmeye mâni olduğu iddiasında olduğu gibi kadın konusunda da sınırlayıcı olduğu fikri üzerine kurulan Batılı algıya karşı bir savunma şeklinde kaleme alınarak İslâm'ın özünde kadını sınırlayıcı herhangi bir anlamın söz konusu olmadığını kanıtlama amacıyla olmuştur. Gannuşi'nin *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın* adlı eseri de İslâm'da kadının konumunu bu amaçla ele alan önemli bir çalışmadır.

Eser, "Kur'an'da Kadın" ve "Çağdaş Dünyada Müslüman Kadın" olmak üzere iki bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır. *Kur'an'da Kadın* başlığı altında öncelikle Kur'an'ın metni ve yorumu birbirinden ayrılmış, Kur'an'ın herhangi bir yorumunun kutsallık taşımadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Kur'an metninin her daim kendisinden yeni anlamlar devşirilebilecek sınırsız bir anlam potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda klasik kaynaklardaki yorumların bağlayıcı olmadığını ve beşerî çabalar olduğunun altı çizilerek Kur'an'ın değil, İslâmî kaynaklarda yer alan kadınları ilgilendiren konulara dair yorumların problemliliği ifade

.....

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

edilmiştir (Gannuşi, 2017, s.2). Bu sayede modern dönemin şartları değerlendirilerek geliştirilecek Kur'an yorumları için bir zemin oluşturulmuştur. Bu bölümde ilk bakışta modernizm çerçevesinde açıklanması zor görünen âyet ve hadislerin geleneksel kaynaklarda yer alan kadını sınırlayan yorumları nakledilmekte sonrasında ise ilgili âyetler ve hadisler kadının özgürleştirilmesine katkı sağlayacak şekilde yorumlanmaktadır.

Eserin birinci bölümünde ele alınan ilk mesele, modern dönemde gündemi çokça meşgul etmiş olan kadının yaratılışıdır. Yaratılış konusu bağlamında Nisâ sûresi 1. âyet-i kerîmedeki² “min nefsin vahidetin/tek bir nefis” ifadesinin yorumunda klasik kaynaklarda yer alan “nefs”ten kastın Adem olduğunu ve Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade eden yorumlar eleştirilmiştir. Âyet-i kerîmede ifade edilmek istenenin Adem'in eşinin de kendisiyle aynı kökten olduğu, Adem'i topraktan yaratan Allah'ın Havva'yı da topraktan yaratmaya kadir olduğu ve hatta nefis kelimesinden Adem'in değil de Havva'nın kastedilmiş olabileceği ifade edilmiştir (Gannuşi, 2017, s. 11).

Modern dönemde kadınların peygamber olup olamayacağı konusu İslâm dünyasını meşgul eden bir mesele olmuştur. Yazar, artık peygamber gelmeyeceğine göre bu meselenin ele alınmasının gereksiz görülebileceğini ifade etmekle birlikte kadını peygamberliğe layık gören görüşü desteklemenin kadın, çocuk ve erkek mustazafların özgürleşmesi yolunda İslâm'ın başlattığı değişimin sürdürülmesine katkı sağlayarak pratik bir fayda sağlayacağı için bu meseleyi ele aldığını açıklamıştır. Eserde kadının peygamber olamayacağı iddiası, yetersiz delillere sahip bir iddia olarak görülmektedir. Ayrıca Gannuşi, bu konunun aydınlatılmasının kadına yönelik olumlu algıya katkıda bulunarak toplumun İslâmîleşmesinin önündeki engeli kaldıracağını altını çizmektedir (Gannuşi, 2017, s.42). Benzer şekilde “Erkek çocuk kız çocuk gibi değildir” ifadesinin geçtiği âyet-i

.....

2 “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir” (Nisâ 4/1).

kerîmenin³ bağlamı yansıtılarak âyet-i kerîmeden erkeğin üstünlüğü anlamının değil, bilakis kadının yüceltilmesinin söz konusu olduğu vurgulanmıştır (Gannuşî, 2017, s.31). Tefsir kaynaklarında bütün kadınlara teşmil edilerek yanlış yorumlanan Yûsuf sûresi 28. âyette⁴ Mısırlı azizin karısına hitaben söylediği “sizin tuzağınız gerçekten büyüktür” ifadesinin Allah’ın sözü olarak algılandığı için kadının aşağılanmasına hizmet eden bir araca dönüştüğü ifade edilmiştir. Kur’an’ın bu ifadeyi onayladığına ilişkin bir delilin söz konusu olmadığına altını çizen Gannuşî, kadın hakkındaki olumsuz yargıyı besleyen bakış açısını reddederek olumlu bakış açısına hizmet edecek yorumlar zikretmiştir (Gannuşî, 2017, s.45-53). Bu örneklerde görüldüğü üzere yazara göre Kur’an’ın yanlış yorumlanması neticesinde kadını toplumsal alanda sınırlayan yahut ayrıştıran bir algı ortaya çıkmıştır.

Çağdaş Dünyada Müslüman Kadın adlı ikinci bölüm, Tunus’ta yazarın sunduğu tebliğlerden, hapisanede yazdığı -sonrasında Tunus İslâmî hareketi tarafından düzenlenen bir kongrede temel metin olarak kabul edilmiş- bir makaleden ve katılımın kısıtlı olan bazı özel toplantılardaki diyaloglardan oluşturulmuş eklerden müteşekkildir. Bu bölümde müslüman kadının çalışması, eğitimi, liderliği, erkeklerle bir arada bulunması gibi konular ele alınmıştır. Yazara göre kadının eğitimi, çalışması, sosyal ve siyasî faaliyetlerde bulunmasının İslâmî olarak hiçbir mahzuru yoktur. Kadına yönelik engelleme ve sınırlamaların, yazarın “çöküş dönemi”⁵ olarak nitelendirdiği dö-

.....

- 3 “İmrân’ın karısı şöyle demişti: ‘Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin. Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum’ dedi” (Âl-i İmrân 3/35-37).
- 4 “(Kocası, Yûsuf’un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): ‘Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür’” (Yûsuf 12/28).
- 5 Yazarın çöküş dönemi olarak ifade ettiği dönem, yine yazarın ifadeleriyle İslâm’ın -kadına özgürlük bahşeden- özünden uzaklaşarak kadının pasifleştirildiği ve ufkunun daraltıldığı, gerçekten İslâmî olmayan şeylerin İslâm’a dahil edildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Yazar bu dönemi belli bir zamanla sınırlamamakta ve yüzyıllar sürdüğünü ifade etmektedir (Gannuşî, 2017, s. 76-77).

nemde ortaya çıkmış sınırlayıcı yorumlardan kaynaklandığı beyan edilmiştir. Toplumsal değişim için toplumun en temel unsuru olan kadının bu sınırlayıcı bakış açısından kurtarılması şart koşulmaktadır. Bu sebeple kadının toplumdaki konumunun ıslahı konusunda zaman zaman âyetlerin bir teşvik unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir:

“...Dolayısıyla bu hususta ‘O zorba halk oradan çıkmadıkça bizler oraya girmeyiz’ diyen İsrail oğullarının yaptığı gibi korkak ve ürkek bir tavır değil, aksine ‘O kapıdan girin ve onlara baskın yapın, eğer bunu yaparsanız muhakkak galip geleceksiniz’ âyetinde⁶ sözü edilen cesur ve atılgan bir tavır sergilememiz gerekmektedir” (Gannuşî, 2017, s. 87).

Eğitim konusunda da herhangi bir sınırlamayı kabul etmeyen Gannuşî’ye göre kadının eğitimi belli alanlarla sınırlandırılmamalıdır. Geçmiş dönemde “basit işlerle”⁷ meşgul edilen kadın artık yüksek düzeyde eğitim alarak topluma katkıda bulunmalıdır. Ne annelik ne de ev işleri buna engel değildir. Kadının hem çalışıp hem de evinin işleriyle ve çocuklarıyla meşgul olmasının zorluğu kabul edilmektedir. Ancak bu durum maslahat açısından ele alınarak bunun bir fedakarlık olarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü Gannuşî için çeşitli iş kollarında müslüman kadınların yer alması, topluma müslüman kadın portresinin model olarak sunulabilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kadının İslâmî hareket içinde bulunmasını zorunlu görmekte ve müslüman kadın liderlere olan ihtiyaca dikkat çekmektedir. Bir taraftan İslâm’ın çok sayıda işsiz erkeğin mevcudiyeti durumunda veya çocuklarına bakmak mecburiyetinde olan kadınlara iş verilmesini hoş karşılamadığını ifade ederken diğer taraftan kadını sosyal ortama davet etmekte ve evleri birer kadın hapisanesine dönüştürmeyi kınamaktadır (Gannuşî, 2017, s.91). Ona göre kadının erkeğe muhtaç olmaktan çıkması, onun eline bakar halden kurtulması, haklarını kendi başına kazanabilmesi için

.....

6 Mâide 5/22-23.

7 Yazarın basit işler olarak nitelediği işlerden kastı açık olmamakla birlikte kadının eve hapsedilmesi eleştirisinden anlaşıldığı kadarıyla bu işlerin yüksek düzeyde eğitim gerektirmeyen ev içi işler olduğu anlaşılmaktadır.

kendisine olan özgüvenini kazanabilmesi gerekmektedir (Gannuşı, 2017, s. 99).

Ancak kadının özgürleşmesine yönelik bütün bu teşviklere rağmen eserde Batı tipi özgürleşmenin problemleri üzerinde de durularak iyi-kötü ayrımı yapmayan bir Batılılaşma projesi eleştirilmiştir. Batılı kadının özgürleşme biçimi, müslüman kadının durumuna bütünüyle uymamaktadır. Batıdaki özgür kadın, kapitalist sistemin dayatmalarına karşı özgürleşememiştir. Bu noktada “Batılılaşmış kadın” profiline karşı “İslâm’ın özgür kadın” profili öne çıkarılmaktadır. İlk bölümde güçlü müslüman kadın imajını teşvik etmek için geleneğe eleştiri getiren yazarın ikinci bölümde kendi coğrafyasındaki Batılılaşma’nın aile ve kadına verdiği zararlardan yakındığı görülmektedir. Tunus örneği özelinde kayıtsız şartsız Batılılaşma projesinin aile yapısının şiddetle sarsılması, boşanma oranlarındaki artış ve toplumun kendi kimliğinden uzaklaşması ile neticelendiği ifade edilmiştir (Gannuşı, 2017, s.117). Bu tür bir Batılılaşma’ya tepki olarak “İslâmî olan ile çöküş aşısında İslâm’a dahil edilenler”e ayrıştırılmadan tümüyle sahip çıkıldığı zikredilmiştir. Tümüyle Batılılaşma’yı savunma ve tümüyle geleneği sahiplenme olarak özetlenebilecek her iki uçtaki toptancı tavrın dışında müslümanların dinlerini hem Kur’an ve sünnete hem de değişen çağın şartlarına uygun bir şekilde ifade etme seçeneklerine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple Gannuşı, idealindeki müslüman özgür kadın profilini Batı’nın egemen paradigmasıyla bire bir uyumlu Batılılaşmış özgür kadın profilinden titizlikle ayırtmaya çalışmakta ve müslüman kadının özgürleştirilmesini teşvik etmek için hem Batılı değerlere hem de Kur’an’a sıklıkla atıfta bulunmaktadır.

Bedene Gömülü Pratiklerde Tahakkümün İzini Sürmek

Tracing Masculine Domination in Embodied Practices

*Fatma Ekinici**

Pierre Bourdieu,

Eril Tahakküm,

çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2016, 3. bs.

Toplumsal cinsiyet yaklaşımında doğuştan biyolojik olarak farklılaşmış eril ve dişil bedenlerin, bedensel pratikler ve davranışlar bağlamında sosyal olarak inşa edildiğine ilişkin kabul, 1980 sonrasında “beden” kavramının sosyolojinin araştırma alanına dâhil edilmesine yol açmıştır. Başlangıçta kavram, kadın bedeni özelinde inceleme konusu iken 90’ların sonundan itibaren popüler kültürde temsil imkanı bulmaya başlayan erkek bedeni de araştırma konusu haline gelmiştir. “Beden” kavramının, sosyo-politik bir çözümleme aracı olarak görülmesiyle alandaki literatür oluşmaya başlamış; Pierre Bourdieu’nun, yayınlandığı dönemde kavramsal çerçevesi ve iddiası ile tartışma konusu olan ve Eril Tahakküm adıyla Türkçe’ye çevrilen *La Domination Masculine* adlı eseri de bu alandaki önemli çalışmalar arasında yerini almıştır.

Kitap, üslubu, uzun ve karmaşık cümle yapısıyla mütercimi de hayli zorlamış görünüyor. Yüklemsiz biten uzun cümleler, sürekli açıklayıcı ek betimlemelerin yanı sıra kullanılan katı kavramsal çerçeve metnin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmış olsa da alanın ilgisinin okuması gereken bir kitap.

.....

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi, Doktora Öğrencisi.

Eserlerinde toplumdaki tahakküm ilişkilerini ve toplumsal yapının yeniden üretimini ele alan Bourdieu, görüşlerini alan araştırmalarıyla temellendirmesi ile dikkat çeken bir sosyolog. İlk etnografik çalışmalarını zorunlu askerlik görevi nedeniyle gittiği Cezayir’de gerçekleştiren Bourdieu’nün burada Kabiliye toplumu üzerine yaptığı antropolojik değerlendirmeler, sonradan yayınlanan metninin ampirik zeminini oluşturmuştur. Etnolojinin, dünyanın cinsiyete dayalı bölünümüne uygulanması halinde sosyo-analiz için kuvvetli bir metot olduğunu belirten Bourdieu, baştan aşağı ‘erkek-merkezlilik’ ilkesine göre örgütlenmiş olduğunu söylediği Kabil topluluğunun nesnel analizini yapmanın “bizi kendi geleneğimize bağlayan aldatıcı tanışıklık ilişkisini kırmak için kaçınılmaz” olduğu görüşünde. Buradan yola çıkarak etnografyanın, “en doğal gibi görülen şey olan cinsler arasındaki bölünmeyi tarihselleştirerek doğal olmaktan çıkarması” imkanını tartışan yazar, mevcut tahakküm ilişkisini besleyen tarihsel kurum ve düzenekleri de nesne olarak ele almanın cinsler arası güç ilişkilerini dönüştürmeye yönelik stratejilerin oluşturulmasına imkan vereceğini savunur (Bourdieu, 2016, s. 14-15).

Eril Tahakküm adlı kitabın girişinde, bu çalışmayı, cinsel düzenin sürekliliği veya değişimi meselesini ele almak üzere kaleme aldığını belirten Bourdieu’ya göre cinsel yapılar ve onları algılama biçimlerinin sabit olduğuna ilişkin genel kanaatin aksine, bu yapılar değişime açıktır.

Tahakkümün Bedenselleşmesi ve Sembolik Şiddet

Toplumsal farklılıkların bir inşa/kurgu olduğu, biyolojik farklılıkların bu kurguyu meşrulaştırmanın bir gerekçesi olarak kullanıldığını savunan Bourdieu, bu durumu “tahakkümün bedenselleşmesi” olarak tanımlar. Ona göre toplumsal tahakküm ve sömürünün beden ve pratikler üzerinden meşrulaştırılması sürecine kadınlar da bedenlerine gömülü pratikler aracılığı ile farkında olmadan katkıda bulunmaktadır. Erkek ve kadın duruşlarındaki farklılığı bu duruma örnek gösteren Bourdieu, erkeğin daha dik ve rahat, kadınınsa başı öne eğik, bacakları kapalı, ölçülü olması gerektiği yönündeki toplumsal yönlendirme sonucu ortaya çıkan eril ve dişil ahlakın, zıt bedensel uygulamalarla içselleştirildiği kanaatindedir. “Doxa’nın

paradoks”u olarak nitelendirdiği bir takım çıkmaz ve karşıtlıkların “dünyaya uyum” veya kurulu düzenin tahakküm ilişkilerinin devamlılığı için tahammül edilebilir veya doğal kabul edilmesini hayretle karşılayan Bourdieu, *eril tahakkümü* bu paradoksal itaatin en iyi örneği olarak görür.

Eril tahakkümün dayatılışını ve buna tahammül tarzlarını “sembolik şiddet” kavramıyla açıklayan Bourdieu, sembolik şiddeti, “yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanımanın veya daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin veya hatta hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet” şeklinde tanımlar (Bourdieu, 2016, s.12). Bourdieu’ya göre, hükmedilenler kendilerini algılamada, hükmedenlerin bakış açısıyla oluşmuş şema ve kategorileri kullanarak onların bakışını meşrulaştırır. Sembolik şiddetin bedene bu derece gömülü olmasının onu, salt bilinç ya da irade ile ortadan kaldırmaya imkan vermediğini ileri süren Bourdieu, öncelikle toplumsal dünyayı düzenleyen bilişsel yapıların toplum seviyesinde nasıl yapılandığını anlamak gerektiğini savunur. Buna göre hükmedilenler, ancak kendilerine “hükmedenlerin bakış açısını benimsemelerine yol açan yatkinlikleri üreten toplumsal koşullarda köklü bir dönüşüm” gerçekleştirdikleri takdirde bu döngü kırılabilir.

Üstelik Bourdieu’ya göre eril tahakküm, sadece kadınlar üzerinde değil, erkekler üzerinde de baskıcı bir işlev görür. Bu tahakkümün erkekler tarafından nasıl deneyimlendiğini Virginia Woolf’un eserlerine müracaatla örnekleyen Bourdieu, konuyu “illusio” kavramı üzerinden ele alır. Burada oyun metaforunu kullanan Bourdieu’ya göre “temel illusio”, yani oyuna yapılan yatırım, oyunun oynanmaya değer olduğuna ilişkin kanaatle ilişkilidir ve erkekler, toplumun kendilerine atfettiği oyunları kadınlara oranla daha fazla ciddiye alır. Başta savaş olmak üzere tahakküm oyunlarının erkekler için hasredilmesi de erkeklik oyununun bir parçasıdır ve onun “erkek olma oyunu oynayan bir çocuk” olduğu gerçeğini örtmeye yarar.

Bedenin Toplumsal Belirlenimi ve Habitus

Bourdieu sosyolojisinde merkezi bir yer işgal eden “habitus” kavramı, “eril tahakküm” için de anahtar bir kavram olarak

kullanılır. Gündelik hayatın bir çok alanına yayılmış bulunan toplumsal eylemlerin kaynağını, bedene yerleşmiş yatkınlıklarda bulan Bourdieu, habitus olarak adlandırdığı bu yatkınlıkların toplumsal dünyanın yeniden üretilmesini sağlamada önemli bir rol icra ettiği görüşündedir.

Bedenin erilleştirilme sürecinin, bedenin terbiye edilmesi yoluyla devam ettiğini söyleyen Bourdieu, meslek seçiminden giyim-kuşam, hal tavır gibi cinsler arası farklılığın tezahürlerine kadar, hatta önemsiz gibi görünen pek çok ayrıntıda davranışlara sinmiş olan bir hiyerarşinin varlığından söz eder. Erkek tarafından icra edildiğinde asil ve meşakkatli kabul edilen bir takım işlerin kadınlar söz konusu olduğunda basit ve değersiz görülmesinin ve mesleklerin tanımlanmasında cinsiyetle ilişkilendirilmiş bir takım becerilerin gerekli görülmesinin, bedenlerde kalıcı yatkınlıklara dönüştüğü ve kadınların cesaretini kırdığını söyler. Daha da ileri giderek, bedenin doğal hallerinin/biçiminin dahi çalışma koşulları veya beslenme alışkanlıkları gibi faktörlerin etkisiyle toplumsal bir ürün olduğunu iddia eden yazar, hal, tavır ve duruşun dahil edildiği bedensel *hexis*'in kişinin gerçek “doğası”nı, yani “derindeki varoluşu”nu yansıttığı görüşündedir. (s. 85)

Süreklilik ve Değişim

Üretim faaliyetleri ve işbölümünde yaşanan büyük değişikliklere rağmen, erkek-merkezli dünya görüşünün nasıl olup da hala varlığını koruyabildiğini sorgulayan Bourdieu, “tarihsel inşanın doğal bir öz görünümüne bürünmesi”nde önemli bir payı olan bu süreklilikle hesaplaşmak gerektiği kanaatindedir. Ona göre, mütemadiyen kendini yeniden üreten eril tahakkümün sürekliliğinde önemli rolü olan kurumların (kilise, devlet, okul gibi) tarihini gözden geçirmek, bu tahakkümü kalıcı kılan işleyiş ve hiyerarşik yatkınlıkların farkında olmayı gerektirir. Aile bunu cinsiyete dayalı işbölümünü meşrulaştıran bir dil kullanımı, kilise kutsal metinler, ayinler ve mekan-zaman sembolizmi üzerinden, okul ise kadın-erkek ilişkilerinde benzeşime dayalı önkabulleri aktararak sürdürür. Devlete gelince, cinsler arasındaki hiyerarşinin oluşumu ve yeniden üretilmesinde, erkeklerin kadınlar, yetişkinlerin de çocuklar

üzerindeki hakimiyetini onaylayan ve güçlendiren en üst merci biçiminde konumlanmıştır.

Bourdieu, eril tahakkümün meşruiyetini sorgulamada önemli bir yere sahip olan feminist hareketin, toplumsal ilişkiler ve toplumsal düzende yaşanan derin dönüşümlerdeki rolünden de bahseder. Kadınların eğitim düzeylerinde, istihdamında, ev içi rollerinde, meslek seçimi, evlilik yaşı, evlenme ve boşanma oranları vb. konularda yaşanan değişimin bu -feminist- sorgulamanın sonuçları olduğunun altını çizen Bourdieu'ya göre, her ne kadar toplumsal yatkınlıklar (habitus) ve hukuk, bu süreçte durağan seyretse de yeni aile tipleri ve yeni cinsellik modellerinin kamusal görünürlük kazanması sayesinde *doxa*, yani yerleşik kurallar kırılmıştır. Ancak ona göre bu yeterli değildir. Nitekim kızların lise ve üniversite eğitimlerindeki artış, kadınların işbölümündeki konumunun değişmesinde önemli bir imkan sağlasa da bu değişimin, konumlardaki sürekliliği gizlemeye devam etmesi nedeniyle kadınların hala yetki ve sorumluluk gerektiren alanlardan dışlandığı; daha çok eğitim, sosyal hizmetler, paramedikal hizmetler gibi kadınsal faaliyet alanlarına katılımın yoğunlaştığı gerçeği göz ardı edilmektedir. Üstelik kadınlaşmakta olan alanların değersizleştirilmesi yoluyla erkeklerin bu alanlardan uzaklaştırılması ve formel düzeyle sınırlı kalan pratize edilemeyen kadın-erkek eşitliği, kadınların dezavantajlı konumunu gizleyen bir işlev görmektedir. Erkekler kamusal uzamı ve iktidar alanını işgal ederken kadınlar için özel uzam ve yeniden üretimin mekanı olan eviçi işlerin devamı mahiyetindeki alanlar daha uygun görülmektedir.

Mevcut toplumsal düzenin varlığını aynı zamanda sembolik mallar ekonomisi yoluyla devam ettirdiğini dile getiren Bourdieu, bu mekanizmalara ilişkin farkındalığın da feminist hareketin öne çıkardığı alt üst etme stratejilerinin yaygınlaşması ile mümkün olabileceği kanaatindedir. Ona göre, kozmetiğe ilgi ve beğeni tercihlerinin kadınları sembolik teşhir veya manipülasyon araçlarına dönüştürdüğü, küçük burjuvazi kadınlarının sembolik tahakkümün kurbanları haline gelerek egemen modellerle özdeşleşmek suretiyle onların buyurgan popülerleşme süreçlerine katkı sağladığı günümüzde, doğal görünümün savunulması gibi çözümler alternatif bir yöntem olarak işe yarayabilir. Ancak doğal görünüm trendinin yeni

bir tüketim aracına ve statü göstergesine dönüşerek kadınlar arasında yeni bir ayrışma nedeni haline gelmiş olmasının Bourdieu'nun bu önerisini tartışmalı kıldığını söyleyebiliriz

“Sonnot” olarak, aşkın eril tahakküm yasasının bir istisnası olup olmadığını tartışan Bourdieu *amor fati* (mukadder aşk) şekline büründüğünde aşkın da bir tür tahakküm olduğu görüşündedir.

Kitabın sonuç kısmında tahakküm ilişkisi ve tahakküme katkıda bulunan yapıları açığa çıkarmanın zorluklarından bahseden Bourdieu, tahakkümün ancak tedrici bir şekilde ortadan kaldırılabilirliğini belirtir. Feminist hareketin bu konudaki katkılarını takdir etmekle beraber, feminist olarak kodlanmış siyasi mücadele biçimlerine hapsolmeden tahakkümün tüm etkilerini ele alan bir siyasi eylem geliştirmek gerektiğine dair önerisiyle eseri tamamlar. Bu öneri, kitabın önsözünde kadınlara, eşcinsellerle birlikte mağduru oldukları sembolik ayrımcılık karşısında örgütlenmeleri çağrısı ile örtüşür. Nitekim kitabın sonunda yer alan “Ek” kısmında gay ve lezbiyen hareketinin toplumsal olarak inşa edilmiş kategorilerle mücadeledeki işlevi tartışılmakta ve düşünce kalıplarının kırılmasının ortak bir toplumsal taban inşa etmekle mümkün olacağı belirtilmektedir.

Dil ve davranış kodları üzerinden sosyal hayata ve bedene sinmiş olan erkeklik ve kadınlığa hakim eril anlayışın kısa vadede değişmesi mümkün olmadığına göre, bu tahakkümü yeniden üreten toplumsal yapı ve mekanizmaların sorgulanması sürecin tersine çevrilmesine kuşkusuz yardımcı olacaktır. Burada öncelikle zihinsel bir değişime, özellikle kadınların sosyalleşme sürecinde içselleştirdikleri bakışı gözden geçirerek, bu bakışın eril unsurları ve erilliği belirleyiciliğinin farkına varmasına ihtiyaç vardır. Aileyi ve aileci bakış açısını, mevcut tahakkümün yeniden üretilmesinin sorumlusu olarak gören Bourdieu, kitap boyunca eril tahakkümü maskeleyen yapıları ortaya çıkarmanın yollarını arar, başta aile olmak üzere tahakkümü kalıcı kılan toplumsal kurumlarla mücadelede ısrar eder. Ancak üzerinde bu kadar durduğu ve mekanizmasını çözmeye çalıştığı eril tahakkümle mücadeleye ilişkin önerdiği yöntemin toplumsal yapı üzerinde ne tür sonuçlar doğuracağını kestirmek oldukça güç. Bu şekilde radikal yöntemler çoğu zaman beklenmedik

yeni sorunları da beraberinde getirebilir, hatta sorun bazen form değiştirerek varlığını farklı şekillerde devam ettirebilir. Üstelik yapıda bir takım problemlerin var olması yapının tümüyle tahribini gerektirmez. Bourdieu'nün önerdiği şekilde cinsel bölünümüne ilişkin toplumsal yapı tahrip edilerek bu tahakkümün sona erdirilmek istenmesi, cinsel yeni yönelimleri meşrulaştırmaya yönelik bir söyleme de kapı açar.

Diğer taraftan Bourdieu, Eril Tahakküm'de cinsel belirlenimlerin varlığını yadsımaya götüren bu yaklaşımı ve sosyal inşaya itiraz dili ile, tahakküm olarak nitelendirdiğine benzer bir tonda kadınlara ne yapmaları gerektiğini söylemekle kendisiyle çelişir gibidir. Ayrıca kadınların "itaat" yoluyla farkında olmadan eril tahakkümün sürekliliğindeki katkılarından söz ederken, kadınların failliğini göz ardı etmekte, tarihsel koşullar ve toplumsal beklentilere aşırı vurgu yaparak konuyu tek boyuta indirgemektedir. Kaldı ki, kadınlık ve erkeklik konusundaki beklenti, rol ve değerler toplumdaki topluma veya aynı toplum içerisinde dönemden döneme değişen bir olgudur.

Kanaatimizce, biyolojik belirlenimin cinsiyet üzerindeki etkisini abartmak veya cinsiyetin tümüyle bir toplumsal inşa olduğunu söylemek yerine, cinsiyet ve cinsiyet rollerini biyolojinin etkisiyle beraber tarihsel ve toplumsal koşullanmaların ürünü olarak ele almak daha uygun bir yaklaşım olur. Bu arada kadın ve erkeğin bir takım yatkınlıklarla dünyaya geldiğini kabul etmek, kadınların dezavantajlı bir kesim olarak toplumsal, hukuki, ekonomik zorluklara maruz kaldığını inkar anlamına gelmez. Öte yandan günümüzde erkekliğin de bir tartışma konusu haline geldiği ve mevcut düzenin kadın ve erkeğin geleneksel konumunu sarsması nedeniyle toplumsal yapıda yol açtığı sonuçlar dikkate alındığında her iki cinsin de yaşanan dönüşümden ne kadar etkilendiği görülür.

Bourdieu'nün yaklaşımı her ne kadar eril tahakkümün ortaya çıkarılması ve ona yol açan gizli mekanizmaları açığa çıkarmada önemli bir rol üstlense de toplumsallığa yaptığı aşırı vurgu ve doğal boyutu ihmal nedeniyle kanaatimizce sorunlu bir yaklaşımdır. Son derece radikal ve tartışmaya açık olan bu yaklaşımı esasen çok daha temel bir zeminde ve ontolojik düzeyde tartışmak gerekir. Bu

değerlendirme yazısının sınırlarını aştığı için burada sadece, insanı “kendi kaderini belirleyen bir varlık” olarak gören perspektifin etkili olduğunu belirtmekle yetinelim. Öte yandan insanı herşeyin ölçüsü olarak gören ve kendinde doğayı tahrip ve tahrif hakkı bulan bu anlayış bugüne kadar tartışılmamış olan biyolojik doğayı tartışmaya açmak suretiyle tüm dini referansları da bu yolla dışarıda bırakma çabasındadır.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tekdenekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda son dönem alanyazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, metaanaliz veya metasentez çalışması olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model nerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri özgün nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın alışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme kararı ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu erevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Editöryal n değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı alışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütününün, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.
- Değerlendirme Süreçleri
- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.
- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.
- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.

- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin, Yönetici Editörün ve Baş Editörün eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.
- KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.
- Yayına kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.
- Yayına kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Yönetici Editör tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazarına gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınamayacağı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.